DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Feodalizmin Ekonomik Teorisi

Witold Kula

Witold Kula Feodalizmin Ekonomik Teorisi

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI İKTİSAT TARİHİ DİZİSİ 1

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

WİTOLD KULA

FEODALİZMİN EKONOMİK TEORİSİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI

●

İktisat Tarihi Dizisi : 1

●

Birinci Baskı : Temmuz 1985

BİREY VE TOPLUM YAYINLARI
REMKA LTD. ŞTİ.
Onur Sokak No: 18/2
Maltepe / ANKARA
Tel : 30 40 81

Kapak : Ferit Erkman
Basıldığı Yer : Sevinç Matbaası Tipo ve Ofset Tesisleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

WİTOLD KULA

FEODALİZMİN EKONOMİK TEORİSİ

Çeviren
OĞUZ ESEN

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

BİREY VE TOPLUM YAYINCILIK

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

WİTOLD KULA VE «FEODALİZMİN EKONOMİK TEORİSİ» ÜZERİNE

Türkiye'de feodalite çok uzun zamandan beri tartışılan bir konudur, ama ne yazık ki, artık Türk aydınının büyücek bir kesimine musallat olan «bir çocukluk hastalığı» bu tartışmanın da yakasını bırakmamıştır. Türk aydını genelde 19. yüzyıl zihniyetinden pek kurtulamamış «inançlı» bir aydındır. Bu inançlı aydın herşeyin mutlaka bir «doğru» sunun olduğuna inanmakta ve «inanılan» doğrular uğruna meydan savaşları verilmektedir. Ancak gene aynı aydın bu tartışmaları sürdürecek şekilde «mücehhez» değildir, ve bu noktada «çocukluk hastalığı»nın ikinci veçhesi ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde kavramların içerikleri boşaltılmıştır ve herkes bu kavramları kullanırken canının istediği gibi doldurmaktadır. Son onyılların bir ürünü olarak Türkiye'de aydın denilen kesimin büyük bölümü bilgiden kaçmaktadır. Çoğu kimseler için «doğru»lar bulunmuştur ve artık yeni bilgiye ihtiyaç yoktur ve herkes mevziini korumaktan başka birşey yapmamaktadır. Tartışmaların tonunun yüksek olması da cehaletin kurumsallaştığını göstermektedir.

Türkiye'de ne yazık ki cehalet kurumsallaşmıştır ve kurumsallaşmaktadır. Çekinmeden söyleyebiliriz ki, çoğunluk sekterdir ve diğerlerine karşı sekter ve engizisyon zihniyetiyle yaklaşmaktadır. İnsanların çoğunun okumaları ve «tetebbu»ları da skolastiktir. Bu skolastik tavrın özellikle kendini gösterdiği alanların başında üretim tarzı tartışmaları gelmektedir. Türk aydın kesiminin büyük çoğunluğu Türk toplumunun geçmişinin şu veya bu olduğuna karar vermiştir ve bunu karşısındakilere empoze edebilmek için tarihe bakmaktadır. Yoksa ünlü Marc Bloch'un dediği gibi «tarihi anlamak» için değil. Tarihe bir amaçlılık yükleyen bütün bu tavırların ne denli idealist ve Hegelci olduklarını ve tabii 19. yüzyıl inançlılı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğının iyi bir tasviri olduğunun yargılamasını okuyucuya bırakıyoruz.

Hiç kimsenin kuşkusu olmamalıdır ki, feodalite bir Batı kurumudur. Bunun zamansal ve mekânsal evrenselliği ise kuşkular uyandıran bir varsayımdır. Bu varsayımı kanıtlanmış bir yasa olarak kabul ederek işe başlamak, tartışmayı baştan olanaksız hale getirmektir. Veya bilimsel alandan inanç alanına geçmekle özdeştir.

Kula'nın kitabı bu açılardan Türk okuyucuları için çok önemli hale gelmektedir. Avrupa'nın marjında kalmış olan bir ülke, 16. yüzyılda feodaliteyle tanışmaktadır. Ancak hemen vurgulayalım ki, bu yüzyıl Batı Avrupa'da feodalitenin çoktan çözüldüğü ve kapitalizmin egemenliğini ilân etmeye başladığı yüzyıldır.

İkinci önemli nokta, Kula'nın Polonya bağlamında yaptığı feodalite tanımının bir *pan-feodalizm* yaklaşımını reddeder nitelikte olmasıdır. Kula'ya göre feodalizm «egemen biçim olarak tarımsal ve üretim güçleriyle pazar için üretimin düşük düzeyde olmasıyla belirlenen ve aynı zamanda üretimin temel biriminin küçük köylü işletmeleriyle çevrelenmiş büyük bir toprak olduğu ve köylülerin lorda hem ekonomik, hem de hukuki olarak bağımlı oldukları ve ona çeşitli hizmetler sunmak ve otoritesine tabi olmak zorunda oldukları» bir sistemdir. Yazar biraz daha ileride «rezerv ve serflik üzerinde temellenen bir ekonomik sistemde köylü işletmesinin teorik olarak genelde bir geçimlik alanı ve bundan da başka birşey olmadığını» belirtmektedir. Gene aynı Kula bizim feodaliteyle uğraşan «aydınlarımızın» çoğuna çok ters gelecek bir şekilde «Artık ürünün tamamen rezrev alanında üretildiğini... Rezerv alan ile köylü toprakları arasındaki oranın da böylece artık emek-zaman ile gerekli emek-zaman arasındaki orana eşit olduğunu» bildirmektedir.

Kula'nın tavrı çok açık ve nettir. Yazar 16. yüzyıl ile 18. yüzyıl arasında Polonya'ya egemen olan üretim tarzına feodal demektedir, çünkü bu tarz Batı feodalitesinin bir benzeridir. Demek ki, tarih içinde çok çeşitli biçimleri ortaya çıkan, köylülerden şu veya bu şekilde artık devşiren her ekonomik örgütlenmeye feodalite denilmesi büyük bir hatadır.

Bu uyarımıza, yazdığımız, yazacağımız, çevirdiğimiz, çevireceğimiz kitap ve yazılara rağmen; Kula'nın tartıştıklarının artık ellerinin altında olmasına rağmen «her yerde feodalite var» teorisyenlerinin bundan vaz geçecekleri umudunu taşımıyoruz. Ama, yeni kuşakların «Türkiye hakkında şimdiye kadar üretilen basmaka-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

lıp tezlerden» biraz kuşku duymalarını sağlamak da bizim görevimizdir.

Diğer yandan Kula bir bilim adamının sahip olması gereken asgari namus içinde kitabına «Feodalizmin *bir* ekonomik teorisi» adını vermiştir. Yazara göre bu teori, mümkün teorilerden sadece bir tanesidir o kadar. Bu kitap ünlü bir kitaptır, sadece bir örnek vermek yeterli olacaktır. Dünyanın yaşayan en büyük tarihçilerinden Fernand Braudel, bu kitap için «tarihsel araştırmalarda bir dönüm noktası olacaktır» yargısına varmıştır ve herkes Braudel'in ne denli ihtiyatlı bir bilim adamı olduğunu bilir.

İlk kez 1962'de Polonya'da lehçe olarak yayınlanan ve izleyen yllarda pek çok dile çevrilen kitabı, benzerlerinden farklı kılan iki temel özelliği bulunmaktadır —kuşkusuz başka özelliklerinin yanı sıra—, bunlardan birincisi Kula'nın feodalitenin *iktisadi* teorisini kurmaya çalışması —ki bu iş o zamana değin hiç yapılmamıştır—, ikincisi de Kula'nın bu işi; çerçevesi *çok açık olarak çizilmiş*, elemanları ve elemanlar arasındaki ilişkileri hiçbir muğlaklığa yer vermeksizin belirlenmiş, neredeyse «matematiksel» diyebileceğimiz, dinamik (hem kısa, hem de uzun dönemde) bir model temelinde gerçekleştirmesidir. Bu model adım adım kurulmaktadır ve her model için sövlenebileceği gibi, bu da sınırlayıcı olmaktadır. Braudel'in de dediği gibi, modelin zaman ve mekânla sınırlandırılması kitabın en ilginç yanlarından biridir. Yani, Kula Türkiye'deki yaygın suçlama terimiyle bir «partikülarist»tir.

Evrensel geçerliğe sahip, örneğin emeğin verimliliğinin artması zorunluluğu gibi, ilkelerin çok az sayıda olduğunu belirten yazar, temel iktisadi önermelerin zaman ve mekân olarak, yani belirli bir sosvo-ekonomik sistemle sınırlı olduğunu vurgulamaktadır. Genel nitelikteki önermeler belirli bir sistemin ekonomik teorisinde ver almamalı, her ekonomik teori (bu arada feodalizmin ekonomik teorisi de) şunları açıklayabilmelidir:

(1) İktisadi artığın hacmini ve artığa elkonmasını yöneten yasalar (örneğin, yoğun ve yaygın üretim yöntemlerini yöneten yasalar);

(2) Üretici güçler ve üretim araçlarının ve daha da önemlisi artığın tahsisine ilişkin yasalar;

(3) Ekonominin toplumsal koşullardaki, değişikliklere intibakını yöneten yasalar (örneğin, üretimin nüfusdaki bir artış ya da azalışa intibak mekanizmaları), yani kısa-dönem dinamikler.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(4) Uzun-dönem dinamiklerinin yasaları ve bir sistemin çözülmesine ve bir başka sisteme dönüşmesine yol açan içsel nedenler;

(5) Piyasa olgusunun rolü ve işlevi.

Özetlersek, feodal sistemin ekonomik teorisini en çok ilgilendiren şey üretim-hacmi ve kullanımı; tüketim ve yatırım; üretimin kısa ve uzun dönemde tabi olduğu değişikliklerdir. Bu nedenle Kula'nın piyasa olgusunu incelemesinin temel amacı verilerin yeterince aydınlatmadığı *üretim* alanını incelemektir; yoksa küçük üretici birimler ve doğal bir ekonominin karekterize ettiği feodal sistemde piyasa sektörünün piyasa-dışı sektör üzerindeki etkisini araştırmak ve bu olgunun dönemlenmesini yapmak kendi başına çok anlamlı olmayacaktır.

Modelin Kuruluşu

Kula, teori oluşturmanın ilk aşaması olarak bir model inşasının zorunlu olduğunu düşünmekte ve onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar Polonya ekonomisi için gerekli olan bir model inşa etmektedir. Günümüz azgelişmiş ülkelerinin incelenmesinde en yaygın ve yararlı modellerden biri olarak gördüğü Lewis'in iki kesimli modeline benzer bir biçimde 'piyasa için üretim yapan kesim' ve 'doğal kesim' olarak adlandırdığı iki kesimden oluşan modeli aşağıdaki elemanları içermektedir: (1) tarımın ezici egemenliği, (2) toprağın, temel olarak yalnızca soyluluğun sahip olabilmesi nedeniyle, bir meta olmayışı, (3) tarımsal üretim güçlerinin yalnızca lord rezervi ve köylüler arasında bölünmüş olması, (4) toplumsal ve coğrafi mobiliteyi sınırlayan kurumsal engellerin varlığı (serflik), (5) tüm köylüler üzerindeki rantın büyük bölümünün emek-rent *(corvée)* şeklinde ödenmesi zorunluluğu, (6) endüstriyel faaliyet ile zenaatın büyük topraklı malikânelerde ve loncalarda yürütülmesi, (7) ekonomik alanda soyluluk üzerinde yargısal kısıtlamaların yokluğu, (8) soylulukta çok yüksek bir lüks tüketim eğiliminin varlığı, (9) Polonya'nın erişiminde ekonomik olarak gelişmiş ülkelerin varlığı ve (10) devlet müdahalesinin yokluğu.

Yazar, seçilen elemanların geçerliliğinin ve *bu* elemanların seçilmiş olmasının tartışılabileceğini söylemektedir —örneğin sözkonusu dönemde Polonya'da serf sahibi olmayan bir küçük soyluluk katmanı ve yine serf olmayan köleler vardır ki, modelde bunlara yer yoktur— ancak, bu elemanların Polonya ekonomik tarihinde egemen elemanlar olduğunu ve dolayısıyla modelin yeterli olduğunu belirtmektedir. Modelin yeterliği ya da geçersizliği sorunu ise

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ancak ampirik temelde anlaşılabilir. Bir başka deyişle, yazarın da belirttiği gizi, pastanın güzelliği yenerek anlaşılır».

Kısa - dönem Dinamikler

Feodal girişimin rasyonellik derecesi nedir? Pek çok ekonomi tarihçisi için 'abesle iştigal etmek' olarak görülen bu sorun Kula'nın can alıcı noktalarından birisidir. Ona göre kapitalist girişimin analizinde kullanılan yöntemlerin feodal girişimin analizinde kullanılması yanlıştır ve sonucu bir *redactio ad absurdum*'dur. Feodal girişimin ekonomik hesaplamaları yapılırken iki nokta gözden keçirilmamalıdır : (1) girişimin etkinliklerinin nesnel sonucu ve (2) bu etkinlikleri yönlendiren motif ve ilkeler. Örneğin feodal bir girişimin ekonomik etkinliklerinin sonucunu bulurken; eğer yalnızca parasal harcamalar maliyet olarak alınırsa kârlılık çok yüksek, eğer bunun aksine üretime giren tüm ögeler, pazardan alınmasalar bile, maliyete eklenirse (tıpkı kapitalist işletmelerde olduğu gibi) sonuç zarar olacaktır. Her iki hesaplama da gerçekliğin bozulmus bir görüntüsüdür. «Kısacası, pre-kapitalist toplumlara ilişkin ekonomik hesaplamaların kapitalist normlara göre yapılması,..., tarih-dışı bir yöntemi temsil eder. Üretilen ve tüketilen mal ve hizmetler toplamının yalnızca çok küçük bir bölümünün piyasadan geçtiği bir ülkede piyasa fiyatlarının kullanılması zorunlu olarak saçmalığa varır. Bu yöntem emek sorunu ile uğraşırken özellikle tehlikelidir, çünkü feodal sistemde emek piyasası tanım gereği çok sınırlıdır — hatta marjinaldir.»

Bizce çok önemli olan bu acıklamadan sonra yazar rezerv ekonomisinin, köylü üretim birimlerinin ve daha sonra da loncaların islevisini ampirik karşılastırmalar yaparak incelemektedir. Biz bunlardan yalnızca rezerv ekonomisinin islevisini ve kısa-dönemli etmenlerin bu islevis üzerindeki etkilerini ele alacağız.

Rezerv Ekonomisinin İşleyişi

Rezerv yaygın tarıma dayalıdır. Ürün hacmi *ekilen* arazinin, ekilen arazi ise temel olarak, teknoloji sabit olduğundan, serf sayısının bir fonksiyonudur; 'fonksiyonun fonksiyonu' kuralından :

$$Q=F(A) \longrightarrow A=G(L) \dashrightarrow Q=H(L)$$

A: Ekilen arazi
L: İşgücü miktarı

Köylü üretim birimi, ilke olarak, geçimlik birimin ötesinde bir şey değildir. Optimal köylü üretim birimi köylünün yeniden üretimini sağlayan büyüklük olmakla birlikte pratikte bunun saptan-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ması çok güçtür. Toprağın lord ve köylü arasında fizik olarak bölünmesi, ürünün gerekli ve artık ürün olarak bölünmesi, bu ise emeğin gerekli ve artık emek olarak bölünmesi demektir. Bu fiziki bölünüm (yani emek-rantın ilke olarak tek rant biçimi olması) feodalizmin özgün yönlerinden birisidir.

Kısa-dönem dinamiklere bir örnek olarak üretimdeki dalgalanmalara karşı lordun ve köylünün davranış biçimlerini ele alacağız. Hem rezerv hem de köylü üretim birimi kısa dönemde fiyattaki dalgalanmalara değil elde edilen üründeki dalgalanmalara bağlıdır. Elde edilen üründe kısa dönemde ortaya çıkan bir azalma (dalgalanma) lordu; (1) sahip olduğu serf sayısını artırmaya zorlar (bir lordun kazandığı serf başka bir lordun kaybı olduğundan bu makro açıdan önemli değildir), (2) el koyabileceği ürün miktarını artırmaya zorlar: (a) toprağı köylü üretim birimleri aleyhine yeniden dağıtarak, (b) emek rant miktarını artırarak (bunun limiti fizyolojiktir ve baskıya karşı koyma gücüdür, (c) tek ürünlü bir üretime geçerek ve (d) iç piyasadan dış piyasaya kayarak. Temelde lordun iki seçeneği vardır: ya rezervdeki üretimi artırmak ya da köylü toprağını azaltmak. Para ranta geçmek diye bir seçeneğe sahip değildir, çünkü bu seçeneğin geçerli olabilmesi için belli bazı koşulların var olması gerekir.

Kısa dönem dinamiklerin anlaşılabilmesi açısından kapitalist kriz ile feodal kriz arasındaki farkların bilinmesinde yarar vardır Elverişli bir konjonktürde, kapitalist bir ekonomide, faktörlerin tam istihdamı vardır, istihdam artar, genel fiyat düzeyi yükselir ve buna bağlı olarak toplam kârlar ve toplam kazançlar artar. Yani kazançlardaki artış hem üretimdeki hem de fiyatlardaki artışın ortaklaşa sonucudur:

$Y = P \times Q \longrightarrow \Delta Y = \Delta P \times \Delta Q \quad \Delta P, \Delta Q > 0, \Delta Y > 0$

Feodal bir ekonomideki elverişli bir konjonktürde ise, faktörlerin tam istihdamı vardır, genel fiyat düzeyi düşer, kazançlar ise artar. Yani, fiyatlardaki düşmenin gelir üzerindeki negatif etkisi üretimdeki artışın parasal gelirler üzerindeki pozitif etkisinden daha küçük olduğu için parasal gelirler artar. Fiyat düşmelerinin ekonominin doğal, ticarileşmemiş kesimi üzerinde hiçbir etkisi yoktur.

Uzun Dönem Dinamikleri

Uzun dönem değişiklikleri kısa dönem değişikliklerin sonuçlarının basit bir toplamından ibaret değildir. Kısa dönem analizinde dikkate alınmayan pek çok değişken (üretim teknolojisindeki de-

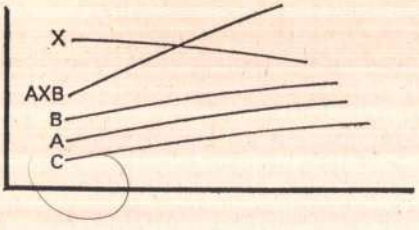
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğişiklikler, demografik değişiklikler, emek verimliliğindeki değişiklikler vb.) uzun dönem analizin temel ögeleri haline gelirken pek çok kısa dönem değişkeni dışarıda bırakılabilir. Uzun dönemdeki değişiklikleri araştırmanın temel amacı sistemde birikimli bir etkiye sahip olan, sistemin çözülmesine ve yapısal değişikliğe uğramasına yol açan sürekli ve tekrarlı olguları ortaya çıkararak uzun dönem eğilimlerini belirlemektir.

Uzun dönemli eğilimlerin saptanmasında en önemli problem gelişimin makro düzeyde izlenmesinin ve doğrudan verileri bulabilmenin zorluğudur. Doğrudan veri yokluğu problemini aşmanın bir yolu dolaylı değişkenlere başvurmaktır. Örneğin, çok önemli bir değişken olan tarımsal üretimde emek verimliliğinin uzun dönemdeki gelişimini makro olarak incelemek için Kula bu yola başvurmaktadır.

Emek verimliliğindeki değişiklik iki noktadan kaynaklanabilir: (1) Teknolojideki değişiklik, (2) sosyal kurumlarda ortaya çıkan değişiklik (aynı serfin rezerv ve köylü üretim birimlerindeki verimliliğinin farklı olması, örneğin, işgücünün rezerv ve köylü birimleri arasında kurumsal değişiklikler sonucunda yeniden dağıtılmasına bağlı olarak genel verimliliği değiştirebilecektir). Fakat bunlara ilişkin veri olmadığı için, bunların yerine, ekilen arazi ve toplam işgücü değişkenlerindeki değişimleri incelemektedir. Rezervde bulgular şöyledir: Serf başına ekilen toprak miktarı azalmış, dolayısıyla birim toprak başına verim düşmüş ve buna bağlı olarak emek verimliliği de zorunlu olarak azalmıştır. Problem grafiksel olarak aşağıdaki gibi ifade edilebilir:

REZERVDE

A: Serf nüfusu
B: Feodal yükümlülükler *(corvée)*
C: Rezerv alanı
A x B: Lordun kullanabileceği toplam işgücü
X: Ortalama işgücü verimliliği

Ortalama işgücü verimliliği $X = \frac{C}{A \times B}$ şeklinde tanımlandı-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ğından, A, B ve C değişkenlerinin tümü de artmakla birlikte, verimlikteki değişikliğin yönünü C ve A x B büyüklüklerinden hangisinin daha fazla arttığı belirleyecektir. Eğer A x B'deki artış C'deki artıştan daha büyükse, ki Polonya için bulgular bu yöndedir, emek verimliliği uzun dönemde azalıyor demektir.

TOPLAM ARAZİDE (REZERV + KÖYLÜ BİRİMİ)

A: Serf nüfusu (Rezerv ile aynı)

D: Köylü üretim birimlerinin alanı

D'de uzun dönemde azalış olmasına karşın C'deki artış D'deki azalıştan daha büyük olduğundan (yeni topraklar açılması nedeniyle) (C+D)'nin arttığı düşünülebilir. Bu durumda nüfus artış hızı ekilen toplam arazinin artış hızından büyükse genel tarımsal emek verimliliği *ceteris paribus* düşecektir. Emek verimliliğinin düşmesi sistemin içsel çelişkilerini (sınıf çatışmasını, örneğin) artıran bir eğilimdir.

Kula, benzer yöntemlerle onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadarki Polonya ekonomisinde aşağıdaki eğilimleri saptamıştır :

(1) Lordun köylü üretim birimini optimal büyüklüğün altına düşürmeye çalışması eğilimi,

(2) Buna karşı olarak, köylünün her ne pahasına olursa olsun pazarlanabilir bir artık elde etme ve piyasa ilişkilerini geliştirme eğilimi,

(3) büyük toprakları ekonomik olarak birbiçim ve izole hale getirme eğilimi,

(4) toprağın büyük toprak sahibi ellerde temerküzü,

(5) büyük toprakların üretim ve ulaşımdaki etkinlikleri natüralize etmeleri.

Tüm bu eğilimler sistemin bağrında yer alan çelişkilerin birer ifadesidir ve sistemde çözülmeye ve yapı değişikliğine yol açmaktadırlar. Yapı değişikliğinden ne kastedildiği 1500-1800 yılları Polonya ekonomisi ile 1850 ve sonrası Polonya ekonomisinin elemanları karşılaştırıldığında kolayca anlaşılacaktır :

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1500 — 1800	1850 ve sonrası
— Lord parasal harcamalardan kaçınıyor	— Üretimde parasal yatırımlar yapıyor
— Toprağın değeri arazinin büyüklüğüne bağlı	— Toprakta yapılan yatırıma bağlı
— köylüler kaçmaya lord ise geri getirmeye çalışıyor	— tersi geçerli
— lord köylü birimlerindeki farklılaşmaya engel olmaya çalışıyor	— farklılaşmayı hızlandırıyor
— ücretler çok yüksek	— göreli olarak düşmeye başlıyor
— soyluluğun üst kesimi yoksullaşan soyluları doyuruyor	— artık onlara ihtiyacı yok
— gelir üretimdeki dalgalanmalara bağlı	— piyasanın etkisi daha güçlü hale geliyor
— lord ya da köylünün iflası diye bir şey yok	— günlük vaka haline geliyor
— fiyat düşerken gelir artıyor	— tam tersi

Bütün bu derin dönüşümler ne zaman meydana gelmiştir? Hangi içsel ve dışsal etmenlerin etkileriyle? Bunlardan hangileri diğerlerini önlemiştir? Neden-sonuç ilişkilerinin yönü nedir? Tüm bu ve benzer soruları bir ekonomik sistemin teorisi yanıtlamalıdır.

'Ekonomik Sistem' ve 'Ekonomik Sistem Teorisi'

Yukarıda anlatılan ilişkiler uzunca bir dönemde ve sistematik olarak kendilerini ortaya koymuşlardır, karşılıklı olarak birbirine bağlıdırlar ve bir sistem oluştururlar. Bu ilişkilerin (elemanların, ya da matrisin elemanlarının) ilk ne zaman ortaya çıktıkları ve ne zaman ortadan kalktıkları ve başka ilişkilere yerlerini bıraktıkları tarihsel araştırma ile ampirik olarak saptanmalıdır. Değişkenlerin tümü birden aynı günde ortaya çıkmış ya da yok olmamakla birlikte, aralarındaki karşılıklı bağımlılık, ortaya çıkış veya çözülme-

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

nin göreli olarak kısa bir dönemde oluşmasına neden olacaktır. Öyleyse ekonomik sistem şöylece tanımlanabilir :

«Bir ekonomik sistem, birbirleriyle bağıntılı ve bağıntılı oldukları için de şu ya da bu ölçüde aynı zamanda ortaya çıkan ya da şu ya da bu ölçüde aynı zamanda ortadan kalkarak başka ilişkilere yer açan bir bağımlı, birbirleriyle bağlantılı ekonomik ilişkiler kümesidir. Bunların ortaya çıkış ve çözülüşlerinin ampirik olarak tarihlendirilmesi belirli bir sistemin zaman içindeki sınırlarını saptamamıza olanak verir. Belirli bir ekonomik sistemin teorisini inşa etmek demek, sistemde var olan bağımlılık ilişkilerinin olanaklı en eksiksiz bütünlüğünü (daima ampirik olarak) oluşturmak ve bu ilişkiler arasındaki bağlantıları izah etmek demektir.»

Başka bir deyişle, bir sistemin ekonomik teorisini inşa etmek bağımlı, bağımsız, içsel ve dışsal değişkenleri ve parametreleri belirlenmiş bir eşanlı denklem sistemi oluşturmaktır. Sistemin kendi işlevlemesi sonucunda parametrelerde değişiklik ortaya çıkacaktır. Parametrelerde ortaya çıkan değişiklik denklemlerin geçerliliğini ortadan kaldırmayacak kadar küçük ya da önemsiz olduğu sürece ya da belirlenen sınırlar içinde kaldıkça model geçerliliğini sürdürecektir. Ne var ki parametrelerdeki değişiklik izin verilebilir sınırları aşar aşmaz artık model geçerliliğini yitirmiştir, artık yeni bir ekonomik sistem ortaya çıkmıştır ve yeni bir model oluşturulmalıdır.

Bu yaklaşım matematiksel modellemenin ekonomi tarihine uygulanmasından başka bir şey değildir. Dolayısıyla tüm matematiksel modellerin taşıdığı üstünlükleri ve kuşkusuz yetersizlikleri taşımaktadır. Bir yandan açıklık, kesinlik ve eksiksiz bir içsel tutarlılık matematiksel modelin üstünlüklerini oluşturur, öte yandan yazarın da büyük bir açık yüreklilikle belirttiği gibi nicel olarak ölçülemeyen ve ifade edilemeyen ilişkilerin dolaysız olarak matematiksel kalıplara dökülememesi ise en temel eksikliğidir. Matematik model yaklaşımının bir başka tehlikesi ise araç olduğunun unutulup amaç haline gelmesidir : İyi bir kölenin kötü bir efendi olması. Yazar için söylenecek şey modelinin efendisi olup kölesi haline gelmediğidir.

Kula bu ünlü çalışmasında ampirik bulgulara çok fazla önem atfetmiştir. Ancak, kullandığı ampirik bulguların onu götürdüğü

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sonuçların evrensel bir feodalizm teorisi olmayıp, tamamen tersine, çok daraltılmış ve «partikülarist» bir teorik model olması dikkat çekicidir.

Kula'nın kitabı Türkçe'ye Oğuz Esen tarafından İngilizceden çevrilmiştir. Çevrilmiş bir kitabı bir kez daha çevirmek —erbabı bilir— dünyanın en zor işlerinden biridir. İkinci bir zorluk daha bu kitapta kendini empoze etmektedir. Terim sorunu; Türkiye'nin feodal bir geçmişi olduğu «inancı» birçok kimse için halen geçerliğini koruyor olmakla birlikte, Batı feodalitesinin kurum ve terimlerini karşılayacak kelime ve kavramlar Türkçe'de —istisnasız— bulunmamaktadır. Bunları çevirmeye kalkışmak abesle iştigaldir veya daha da kötüsü, Türkçeyi anlaşılmaz bir dil yapmaya katkıda bulunmaktır. Bu nedenle Batıya ilişkin özgün terimlerin çoğu aynen bırakılmış veya Batıda daha alışık olunan başka terimlere tahvil edilerek verilmiştir. Çevirinin zorlukları burada bitmemektedir. Kitap iktisat yoğun bir çalışmadır ve insanlarımızın çoğu neo-klasik iktisadın terimleriyle düşünmeye —o da ne kadar?— alışıktırlar. Kula neo-klasik terimleri kullanmamaktadır ve bunları Türkçeye aktarmak ciddi zorluklar çıkartmıştır.

Nihayet, bu çevirinin gün ışığına çıkmasına çok kişinin katkıları olmuştur. Çevirmenin takıldığı yerlerde ondan yardımlarını esirgemeyen ve zamanlarını çeviri sorunları üzerinde tartışmaya da tahsis eden, ama *anonima* içinde kalmayı tercih eden bütün yardımseverlere teşekkür borcu bana düşmektedir.

Okuyucu bu kitabı okuduktan sonra feodalite hakkındaki sorunlarının çözüldüğünü görmeyecektir, hatta bunlara yenileri eklenecektir. Ama «doğruları» bulmak yerine «daha doğruları» bulmanın peşinde koşmanın boş bir hayal olmadığına inananlar için bu kitap lezzetlidir. Bloch'un dediği gibi iyi bir kitap «açlık duygusu yaratmalıdır.»

MEHMET ALİ KILIÇBAY

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

SUNUŞ

Witold Kula'nın kitabı iktisatçılara ve tarihçilere çok önemli bir hizmeti yerine getirecektir. Yazarın sahip olduğu tevazu nedeniyle —ki, bu tevazu en az yeteneği kadar büyüktür—, onu mahcup etmek korkusuyla hakettiği halde yeterince övemeyeceğim —kaldı ki, bu eser analizlerinin yetkiliğiyle benzeri olmayan bir öneme sahiptir ve net ve tutarlı bir biçimde ortaya konan soruna getirilen çözüm açısından dahiyane bir araştırmadır. Bu eser, uzun bir dönem sürecinde sabırla kavramsallaştırılmış tarihsel bir sorunun mükemmel bir örneğidir.

Ekonomi tarihi, modeli tarihçi tarafından inşa edilen bir sistemler silsilesi içinde anlaşılabilir— ideal olarak tüm gelişmesi içinde, ilk ortaya çıkışından olgunlaşmasına ve sonuna kadar. Witold Kula, bunu bu alanda övülmeye değer bir kaygıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Onun için, 'feodal sistem' terimi, gerçekliğin her ne pahasına olursa olsun ayrıntılabileceği bir tanım olarak ileri sürülmüştür. Aslında burada inşa edilen 'model' onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar Polonya ekonomisinin somut gerçeklerine uygulanır, fazladan bir çaba olmaksızın diğer çağlara ya da dünyanın diğer bölgelerine yaygınlaştırılamaz. Bu modelin uygulanabileceği, sadece süreyi değil alanı bölgeyi de sınırlamak gerçekten ilginç bir sorun olacaktır. Polonya örneği söz konusu olduğunda denilebilir ki ta ondokuzuncu yüzyılın başlarına kadar eski düzen, kapitalist güçler tarafından sarsıntıya uğratılamamıştır.

Kula'nın argümanı aşama aşama ilerler: Feodal ekonominin dinamiğini ve dış ticarete yönelik senyöriyel ekonominin, yerel piyasa için artık üretmeye çalışan köylü işletmelerinin ve de göreli kentleşmemiş toplumda bazı sorunları olan zenaat loncalarının iş-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

levsel olanaklarını analiz eder. Pekçok Polonya monografisi —üretim ve fiyatlarla ilgili incelemeler— Kula'nın hipotezleri için kaynak oluşturmuştur. Daha sonra modeli, 'uzun dönem dinamiği'nin test edilmesine sunulmuştur. Bu konudaki sorun, 'kümülatif etkisi ile yapısal değişimi belirleyen, sabit ya da yinelenen olguların' araştırılmasıdır. Sistem içinde taraflardan herbiri, genellikle bilinçsiz bir şekilde, kendi tarihsel hesaplarını değişen ekonomik ya da politik konjonktüre, kendi özel durumlarına ve diğer tarafların direnişlerine uydurmaya çalışarak sistemin içsel işleyişini bozmuş ve modeli değiştirmişler böylelikle de en sonunda sistemin çözülmesine neden olmuşlardır. Bu nedenle 1820'den 1860'a kadar 'feodal' olarak kalabilmiş Polonya'da bütün sistem ortadan kalkmış ve bu süreç esnasında toprak sahipleri kapitalist girişimciye dönüşmüştür. Bunların kapitalistçe davranışları henüz 1870'lerde normal olmayan ve hatta olanaksız görülen davranışlardı.

Kula, bir ekonomik modelde ani sapmaların olabileceğini de gösterir. Bu ani sapmalar pekçok çelişkinin aynı doğrultuda işlemesi sıkca ortaya çıkmıştır. Bu çelişkilerin bir kısmı sistemin içinden gelebilir ya da sisteme miras olarak kalmış olabilir Diğerleri ise dıssal ve arasırada kestirilemeyen (örneğin, Kıta abluka esnasında, Polonya tahılının Avrupalılar tarafından alınmasının aksaması) çelişkilerdir. Onun bu analizleri çok ustaca ve mantıklıdır.

Kula'nın çalışması, açık ve anlayışlı bir hümanizm düzeyine yükseltilen, benzetilen ve bu çerçevede baş sorun haline getirilen Marksist sorunsalın bir örneği ve insanlığın kolleltif kaderinin evrimlesmesinin geniş bir açıklamasıdır. Polonya ile ilgili olan ve olmayan ekonomik ve tarihsel araştırmanın tüm bulguları burada alışılmamış entellektüel bir namus ile objektif ve sabırlı bir çalışma çerçevesinde toplanmıştır. Bu kitabın konusuna —gerçekte modern tarihin azgelismişliği— büyük ilgi duyulmasına neden olan ve uzun dönemli olguların analizinde çok sık kullanılan veköylü, lord, kodaman ve esrafın günlük ekonomik hesaplamalarının muhasebesinde çok olumlu olan bu yeni yaklaşım, tarihçiler için önemli bir olaydır. Bu yaklasımın, lavik olduğu tartışma, polemik ve düşünceler ile gerçeği ortaya çıkarmasını görmekten memnun olacağım. Bu, bizim genel araştırmalarımızda bir mihek taşı oluşturmaktadır.

FERAND BRAUDEL

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İÇİNDEKİLER

WİTOLD KULA VE «FEODALİZMİN EKONOMİK TEORİSİ» ÜZERİNE ... VII

SUNUŞ ... XIX

GİRİŞ ... 1

I. FEODALİZMİN EKONOMİK TEORİSİ HANGİ SORULARI YANITLAMAK ZORUNDADIR ... 5

II. MODEL İNŞASI ... 13

III. KISA DÖNEM DİNAMİĞİ ... 23

1. Feodal İşletmenin Ekonomik Hesapları ... 23

2. Rezerv Toprağı ... 40

3. Emek - Rant Sisteminde Köylü İşletmesi ... 60

4. Zenaat Loncaları ... 75

5. Ampirik Karşılaştırmalar ... 82

6. Bir Yorum Denemesi ... 107

IV. UZUN DÖNEM DİNAMİĞİ ... 113

V. ARAŞTIRMA BİÇİMLERİNİN SORGULANMASI ... 167

VI. FEODAL SİSTEMDE EKONOMİK FAALİYETİN RASYONALİTESİ ... 173

VII. 'EKONOMİK SİSTEM' VE 'EKONOMİK SİSTEMİN TEORİSİ' ... 185

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

FEODALİZMİN EKONOMİK TEORİSİ

XXIII

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

GİRİŞ

Bu kitabı yabancı okuyucuya tanıtırken, dikkatini üç noktaya çekmem gerekir.

(1) Herşeyden önce — okuyucunun hemen tahmin edeceği gibi — benim 'feodalizm' sözcüğünü ne anlamda kullandığımı açıklamam gerekiyor. *Habent sua fata verba.* Aslında bu sözcüğün tarihi yazılmayı bekliyor. Çalışma boyunca, bu sözcüğü kullanış biçimim belki bir o sekizinci yüzyıl okuyucusunu şaşırtmayacak — buna karşılık günümüz okuyucusunu hayrete düşürecektir. İşe, sözcüklerin kullanılışı üzerine bir tartışma açarak başlamıyalım. Feodalizm teriminin çalışmada, tarımın egemen olduğu, üretici güçlerin ve piyasa için üretimin düşük bir düzeyinin tanımladığı sosyo-ekonomik bir sistemle ilgili olduğunu, temel üretim biriminin geniş bir toprak parçası ile — ekonomik ve hukuki olarak lorda bağımlı ve lorda çeşitli hizmetler sağlayıp onu otoritesine tabi — köylülerin küçük topraklarının çevrelediği bütünsel bir sistemle ilgili olduğunu söylemek yeterlidir.

Yaptığımız bu tanıma uygu olan birçok sistemden biz bir tanesini, yaklaşık olarak onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar Polonya'da egemen olan sistemi seçtik.

(2) Bundan başka konu üzerinde Polonya'daki çalışmaların şu anki durumunu bilmeyen okuyucuya, bu kitapta yararlandığım kaynakların hayli eksik ve hipotezlerinin de tartışmalı olduğunu — Polonya'lı bilim adamları modern iktisat tarihi üzerine bir hayli çalışmış olsalar dahi — belirtmem gerekir. Bu nedenle Polonya'lıların araştırmaları kitapta ortaya koyduğum sorunların çözümüne yarar sağlayıcı nitelikte değildirler.

(3) Bu çalışmanın Lehçe olarak yayınlanmasından sonra çok sayıda eleştiri ve tartışma ortaya çıktı. Bunlardan yalnızca bir kıs-

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

mını metin içinde ve dipnotlarda dikkate aldım. Ayrıca, Lehçe baskısının hemen ardından (Mayıs 1962) tartışmalı sorunlar açısından çok büyük önemi olan çeşitli çalışmalar da yayınlandı. Bu çalışmaları ikincil olarak dikkate alabildim. Ancak böyle olması burada ileri sürülen birçok hipotezin yeniden gözden geçirilmesi gerekliliğini ortadan kaldırmaz (tersine, yeni araştırma ve kaynakların ışığı altında bunu gerçekleştirme olanağı daha fazladır). *Peu importe:* Bilim yaşar ve gelişir. Yazarın amacı, geliştirdiği hipotezlerin sonsuza kadar geçerliliğini koruması değil, ortaya atmış olduğu sorulara ergeç uygun yanıtlar bulmaktır.

Bir yazarın kendi ülkesinin iktisat tarihi ile ilgili bir kitabının yabancı bir dilde yayınlanmasına razı olması çok cüretkar bir davranış olarak değerlendirilebilir. Bu kitabın — onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadarki Polonya ekonomik tarihi ile ilgili pekçok kitaptan biri olarak — yabancı okuyucuyu ilgilendireceğini beklemek doğru mudur?

Risk büyüktür. Buna rağmen bu riski göze aldım. Çünkü bence bu kitap, modern çağ Polonya ekonomisiyle ilgili bir çalışmanın ötesinde, piyasa ekonomisinin çok az geliştiği, pazar olgularının (fiyatlama ile başlayan) ulusal üretim ve tüketimin çok küçük bir yüzdesini etkilediği, başka bir deyişle üretim ve tüketimin çok küçük bir kısmının piyasadan geçtiği bir ülkenin ekonomik tarihinin incelenmesini sağlıyacak yöntemleri geliştirme girişimidir. Üretim ve tüketimin pazardan geçmeyen büyük kısmının toplumsal değeri öyleyse nasıl ölçülüp hesap edilecektir? Bu kesimdeki üretim ve tüketim yapısında oluşan değişikliklerin — ki oransal büyüklükten başka nedenlerde de önem taşıyabilir — ülkenin ekonomik yaşamında yarattığı canalıcı değişikler nasıl incelenebilir? Eğer tarihçi bu sorunları anlayamıyorsa, daha ilginç şu soruları yanıtlamada yetersiz kalır: Herhangi bir ülkenin şu ya da bu dönemdeki ekonomik büyüme olguları niçin farkedilemiyor ve niçin belirli bir anda bu gelişme sıçrama biçimini alıyor?

Sonuç olarak ülkemin ekonomi tarihi yalnızca birkaç okuyucu dışında ilgi uyandırmasa bile, yukarıda belirtilmiş yöntemsel sorunlar en azından ekonomi tarihi ile uğraşanların dikkatini çekebilir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Böylece yazarın kitabını yabancı bir dilde, özellikle ekonomi tarihindeki araştırmaların belirli bir düzeye ulaştığı bir ülkenin dilinde [İngilizce, ç.n.] yayımına razı olarak göze aldığı risk kitaptaki kaynakların okuyucuyu çok az ilgilendirme olasılığından daha fazla, burada geliştirilen yöntemlerin reddedilmesidir. Ancak bu, her yazarın göze aldığı bir risktir; meydan da okuyacaktır kavga da edecektir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

I

FEODALİZMİN EKONOMİK TEORİSİ HANGİ SORULARI YANITLAMAK ZORUNDADIR?

Engels, *Anti-Dühring*'de «Patagonya'nın ekonomi politiği i bugünün İngiltere'si de geçerli olan yasalara indirgemeye kalkan biri, açıkça çok bayağı klişeler üretir» diye yazar.[1]

Bu önermenin Marx ve Engel 'in eserinin en temel ilkesi ile çelişip çelişmediği sorulabilir. Onların teorisi gerçekte hem Patagonya hem de ondokuzuncu yüzyıl ortası İngiltere ekonomisiyle ilgili bir çok temel önermeleri gerektirir. Bu nedenle bu önermeler ne yazarların kendileri ne de çağdaş bilim adamları için asla buralara ilişkin klişeler değildi. Bu kategori üretim ilişkilerinin üretici güçlere bağımlılığı ile ilgili önermeyi içerir ve ekonomik ilişkilerde üretici güçlere devrimci ve belirleyici bir rol yükler ya da çeşitli sosyo-ekonomik yapıları birbirini izleyen belirli bir düzene tabi tutar. Sosyo-ekonomik yapıların birbirini izlemesi emek üretkenliğindeki artış ile birlikte olur düşüncesini de içermektedir. Bu liste kolaylıkla uzatılabilir. Diğer taraftan, sözü edilen tüm önermelerin ekonomi politiğe ait olmadığı buna karşılık felsefenin ilgili bölümüne (tarihsel maddecilik) girdiği varsayılırsa, Engels'den yapılan alıntı bilimsel sosyalizmin kurucularının çalışmalarının içeriği ile tutarlı olmalıdır. Bu durumda ekonomi politik sadece, doğrusu istenirse, geçerliliği tek bir sosyo-ekonomik sistemin ötesine geçmeyen önermeleri içerir. Bununla beraber bu, hem tek tek bilimler (bu kez ekonomi politik) ile felsefe arasındaki ilişkinin hem de felsefenin yetki alanının alışılmadık bir yorumunu gerektirir. Ancak bu güçlük çözülmek istendiğinde insa ın ekonomik faaliyetlerini ilgilendiren önermeler arasında zamana ve me-

(1) F. Engels, **Anti-Dühring** (Londra, 1955).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

kana göre uygulama alanı değişen önermelerin kendiliğinden açık — hatta aşikâr — birer olgu olarak kalacakları açıktır. Elbette bu önermelerin içeriği daraldıkça bu kertelerde uygulama alanları da genişler. Klasik ekonominin kurucuları görünüşte böyle düşünmemiş olabilir ama bu olgu günümüz burjuva iktisatçılarında yeterince açıktır. Burjuva iktisatçıları, geri kalmış ekonomiler, yarı feodal ülkeler ve ilkel toplumlarla birlikte sosyalist ülkelerin ekonomik sistemlerine ilişkin yaptıkları araştırmalarla bu anlayışa ulaştılar. Marksizmin bu alandaki özel konumu iki cümle ile özetlenebilir.

(1) Evrensel olarak geçerli, nisbeten az sayıda, daha çok zaman ve mekanla sınırlandırılmış ilkeler vardır; bu, ekonomik yaşamla ilişkili toplumsal olguların tüm biçimlerini niteleyen büyük bir değişkenliğe olan inançtan çıkar.

(2) Ekonomik ilkelerin çoğunluğunun zaman ve mekanla ilgili sınırları, sosyo-ekonomik yapıların kendi sınırlarına tekabül eder (bu ikincisinin bütünleyici yapısı veri iken).

Sosyo-ekonomik sistemdeki değişmelere bağlı olarak *pari pasu* ekonomik yasaların değiştiği önermesinin en uç bir yorumu, bilindiği gibi, Stalin dönemi boyunca her yönüyle kusursuz ve oldukça önemli bir ideolojik işleve sahipti. Bu da en genel ekonomik yasaların —bunların uygulanabilirlikleri hayli geniş ve Marksizmle tutarlı olsalar bile— Sovyet toplumunun analizine uygulanmasını olanaksız kıldı. Ben bunun nedeninin, Marksizmin —Engels'den yapılan alıntıya karşın— klişeler olmaksızın insanın ekonomik etkinliğine evrensel olarak uygulanabilecek çok sayıda önermeler içerdiği ifadesine çok büyük bilimsel ve toplumsal bir önem atfedilmesi olduğuna inanıyorum. Bu önermelerin önemi, onların ekonomi politiğin mi yoksa felsefenin mi alanına yerleştirdiğimize göre değişir. Bunun için bu genel önermelerin, Maksizm sonrası araştırmalar ve hepsinden öte Marksizm sonrası tarihsel deneyimler ışığı altında geçerliliği kendi kendine kanıtlanmış olanlar arasından seçilerek bir araya getirilmesi çok yararlı olur.[2] Dogmatizmin tehlikelerinden kaçınmak için böyle önermeleri katıksız yöntemsel göstergeler olarak sunmak gerekir.

(2) A. Malewski'nin araştırması ve özellikle şu makalesi bu yöndedir: 'Empiryczyn sens teorii materializmu historycznego' (Tarihsel Maddecilik Teorisinin Amprik Anlamı), **Studia Filozofczne,** II, 1957, s. 58-81.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Herhangi bir durumda, en önemli önermelerin zaman ve mekana göre sınırlandığı —sınırların en önemli kısmı sosyo-ekonomik sistem tarafından tayin edilir— biçimindeki Marksist önermenin sağlam bir temele dayandığına inanıyorum. Bu anlamda Marx, kapitalist sistemin teorisini oluştururken Engels de çağının bilimsel araçları ile ilkel toplumun teorisini ayrıntılı bir biçimde hazırlamaya girişmişti. Marksist düşüncenin gelişimini engelleyen çok iyi bilinen olgular, sosyalist sistemin ekonomik teorisinin oluşturulmasını da engellemişti. Bunun sonucu olarak, gelişmeler öncelikle deneme yanılma yöntemine göre, teorik genellemeler üretmed n pragmatik-amprik düzeyde gerçekleşmişti. Bu alanda bir yön değişikliğini ancak şimdi bekliyebiliriz.

Feodal sistemin teorisiyle ilişkili olduğu sürece, Marksist bilim adamları şimdiye kadar bununla çok az ilgilenmişlerdir.[3] Sorun herşeye karşın yalnızca t orik düzeyde değil aynı zamanda pratik düzeyde de önemlidir. Bunun teorik önemi feodalizmin —terimin Marksist anlamıyla— bir anlamda vrensel bir olgu olmasından kaynaklanmaktadır. Feodalizm, şu ya da bu biçimde, ilkel aşamadan sonra her toplumda ortaya çıkmıştır. Buna karşılık köleci sistem heryerde ortaya çıkmamıştı : Bu, B.D. Grekov'un M.N. Pokrovsky'e karşı kazandığı epik zaferden bu yana genel olarak Marksist bilim adamlarınca kabul edilmişti. Kapitalizm 'kendiliğinden' bir biçimde insanlık tarihinde ilk kez, bir başka deyişle dünyanın herhangi bir yerinde daha önce varolan kapitalizmden bağımsız olarak ortaya çıktı. Aynı şey sosyalizm için de söylenebilir. Diğer taraftan biz dünyadaki farklı feodal sistemleri biliyoruz — bunlar farklı toplumlarda ve çağlarda birbirlerinden bağımsız olarak ortaya çıkan sistemlerdir.[4] Feodal sistemin teorisi pratik düzeyde de önemlidir, çünkü bugün hala pekçok ülkede güçlü feodal kalıntılar vardır. Bu kalıntılar azgelişmiş ülkeler olarak adlandırılan ve dünyanın görünümünü ekonomik ilerleme savaşımları ile değiştiren ülkelerin ekonomileri ve toplumsal yaşantılarının tümü üzerinde ağırlığını hala hissettirmektedirler. Bu, hem bu tür ülkelerin

(3) Marx, feodal sistemin ögelerinden yalnızca, kapitalizmin gelişme sürecinin çözümlenmesinde gereksinim duyduklarını incelemişti. Bakınız Lenin, **What the Friends of the People Are and How They Fight the Social Democrats, Collected Works,** (Moskova, 1963), cilt. I, s. 178-9.

(4) Witold Kula, **Rozwazania o historii** (Tarih üzerine Düşünceler) (Varşova, 1958) s. 34-6.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(Hindistan) hem de gelişmiş ülkelerin bilim adamlarının gösterdiği gibi, bunların ekonomik sistemleri açısından dikkate alınır.

Feodal sistemin ekonomik teorisinin oluşturulması tarihsel araştırmaya özel bir önem atfeder. Bir taraftan bu sistemin her tarihçisi —yöntem ile ilgileniyorsa— kapitalizmin ekonomik teorisine katkıda bulunamaz ancak teorinin uygun olmadığını vurgular.[5] Diğer taraftan eski feodal sistemler hakkındaki bilgisinden dolayı —'saf' sistemler yani kapitalizm, emperyalizm ya da sosyalizmin etkileri ile bozulmamış sistemlerden başkasını kaynakların eksik halde olması nedeniyle incelemek güçtür— feodalizm tarihçisi kapitalizmin teorisinin oluşturulmasına vazgeçilmez katkıyı yapacak konumdadır.[6]

Son zamanlarda batılı bilim adamları arasında feodalizmle ilgili karşılaştırmalı araştırmaya ilişkin artan bir ilgi görüyoruz. Bu konudaki öncü çalışma Marc Bloch'un *Feodal Toplum*'u;[7] en sonuncusu da Coulbourn tarafından biraraya getirilen kollektif çalışmadır.[8]

Sovyet bilim adamları arasında feodalizme olan teorik ilgi, Stalin'in *SSCB'de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları* adlı kısa kitabı yayınlandıktan sonra yeniden uyandı. Bilindiği gibi bu çalışmasında Stalin, kapitalist ve sosyalist sistemlerin 'temel yasası' diye

---

(5) Bu, Polonya'lı bilim adamları arasında en iyi J. Rutkowski tarafından anlaşıldı. J. Rutkowski, 'Czy potrzebna jest teoria ekonomiczna ustroju feudalnego' (Feodal Sistemin Ekonomik Sistemi Gereklimimidir?), **Sprawozdania Poznanskego Towarzystwa Przyjaciol Nauk** (1934), s. 44-52.

(6) Hem günümüz geri kalmış ülkelerinin ekonomik sistemi hem de sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinin gelişmelerinin başlangıç aşamaları boyunca karşılaştırmalı araştırmadaki yöntemsel sorunlar konusunda bakınız W. Kula, **Problmy i metody historii gaspodarczej** (Ekonomi Tarihinin Sorunları ve Yöntemleri) (Varşova, 1963), s. 717-28.

(7) M. Bloch, **La société féodale, I:** formation des liens de dependance; II: Les classes et le gouvernement des hommes (Paris, 1939-40).

(8) R. Coulborn, **Feodalism in History,** önsöz, A.L. Kroeber (Princeton, 1956). J.R. Strayer (Batı Avrupa), E.O. Reischauer (Japonya), D. Bodde (Çin), B.C. Brundage (Antik Mezopotamya ve İran), W.F. Edgerton (Antik Mısır), D. Thorner (Hindistan), E.H. Kantorowicz (Bizans) ve M. Szeftel (Rusya) katkılarını içerir. Ayrıca bakınız hem R. Coulborn, **A Comparative Study of Feudalism** hem de bu kitabın eleştirisi için, O. Lattimore in **Past and Present,** 12 (Kasım, 1957), s. 48-57.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

adlandırdığı şeyi formüle etti. Bireysel sistemlerin ekonomik işleyişlerini belirleyen birçok yasa arasında yalnızca bir tanesi ona göre 'temel' bir niteliğe sahipti. Elbette temel nitelik ile neyi kastettiği açık değildi. Bu, sistemi belirleyen bir öge olarak yorumlanabilir (sistemde falanca yasa etken olduğunda biz o sistemi kapitalizm ya da sosyalizm olarak adlandıracağız). Bu ayrıca bir biçimde temel yasadan türetilen temel olmayan yasalara göre belirli bir yasanın üstünlüğü olarak da yorumlanabilir.[9] Herhangi bir durumda Sovyet tarihçileri (diğer sosyalist ülkelerin tarihçileri gibi) 'feodalizmin temel yasasına' ilişkin araştırmaları geliştirerek tepki gösterdiler. Bu sorunun geniş bir tartışması *Voprosy istorji* dergisinde yapıldı ve —bilimde alışılageldiği gibi— kalkış noktası ve araştırmanın amacı yanlış olsa da, tartışma birçok doğru ve ilginç gözlem ve genellemelere yolaçmıştı.[10] Christopher Columbus'un yolculuğu yanlış bir ilke üzerine kuruluydu, ancak keşfettiği Amerika gerçekti.[11]

Eğer feodal sistemin ekonomik teorisini ele almak istiyorsak, herşeyden önce böyle bir teorinin yanıtlamak zorunda olduğu sorular konusunda kendi kafamızın açık olması gerekir: Uygulama alanı ne olmalı, bir sistemin ekonomik teorisi hangi soruların üstesinden gelmeli ve nihayet her bir sistemin teorisi diğer sistemle-

---

(9) Bu konu ile ilgili olmadıkları için, mantık açısından savunulamıyacak olan 'temel yasaların' çözümlemesini hariç tutuyorum. Örneğin 'sosyalizmin temel yasası' her sosyalist sistemde neyin zorunlu olduğunu göstermez ancak daha ziyade bir postüla olarak ileri sürülür.

(10) Bu tartışmadan bağımsız olarak, feodal ekonominin sorunları tüm Sovyet ekonomi elkitaplarında yeterince incelenmişti. (örneğin, K.V. Ostrovitjanov, **Politicneskaya ekonomiya. Ucebnik** (Ekonomi Politik. Elkitabı). (Moskova, 1955). Gerçekte biz bu elkitaplarında feodal sistemin ekonomik teorisini değil feodalizmin ekonomi tarihinin yüzeysel bir özetini buluruz. Bu kitapları yazanların teorik genellemelerden kaçınmak ve bunu tarih ile ikame etme eğilimi (Marksist yöntemde tarihsiciliğin çarpık bir yorumu) o kadar açıktı ki (ve yalnızca feodalizm sorunu ile ilgili değildi) Stalin, **SSCB de Sosyalizmin Ekonomik Sorunları** kitabında buna karşı çıkmıştı.

(11) Temel yasa sorunu bugün Sovyet bilim adamları arasında çok tartışmalı bir konudur. L. Leont'ev, **Ekonomiceskaja Gazeta**, 20 Kasım 1961 de bu kavrama karşı güçlü bir tavır almıştı, Leont'ev destekçilerde bulmaktadır (örneğin, I. Yermakov, **ibid.**, 19 Şubat 1962). Polonya'da 'temel ekonomik yasalar' kavramı Oskar Lange tarafından savunuldu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rin incelenmesinde soru halinde ortaya atılmayan belirli özel soruları yanıtlamalı mıdır yanıtlamamalı mıdır?

Yukarıda söylediklerimizden, genel ekonomi teorisine ilişkin olan önermelerin (bir başka deyişle, tarihsel maddeciliğin insanın ekonomik etkinliği ile ilgili önermeleri gibi) belirli bir sistemin ekonomik teorisine uygulanamıyacağı sonucu çıkar. Özel bir sistemin tanımının içeriği de bu kategoriye dahildir. Örneğin feodalizmin büyük toprak mülkiyetine ve doğrudan üretici ile büyük toprak sahibi arasındaki kişisel bağımlılığa dayalı bir sistem olma olgusu, feodalizm tanımının bir parçasıdır ve bu tanım toplumsal ekonomik oluşumların teorisi ile ilintilidir.

'Geniş toprak mülkiyetinin egemenliğini gözleyebildiğimiz herdurumda feodalizm olduğu açıktır' vb. şeklindeki önermelerde bulunmak üstelik bunu bilimsel yasalar biçiminde yapmak aşikar totolojilere yolaçar.

Hem genel ekonomik faaliyetlerle, hem de antagonistik oluşumlarla ilgili önermeleri —kısaca, uygulama alanı feodal çağın sınırlarının ötesine taşan tüm önermeleri— bir tarafta bırakarak herbir sistemin ekonomik teorisinin ve dolayısıyla feodalizmin de yanıtlamak zorunda olduğu temel soruları açık bir biçimde belirtmeye çalışacağız.[12]

Her ekonomik teorinin şunları açıklaması gerekir:

(1) Ekonomik artığın hacmini ve ona elkonulmasını yöneten yasalar (örneğin, ekstansif ve entansif üretim yöntemlerinin kullanımını, üretici güçlerin ve varolan üretim araçlarının kullanım derecesini yöneten yasalar ve feodal gelir teorisi).

(2) Üretici güçlerin ve üretim araçlarının dağılımını ve hepsinden öte artığın dağılımını yöneten yasalar (köylü mülklerinin alınmasından imalat niteliğindeki yatırımlara kadar, artığın üretken ya da üretken olmayan kullanımına ilişkin sorunlar vb. gibi her çeşit yatırım faaliyetini belirleyen yasaları incelememiz gerekir).

---

(12) Piyasa ekonomisinin tüm biçimlerine ilişkin olan, aynı zamanda, piyasa ekonomisi kapitalizm-öncesi sistemler içinde varoldukça, bu kapitalizm öncesi sistemlerle de ilişkin olan önermeler tarafından özgün bir sorun ortaya konmaktadır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(3) Toplumsal koşullardaki değişmeler, yani kısa-dönem dinamiğine göre ekonominin intibakını yöneten yasalar (üretimin nüfustaki artma ya da azalmaya, savaş ve barış durumuna intibakı vd.).

(4) Uzun-dönem dinamiğinin yasaları ve hepsinden öte belirli bir sistemin çözülmesinin ve farklı bir sisteme dönüşmesinin içsel dinamiğinin yasaları. Hiçbir teori bu son öge olmadıkça tamamlanmış değildir. Marx'ın bunu kapitalizm teorisine, kapitalizm henüz ilk aşamasında olmasına rağmen dahil etmiş olması şaşırtıcıdır.

Diğer bir deyişle, bir sistemin ekonomik teorisinin amacının ekonomik artığın hacmini ve onun kullanımını yöneten yasalardan oluştuğunu (1 ve 2) ve bu sorunların kısa ve uzun dönemler içinde açıklanması gerektiğini söyleyebiliriz (3 ve 4).

Piyasa olgularının (ulusal ve uluslararası) oynadığı rol ve feodal çağda ekonomik yaşamın genel yapısı içinde işlevinin ne olduğu dikkate alınmalıdır. Piyasa olgularının ortaya çıkardığı sorunlar az çok yukarıda belirtilmiş olan dört nokta ile bağıntılıdır. Bu olgular araştırmada birçok yanlış anlamalara neden olur, gerçekten bilim adamları sık sık kapitalizm öncesi ekonomide piyasa olgularının pekçok durumda tamamen farklı yasalar tarafından yönlendirildiğini ve hepsinden öte bu olguların tümünün ekonominin geri kalan sektörü, yani piyasa dışı sektörü ve dolayısıyla bir bütün olarak ekonomik yaşam üzerinde bir etkisi olduğunu da anlayamazlar.

Bu nedenle şu noktaların açıklığa kavuşturulması gerekir : (a) piyasa olgularının piyasa-dışı bir ortamda işlemesi, (b) piyasa sektörünün piyasa - dışı sektör üzerinde bir etkiye sahip olmasının mekanizması — kapitalizmde işleyen mekanizmadan farklı bir mekanizma, (c) feodal sistemin gelişme aşamalarının bir işlevi olarak incelenen olguların ve özellikle bu olguların içinde var olan çözülmeye yolaçan etmenlerin dönemselleştirilmesi.

Bununla birlikte, bu sorunun ayrı incelenmemesi gerektiğini düşünüyorum, aksi halde yukarıda belirtilmiş dört grup sorunun

---

(13) 'Artık' kavramı üzerine bakınız Paul Baran, **The Economic Theory of Growth** (Harmondsworth, 1965).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

herbirini incelemek olanaksız olacaktır. Başka biçimde konursa: Feodal sistem küçük üretici birimlerin yaygınlığı ve ticarileşmemiş doğal ekonomi ile tanımlanır. Şöyle sınırlanmış bir durum varsayabiliriz: Tamamen doğal ekonomiye göre işleyen küçük bir köylü toprağı, olsa olsa basit yeniden üretime yeterlidir * ve lorda yalnızca angarya sağlamakla yükümlüdür. Olgunun teorik bir analizinin geliştirilme olanakları hayli sınırlı olacaktır (diğer şeylerle birlikte kaynak eksikliği veri iken). Toplum düzeyinde pratikte bir bütün olarak bunlar böyle işlemez. Toplumsal gelirin artırılmasına yönelik çabalar, bu gelirin bölüşümü mücadelesi, kısa ve uzun dönem boyunca uyarlanma süreçleri, teorik bir araştırmaya yol açan olgulardır ve bunların hepsi de piyasa olguları ile bağlantı için de yer alırlar.

Bir sosyo-ekonomik sistemin teorisinin üstesinden gelmek zorunda olduğu bu sorunlar bizim yukarıda ilgilendiğimiz herşeyin üretim hacmi ve onun kullanımı olduğunu; şimdiki tüketim ve gelecekteki tüketim (yatırımlar) ile uzun ve kısa döneme bağlı olarak üretimdeki değişmeler olduğunu açıkça gösterir. Herşeye rağmen tamamen kapalı ve dünyadan soyutlanmış bir ekonomide gerçekleştirilmiş üretim analitik bir inceleme için uygun değildir. Üstelik yalnızca ekonomik birimler arasındaki ilişkiler —insanlar arasındaki ilişkiler— bilimsel bir çözümlemeye olanak sağlar. Çünkü yalnızca bu ilişkiler tarihsel kaynaklara neden olurlar ve hepsinden öte bunlar ekonomik faaliyetin sonuçları ile farklı toplumsal grupların ekonomik davranış tarzları arasında bir karşılaştırma yapmaya olanak tanırlar.

Bunun için, piyasa olguları çalışmamızda önemlice bir rol oynıyacaktır, ne var ki çalışmanın konusu, hemen herzaman kaynakların en az aydınlattığı ve aynı zamanda en önemli bu hayati alanı yani üretimi açıklayacaktır.

(*) Yani köylü ailesinin tüketimi ve gelecek hasata hazırlanma (tohum ve yem gibi).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

II

MODEL İNŞASI

Bir teorinin hazırlanması herşeyden önce bir model inşasını gerektirir.[1] Bir çok yanlış kavram genelde beşeri bilimler, özelde de iktisat tarihi alanında soruna neden olur.

Pekçok tarihçi bir model oluşturma gerekliliğini kabul etmediği gibi bu yöndeki her girişim onları hayrete düşürür ve kızdırır. Somutun ve yinelenmeyenin bilimi olarak tarih miti, yalnızca tekille ilgili, betimleyici bir bilim olan tarih miti, bir model oluşturulmasındaki sorunlarla ilgili olmadığı gibi böyle bir düşünceyede karşıdır. Bu örnekleri kanıt olarak göstermeye gerek yoktur - fiyatlar tarihi alanında Bay X'in filan günde filan fiyattan belirli bir miktar tahıl almış olduğunu belirten bir kayıtı yararlı bir tarihsel kaynak olarak değerlendirirken *mercuriales*'deki resmi fiyat listelerini güvenilir ya da dikkate değer bulmayan birçok bilim adamı vardır (Henri Hauser).

Tarihin bu ideografik * kavramı sadece olguların yorumu ile ilgili değildir, aynı düşünce yapısı kaynakların eleştirisi ve olgula-

(1) Özenli bir çalışma birçok meslektaşın yardım ve uyarıları olmadan mümkün olamazdı. Poznan'daki hububat fiyatları konusunda Stanislaw Hoszowski'ye; uyarı ve çeşitli hesaplamaları dolayısıyla Henryk Greniewski'ye; kitabın ilk kopyasını okuyup yorumladıkları için Stanislaw Arnold, Maria Bogucka, Bronislaw Geremek, Aleksander Gieysztor, Oskar Lange, Jania Leskiewiczowa, Martin Malowist, Antoni Maczak, Henryk Samsonowicz, Andrzej Wycbanski ve Benedykt Zientara'ya teşekkür etmek isterim. Birçok noktanın çözümlenmesi École Pratique des Hautes Études'deki tartışmalarda Fernand Braudel, Ernest Labrousse, Jean Meuxret ve Micheal Postan tarafından yapılmıştı. Ayrıca Jerzy Jedlicki'nin büyük yardımlarını gördüm.

(*) Bilimleri nomotetik — yani yasalara ve ideografiye hayat veren —

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

rın seçimi ile başlıyarak tüm ögeleri ve tarihçinin çalışmasının tüm aşamalarını belirlerler. Marksist bilim ilke olarak ideografik tarihe karşı olsa da uygulamada maalesef geçmişte bu düşünce yapısına benzemişti. Kendi içinde doğru olan 'gerçeğin somut niteliğine' ilişkin önerme dogmatik bir biçimde anlaşıldı ve gerçekte yeni yasalara yolaçabilecek araştırma yollarını tıkadı.

Diğer taraftan, bilim tarihinde, karşıt bir düşünce çerçevesi ile karşılaşılabilir. 1903 Heidelberg kongresinde Sombart, *Der Moderne Kapitalismus* adlı kitabının Ortaçağlar ile ilgili ilk kısmına yöneltilen eleştirilerin önemsizliğine sinirlenmiş ve şu uyarıyı yapmıştı: «Modern ekonomik yaşamı anlaşılır yapmak için ortaçağ olarak adlandırılan bir yapı oluşturmuştum. Bu çağın gerçek koşulları benim için ilgilenmeye değmeyecek bir konudur ve tarihsel metinlere dayanarak teorimin çürütüleceğini iddia etmek gülünçtür».[2] Bu cümlelerin Sombart'ın yöntemini kelimesi kelimesine yansıttığı düşünülmemeli, daha ziyade bunlar ateşli bir polemik anında ortaya atılan iddialar olarak değerlendirilmelidir. Ne olursa olsun, tartışmadaki tavır burada kesin bir formülasyona ulaşır.

Bir teorinin oluşturulması entellektüel bir egzersiz değilse, bir bütün olarak alınan öncüller, incelenen toplumlardaki mevcut koşullara tekabül etmek zorundadır. Bir kez oluşturuldu mu böyle bir teori yalnızca bizim modelimizin ögelerini içeren gerçekten mevcut toplumlarda (bugün bilinen ya da yarın bulunacak) geçerli olacaktır. Modele daha fazla öge dahil ettiğimizde oluşturduğumuz teori daha zengin olacaktır. Ancak bu teoriyi uygulayabileceğimiz toplum sayısı da buna bağlı olarak azalacaktır.

Amacımıza ulaşmak için, sanayi öncesi gelişme aşamasında pazar için üretimin hayli düşük olduğu toplumlarla birlikte bugünün kapitalist toplumlarının geçmişini inceleyerek böyle modellerin oluşturulma olanaklarını araştırmamız gerekir.

---

ve bireysel olgunun basit bir tasviriyle sınırlayan Alman filozofu Rickert'in terimleri içinde. İdeografik tarihi anlatı tarihinden biraz farklıdır.

(2) A. Sapori, 'Esame di coscienza di uni storico', Universita degli Studi di Napoli Instituto di storia economica e sociale, **Annali**, I (1960), s. 6.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Bugünün gerikalmış ülkeleriyle ilgili araştırmalarda kullanılan çok yaygın ve çok yararlı bir model (formel terimlerle formüle edilmese bile) Lewis tarafından oluşturulmuştu.[3] Bu model, yazarın 'kapitalist sektör' ve 'geçimlik sektör' olarak adlandırdığı iki sektör ayırımına dayanır. Bunlar bugünkü 'pazar için üreten sektör' ve 'doğal sektör' kavramlarına denk düşer.[4] Lewis'in modeline göre, pazar için üretim yapan sektörün tüm ögeleri; sermaye, büyüme oranı, kişi başına düşen gelir, tasarruf oranı gelişmenin bir üst aşamasını gösterirler. Diğer taraftan doğal sektör tamamen durağandır. Birçok sosyal kurum bu iki sektör arasındaki dengesizliğin sürekliliğini sağlar. Böylece, örneğin piyasa için üretim yapan sektörde, ücretler kurumsal araçlarla ayakta tutulandan daha yüksek olarak belirlenir. Pratikte, mevcut iki sektör arasındaki tek ilişki doğal sektörün kapitalist sektöre emek arz etmesidir. Bu emek arzının esnekliği de oldukça yüksektir. Herhangi bir anda gereksinim ortaya çıktığında yeni işçi kitleleri edinilebilir, serbest bırakılabilir ve herhangi bir güçlük olmadan doğal sektöre geri gönderilebilirler. Bu modelde doğal sektör geriler ve pazar için üretim yapan sektör tarafından tamamen emilirken, gelişme süreci yalnızca pazar için üretim yapan sektörle ilişkilidir.

Günümüz gerikalmış ülkelerinin incelenmesinde Lewis'in modelinin yararı büyüktür. Ancak olanakları sınırsız değildir. İleri sürülmüş itirazların pekçoğu sektörler arasındaki kesin ayırım ile bunların köktenci karşıtlığına ilişkindir.[5]

Herşeyden önce Lewis'in modelinde sektörlerin ayırımı ekonomik işletme tiplerine dayanır. Tüm sanayi ve büyük tarımsal işletmeler, pazar için üretim yapan sektörün bir parçası olarak kabul edilmiştir. Lewis'in sınıflandırması işletme - piyasa ilişkisini ölçüt olarak alıyorsa doğrudur. Ancak gerikalmış ülkelerin tipik ortamında, gerek sanayi işletmeleri gerekse büyük tarımsal işletmelerin bu toplumlara özgü ortamlar da işleyecekleri açıktır. Lewis tarafından doğru olarak vurgulanan iki sektör ayırımı, ekonomik

(3) W.A. Lewis, 'Economic Development with Unlimited Supplies of Labour' (Manchester School 1954), s. 139-91 ve **Theory of Economic Growth** (Londra, 1955).

(4) 'Doğal' terimini daha iyisi olmadığından kullanıyoruz. Toplumsal bilincin içine kök salmış çağrışımların pazar-dışı ekonomiyi ifade eden terimin ortaya çıkmasına olanak tanıması ilgi çekicidir.

(5) P.T. Bauer, 'Lewis' Theory of Economic Growth. A Review Article', **American Economic Review, XLVI** (1956), 4, s. 632-41.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

işletmeler ayırımına değil, fakat daha çok her bir bireysel işletme ayırımına ya da görünüşte öyle olan bir ayırıma denk düşer. Ayırım öylesine derindir ki, biz özel bir tarımsal işletmenin kapitalist niteliğine ilişkin genellikle ciddi kuşkular duyarız. İki sektörlü bir ekonomide temel sorun, işletmelerin ekonomik işleyişinin özgül nitelikleridir. Bu anlaşılmadıkça gerikalmış ülkelerin (hepsinden önce feodalizm sonrası bir ekonomide) birçoğundaki özerk ekonomik gelişmenin temel engelleri açıklanamaz.

Lewis sınırsız emek arzı olanakları sorununa öncelik verme konusunda da haklıdır. Ancak Lewis'in öncülü bu durumda kendini gereğinden daha soyut olarak ortaya koyar. Teoride sınırsız bir emek arzına yolaçan tarımdaki fazla nüfus, nüfusun kendi içindeki ileri derecedeki hareketsizliği ile birlikte oluşur. Teorik olarak sınırsız emek arzının fiili emek arzı haline gelmesi için geleneksel köylü cemaatının çözülmesinin hayli ilerlemiş olması gerekir. Emek arzı alanındaki sınırsız olanaklar iki savaş arasındaki dönem boyunca Polonya'da varolmasına rağmen, örneğin bugünkü Meksika'da henüz olduğu söylenemez.[6] Üstelik sınırsız emek arzının, pazar için üretim yapan sektörde, ücretleri arz tarafından belirlendiği düzeyin üzerinde tutacak kurumsal etmenlerle birlikte bulunduğunu söylemek her zaman doğru değildir. Tersine, bu ülkelerde sınırsız emek arzı teorik değil fiili bir olgudur, iki savaş arasındaki dönem boyunca Polonya'da ücretler azalır —küçük tarımsal işletmelerdeki ortalama gelirden herzaman daha yüksek olsalar bile. Ücretlerin yüksek düzeyde tutulduğu bu ülkelerde, kurumsal ve ekonomik etmenlerin bu potansiyelin fiili bir arza dönüşmesine engel oldukları açıktır. Ayrıca, bir model oluştururken özellikle tüm gerikalmış ülkelerde ortak olan bir olguyu gözden kaçırmak da mümkün değildir — yani ücret farklılıkları öyle bir noktaya ulaşır ki, iki farklı emek piyasasından sözetmek mümkün olur. Bu farklılaşmanın etkileri vasıflı emek ile vasıfsız emek arasındaki oransızlıkta görülebilir. Pekçok ülkede ırksal farklılıklar

(6) W. Moore, **Industrialization and Labour** (Ithaca, 1951). Ayrıca bakınız M. Meier ve R.E. Baldwin, **Economic Development, Theory, History, Policy** (New York, 1957), s. 295 ve sonrası; W. Kula, 'Recherches comparatives sur la formation de la classe ouvrière, **Première conférence internationale d'histoire économique** içinde (Stockholm, 1969), s.511-23. Büyük bir bedava işgücü kütlesi ile sanayide işgücü noksanlığının birarada olması olgusu konusunda bakınız N. Assorodobraj, **Poczatki klasy robotniczej** (İşçi Sınıfının Kökenleri) (Varşova, 1964).

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve ayrıcalıklar kurumsal araçlarla pekiştirilir. Beyaz göçmenlerin 'yerlilere' tercih edilmesi ayırımı güçlendiren bir olguydu. Bu olgunun bazı özellikleri ondokuzuncu yüzyıl boyunca ve yirminci yüzyıl başında Polonya'da örneğin Lodz bölgesinde ya da Yukarı Silezya'da Alman ve Polonya'lı işçiler arasındaki ilişkilerde görülebilir. Bu, bugünkü gerikalmış ülkelerde, dual ekonominin belirtilerinden biridir.[7]

Geleneksel sektörün bütünsel kararsızlığına ilişkin önerme de şüphelidir.[8] Durum böyleyse bu ülkelerin ekonomik gelişme bekleyişleri gerçektekinden de karamsardır. Küçük bir tarımsal işletmenin yatırım yaparak ve emek üretkenliğini artırarak genişletilmiş yeniden üretim olanağına sahip olmadığı doğru değildir. Örneğin Birmanya'da Devlet Tarımsal Pazarlama Kurulu, çiftçilere tüm pirinçlerini sabit bir fiyattan satmalarını sağlamış, (bu, dünya fiyatından biraz düşüktür) bu da dört yıllık bir dönem sonunda üretkenlikte yüzde 10 artışa neden olmuştu.[9] Tarımsal reformla üretimi artırma olanakları elbette iyi bilinmektedir. Bundan başka modele, işgücünün doğal sektörden kapitalist sektöre doğru hareketi dahil edilmez ve aynı zamanda küçük tarımsal işletmelerin gelişme olanakları reddedilemez. Böyle işletmelerin yarar sağlamayan işçilerden kurtulduklarında, pazar için üretim ve birikim düzeylerini yükseltecekleri, yatırım yapma olanaklarına sahip olmaya başlayınca emek ve toprak verimliliğini artıracakları ve giderek pazar için üretim yapan sektörün ürettiği sanayi malları için bir pazar oluşturacakları vb. açıktır.

Bundan başka Lewis'e göre, doğal sektörde fazla nüfus veri olarak alındığında emeğin marjinal verimliliği sıfıra eşit olduğundan bu sektörden pazar için üretim yapan sektöre doğru emeğin her hareketi pozitif bir gelişmedir. Bu öncül bazı gerikalmış ülkeler için sorgulanabilir olduğundan varılan sonuç her zaman doğru değildir.

Gerikalmış bir ülkenin küçük tarımsal işletmesindeki gelişme ögelerinin varlığı *a limine* dışlanamaz. Böyle ögeler genellikle çok

(7) J.H. Boeke, **Economics and Economic Policy of Dual Societies** (Haarlem, 1953). Bu şekilde anlaşılan dual ekonomi teorisine karşı değerli eleştiriel gözlemler Dr. Thorner'in çalışmalarında bulunabilir.

(8) Bauer, **loc.cit.**

(9) C.J. Wolf, 'Institutions and Economic Development', **American Economic Review**, XLV (1955), 5, s. 877.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

fazla dikkati çekmezler ve gelişmeleri yavaş olur. Genellikle bunları istatistiksel bir temelde kaydetmek çok güçtür. Kendilerini *en masse* göstererek bu yolla zaman zaman bir ülkenin ekonomik yaşamını gözle görülür bir şekilde etkiliyebilirler.

Ekonomi tarihi ve özellikle Marksist ilkelere dayalı ekonomi tarihi evvelce pazar için üretimde sermaye birikiminin ve sanayi toplumunun doğuşunda tarımın oynadığı önemli rolü kavramıştı. Biz İngiltere, Orta Avrupa ve Rusya konusunda bazı şeyler biliyoruz. Ekonomi tarihçisi bu araştırma alanının kendine özgü büyük güçlüklerinin gayet iyi farkındadır. Bugünkü gerikalmış ülkelerin ekonomileri üzerinde çalışanlar ile ekonomi tarihi üzerinde çalışanlar arasındaki işbirliğinin karşılıklı yararı olabilir.

Biz bundan dolayı esas olarak Lewis'in modelindeki iki sektörlü ayırımdan, ona biraz farklı bir anlam vererek yararlanacağız. Bizim açımızdan bu, tüm sanayi öncesi toplumların ekonomik çözümlemelerinde bir başlangıç noktasıdır. Ayrıca, geleneksel kırsal topluluklarda çözülmenin ileri düzeyde olduğu ülkeler ile kırsal kesimdeki fazla nüfusa karşın işgücünde çok küçük bir hareketliliğin olduğu ülkeler arasındaki ayırıma yöneltilen eleştiriyi de aklımızda tutacağız.

Model konusundaki diğer bir örnek, bu kez bir tarihçinin, F. Mauro'nun tarihsel araştırmayı amaçlayan modelidir.[10] Bu bilim adamı onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla uzanan dönem boyunca Batı Avrupa özellikle de Fransa ekonomisinin işleyişinin teorisi için bir model oluşturma denemesine girişmişti. Bu dönemi ticari kapitalizm çağı ya i üretim ve kârlar üzerindeki kontrolun tüccarların elinde olduğu ve ticari kapitalizmin ekonomik yaşamın tümünü olmasa bile, tüm ülkenin ekonomik yaşamını etkileyen 'öncü sektörü' temsil ettiği bir çağ olarak değerlendirir.

Labrousse ve izleyicileri, Mauro'ya makroekonomik bir ölçekte ticari kapitalizmin ekonomik dinamiğinin teorisinin inşası da

---

(10) F Mauro, 'Pour une théorie du capitalisme commercial', **Vierteljahrschrift für Sozial und Wirtschaftsgeschichte,** XLII (1955), s. 117-21 ve 'Théorie économique et histoire économique', **Recherches et dialogues philosophiques et économiques,** IV, Cahiers de L'Institut de Science économique appliquée, no. 79 (Paris, 1959), s. 45-75.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir temel oluşturmuşlardır. Ona göre bu çabalar, fiyatlar ve maliyetler arasındaki ilişki, yatırımlar ve kârların bölüşümü vb. gibi işletmelerin ekonomik hesaplarına ilişkin mikroekonomik hesapların arkasından gelmelidir.

Tarihçilerin çoğunluğunun teorik sentezdeki karakteristik ögeler için sınırlı merakları söz konusu iken, yazar bu öncüllerin doğrulanması gerektiğini kabul eder. Bazı değişmez bağımlı ilişkiler, kaynak malzeme yokluğu halinde tarihçiye bilinen ögeleri bir bütün halinde biraraya getirme ve bundan öte izleyen dönemin (Mauro tarafından sanayi kapitalizmi olarak adlandırılıyor) düzenliliklerinin nitelikleriyle bir karşılaştırma tabanı kurulabilmesi ve böylece, «bugünkü ekonomimizi anlamak için, geçmişi bilmemiz gerekir» önermesinden yola çıkarak, böylesi düzenlilikleri daha iyi kavrayabilmesi olanaklarını sağlıyabilir.

Mauro ekonomik düzenlilikler konusunda şu ayırımları yapar: (1) evrensel olarak geçerli, mantık yasalarına benzer olanlar; (2) belirli bir ekonomik sistemde evrensel olarak ortaya çıkanlar. Örneğin kapitalist sistemin ayrılmaz bir parçası olarak kâr mekanizması; (3) belirli bir yapı ile sınırlanmış mekanizmalar. Bununla yukarıda değinilen ticari kapitalizmi anlatmak istemektedir, bir başka deyişle çeşitli ülkelerde varolan ancak başlıca sosyo-ekonomik sistemlerin niteliğine göre zaman ve mekan olarak daha dar sınırlar içinde olan ilişkiler ağı.[11]

Ona göre, doğru bir çözümleme üç aşamayı kapsamalıdır: (1) statik makroanaliz, (2) mikroanaliz, (3) dinamik makroanaliz.[12] Burada toplumsal ekonominin dinamiğini sağlayan ögenin ekonomik birimlerin (işletmelerin) faaliyeti olduğu sonucuna varılabilir. Bununla beraber durum aslında bu değildir, çünkü onun şemasında mikroanaliz makro statik analizden sonra gelir, bu nedenle işletmenin faaliyetini açıklayabilecek bir sosyal 'referans skalasının' sağlanması gerekir.

Dar anlamda söylemek gerekirse, Mauro'nun modeli görünüşte şu ögelerden oluşmuştur: (1) ülke ekonomisinde tarımın nicel egemenliği, (2) bu tarımsal sistemin durağanlığa doğru eğilimi, tüccarların faaliyeti için geniş olanaklar yaratan pazara yönelik üre-

(11) Mauro, 'Theorie économique et histoire économique', loc.cit.
(12) Ibid., s. 59.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

timin yüksek düzeyde olması, (4) tarımsal ve sanayi işletmelerin ekonomik hesaplarını biraraya getiren ögelerde sürekli bir değişikliğe neden olan tüccarların faaliyetleri, (5) üretim alanına tedrici olarak nüfuz eden ticari sermaye. Belirlemiş olduğumuz amaçlar için bu model bir dayanak oluşturabilir.

Şimdiye kadarki araştırmada veri örnekler noksanlığına işaret edilebileceğinden biz kendimize nisbeten sınırlı bir amaç belirlemeye karar verdik. Ekonomik sistemin işleyişi için tek bir örneği inceliyerek bir şema oluşturacağız. Bu belirli örnek; onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla Polonya'daki ekonomik ilişkilerdir, bir başka deyişle sistemin, feodal lordun rezervine ve serfin bağımlılığına dayandığı çağdır. Bu şemanın en azından bazı hususlarda diğer tarihsel konuların (örneğin Macaristan, Rusya) çözümlenmesine uygulanabilmesi imkânsız değildir, ancak bu başka çabalar gerektirir.

İlgilendiğimiz dönem boyunca Polonya'daki koşullara bakıldığında aşağıdaki ögeleri modelimizin amacı için basitleştirerek seçtik: (1) ülke ekonomisinde tarımın ezici egemenliği, (2) toprağın bir mal olmama olgusu. Bunun ilk nedeni toprağa yalnızca soyluların sahip olabilmesi ve borç faiz oranının toprak mülkiyetinden elde edilen gelirden daha yüksek olmasıdır, (3) tüm tarımsal üretici güçlerin, köyün ve lordun rezerv arazisi arasında bölümü, (4) toplumsal ve coğrafi akışkanlığı sınırlayan, özellikle köylüler için (serflik) kurumsal engeller, (5) köylülerin rantlarının büyük çoğunluğunu emek gücü (angarya) olarak ödeme yükümlülüğü, (6) endüstriyel ve zenâat faaliyetlerinin ya büyük malikânelerin sınırları içinde ya da loncalarda gerçekleştirilmesi olgusu, (7) ekonomik alanda soyluluğun özgürlüğüne yönelik hukuki kısıtlama olmaması, (8) soyluluk arasında lüks malların tüketimine yönelik güçlü bir eğilimin olması (sosyo-ekonomik sistemin özellikleri bu eğilimi koşullandırır), (9) ulaştırma araçlarıyla ulaşılabilir bir mesafede ekonomik olarak ileri ülkelerin varlığı, (10) ekonomik yaşamda hiçbir devlet müdahalesinin olmaması (koruyucu gümrük vergileri biçiminde bile).

Bu ögelerin seçimi ve özellikle onların ifade edilmiş olduğu kategorik biçim sürekli olarak tartışılabilir. Nitekim, Polonya'da burjuvaziye ait köylerin varolduğu doğrudur. Bununla beraber böyle köyler pek nadirdir; üstelik bunların sahiplerinin bu köyleri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

farklı bir biçimde yönettiklerine dair bir kanıtta yoktur. Halbuki burjuvazi ile soyluluğun ekonomik hesaplarında aynı temel ögelerde anlaşmaya varmış oldukları açıktır (hasat, malların fiyat düzeyi, ulaştırma maliyetleri vb.'deki dalgalanmalar). Polonya'da serfleri olmayan küçük soylu tabakasının varlığıda aynı ölçüde doğrudur. Bu tip soyluluğun birçok üyesi olsa bile, bunlar belirli bölgelerde yaşıyorlardı, işte bu nedenle bu ögenin bizim şemamıza dahil edilip edilmesi önem taşımayabilir. Aynı şekilde Polonya'da serf olmamış köylülerin olduğuda doğrudur, ancak bunu hiç kimse tipik bir olgu olarak değerlendirmeye kalkışamaz. Son olarakda, eğer, kentlerde lonca dışı zenaatkâr sınıfı mevcutsa bunun, bir taraftan feodal lordlara bağımlı bölgelerde *(Jurdyski)* yer aldığı, diğer taraftan da bu sınıf lehine olduğu —Polonya'da kentsel zenaatkâr sınıfı üzerine yapılmış araştırmalar yetersiz olsa bile— söylenebilir. Başka bir deyişle —kartel dışında yer almak— loncanın tekelci konumunu bozmazken bu sınıfa loncalar tarafından saptanan fiyatların biraz altında satma olanağı sağlar. Bu türden itirazlar çoğaltılabilir ancak *onus operandi* eleştiri yolu açıktır.

Bu ögelerin geçerliliğine coğrafi ve kronolojik sınırlar temelinde de itiraz edilebilir. Gerçekte bu, hem başka bölgelere (Pomerenya, Ukrayna) hem de, dönemin başına ve sonuna uygulanamaz (onaltıncı yüzyılın ilk yarısı ve belkide onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına).

Bu türden itirazlardan sakınmak için, zaman ve mekan sınırlarını daraltmak gerekir. Bunun sınırları nedir? Çalışmamız, Polonya ekonomi tarihindeki ve özellikle modern çağdaki egemen ögelerle ilişkileri gerektirdiğinden, bunların daraltılmaması tercih edilir.

Modelimiz için öncülleri çoğaltmak da mümkündür. Yeni ögelerin modele sokulmasının analiz sonuçlarını değiştirip değiştirmeyeceğini ve model fonksiyonlarını farklı gösterip göstermiyeceğini sormamız gerekir. Problemi böyle ortaya koyduktan sonra, görülür ki öncüllerimiz yeterlidir. Aşağıda bu sınırlar içerisinde ekonomik yaşamın nasıl işlediğini ve normlarının neler olduğunu açıklamaya çalışacağız.

Eğer pek çok açıdan, işaret ettiklerimizin amprik temelinin göreli olarak zayıf olduğu düşünülürse, bunun nedeni onaltıncı ve

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

onsekizinci yüzyıllar arasındaki dönemi kapsayan Polonya ekonomi tarihi üzerine yapılmış çalışmaların pek çoğunun burada belirtilen problemlerle ilişkilendirilerek yapılmamasıdır.

Hipotezlerimizi çürütmede başarılı olacak araştırmalara, 'bazı şeylerin gerçekde nasıl meydana geldiğine' dair katkılarından dolayı sadece teşekkür edebiliriz.

'Pastanın güzelliği yerken anlaşılır'. Bu özdeyiş modelin ögelerinde uygulanabilir. Öylerse pastamı yapayım ki okuyucu yiyebilsin.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

III

KISA DÖNEM DİNAMİĞİ

I. FEODAL İŞLETMENİN EKONOMİK HESAPLAMALARI

'Her ekonomik çağ kendine özgü ekonomik yasalara sahiptir' ya da 'farklı bir gerçekliği incelemek için farklı araştırma araçları kullanmak gerekir' gibi önermeler sık sık yinelenir ancak çok az kişi bunların somut anlamını düşünür. Bilim adamları bunlara hakkını vermişlerse bu önermeler hala gerçekte doğrudur ve pekçok yanlıştan kaçınmalarına yardımcı olur.

Özellikle feodal bir işletmenin işleyişinin çözümlenmesi yönündeki bir çaba çok büyük güçlükler ortaya çıkarır ve bunlar çözümsüz kalır.[1] Böyle bir çözümleme genelde şu iki soruyu yanıtlamalıdır :

(1) İşletme faaliyetinin nesnel sonuçları nelerdir? Arz edilen ürünün değeri üretim sürecinde tüketilmiş malların toplam değerinden fazlamıdır?

(2) İncelenen ekonomik öznenin faaliyetini yönlendiren güdüler ve ilkeler nelerdir? Bu anlamda bir işletmenin çözümlenmesi incelenmek için seçilmiş herhangi bir sosyo-ekonomik sistem konusunda kullanılabilecek ve kullanılması gereken bir yöntemdir.

Diğer taraftan, kapitalist işletmelerin çözümlenmesinde kullanılan yöntemlerin feodal işletmeye uygulanamıyacağını göstermeye çalışacağız. Sözü edilen yöntemler Polonya ve diğer ülkelerde kapitalist olmayan işletmelerin çözümlenmesinde kullanılmıştı. Sonuç bir *reductio ad absurdum* olmuştur.

Amacımızı aydınlatmak için, Küçük Polonya'da soyluluğun orta katmanının üyesi olan bir aileye ait üç malikaneyi kapsayan

(1) 'İşletme' teriminin kapitalizm öncesi dönemle ilgili olarak kullanım olanağı için bakınız Kula, **Problemy i metody historii gospodarczej**, Mikroanaliz bölümü.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bir işletmenin bilânçosundaki kalemlere bakacağız. Küçük Polonya (Malopolska) Krallığın güney kısmıydı ve bugünkü güney-doğu avrupayı kapsamaktadır. Büyük Polonya (Wielkopolska) Batı Polonya'da merkezi Poznan çevresi olan bölgeyi gösterirdi. Veriler 1786-98 yıllarına aittir ve zloty olarak hesaplanmıştır (bir zloty otuz grosze eşittir).[2]

	Izdebki		Hoczew		Moczerady	
	zl	gr	zl	gr	zl	gr
Parasal gelir	13,826	20	7,388	27	6,980	3
Parasal harcama	3,988	14	3,354	22	4,373	6
Parasal kâr	9,838	6	4,034	5	2,606	27
İşgünü olarak sağlanan hizmetler (emek rant) (a)	12,703	10	7,223	18	4,180	24
Köylülerin diğer hizmetleri	3,533	4	1,290	24	330	15
Köylülerin toplam hizmetleri	16,236	14	8,514	12	4,511	9
Malikanenin değeri	160,000	—	?		61,000	—
Değerin % si olarak kâr	% 6.2		?		% 4.3	
Parasallaşma oranı (b)	% 24		% 32		% 51	
Harcanmış zl başına yıllık kâr oranı	2.5		1.2		0.6	
Lord'un parasal harcamaları	3,988	14	3,354	22	4,373	7
Köylünün yaptığı katkı (emek yükümlülükleri)	12,703	10	7,223	18	4,180	24
Toplam üretim maliyetleri (minimum)	16,691	24	10,578	10	8,554	—
Lord'un parasal geliri	13,826	20	7,388	27	6,980	3
Zararlar	2,065	4	3,189	13	1,573	27

(a) Angarya.
(b) Toplam parasal harcama ile köylünün emek rant değeriyle ilgili olarak parasal harcamaların yüzdesi.

Görüldüğü gibi, işletme kârlı, hatta çok kârlıdır. İki malikanede satışlar yıllık yüzde 5'den daha fazla gelir getirir. Bunların ayni ve nakdi gelirlerini dahil edersek getirileri yüzde 7'den fazla

(2) R. Zubyk, 'Gospodarstwo folwarczne z koncem XVIII w' (Onsekizinci Yüzyıl Sonuna Doğru Feodal Rezerv), **Studia z historii spolecznej gospodarczej poswiecone prof. dr. Franciszkowi Bujakow** (Profesör Doktor Franciszkowi Bujakowi'nin Anısına Toplumsal ve Ekonomik Tarih Çalışmaları) (Lwow, 1931), s. 227-61.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olur. Bir yılda harcanan her zloty 1.50 katı gelir getirir, bir başka deyişle parasal cari harcamaların yüzde 50'si kârdır. Değişken sermaye göreli olarak küçüktür (yıllık 11.716 zl, 12 gr'dır oysaki bu üç malikaneden ikisinin maliyeti 221.00 zl'dır). Buna karşılık yılda 16.479 zl, 8 gr net gelir getirir. Buna toprak sahibinin ailesinin kişisel tüketimi için çok küçük olan parasal harcamaları eklememiz gerekir. Bu tip harcamaların miktarı yalnızca yılda 1.948 zl, 2 gr'dır.[3]

---

(3) Küçük ve orta soyluluğun günlük tüketiminde paranın rolünün ne olduğu sorunu T. Korzon ve W. Smolenski arasındaki tartışmanın konusunu oluşturmuştu. Smolenski, Korzon'un 'rezerv hemen hemen hiç parasal harcama olmadan (soyluyu) besler ve giydirirdi' biçimindeki genellemelerini kuşkuyla karşılamıştı. Smolenski eleştirisini doğrulamak için Tomasz Lacki'nin 1792-1795 tarihleri arasında onbeş köylü ailesini kapsayan ve Loclawek çevresinde bulunan Unislawice köyü toprak sahibinin rezerve ilişkin hesaplarındaki verileri kanıt olarak göstermişti. Bu büyük aile üç yılda 14.200 zl harcamıştı, bunun 4.300'ı toprak sahiplerinin kardeşlerine bırakılmıştı; böylece tüketim için yıllık 3.300 zl. kullanılmıştı. Smolenski, maaalesef bu harcamaların nasıl paylaşıldığını belirtmemiş, dikkatini 1793'de 438 zl, 27 gr. un ve diğer gıda maddelerine, 2.861 zl, 3 gr'ın giyinme, maiyet-tekilerin ücretleri ile vergiler ve tarımsal donanıma harcanması ile sınırlamıştı. Vergiler ve tarımsal donanım, tüketim harcamaları altında ele alınamıyacağı için, Smolenski'nin verileri özellikle kendi önermesini destekleyecek nitelikte değildi. W. Smolenski, 'Z dziejow wewnetznych Polski za krola Stanislawa Augusta (Kral Stanislawa Augusta (Kral Stanislaw Augustus Döneminde Polonya Tarihi Üzerine İncelemeler), **Pisma historyczne** (Tarihsel Denemeleri) içinde, (Cracow, 1901), cilt I, s. 22-9. Korzon, gerekli sayıları J.S. Dembowski, O podatkowaniu (Vergileme Üzerine), (Cracow, 1791) alarak kentte yaşayan ne karısı ne de çocuğu olan 500 zl gelir sahibi bir bir soylunun ortalama harcamaları ile ilgili verileri kanıt olarak kullanmıştı. Bu yıllık harcamalar aşağıdaki gibidir:

	zl	gr
Et: Sığır, dana, kümes hayvanları	418	22 1/2
Bira	48	—
Şarap, kahve, şeker ve baharatlar	475	6
Mumyağı	174	—
İççamaşırları, dışgiyim, ayakkabı	1032	—
Enfiye	84	—
Çamaşırcı kadın, ahçı, uşak, arabacı	1672	—
Toplam	3893	—

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Köylü açısından bakıldığında durum oldukça farklıdır. Köylünün yıllık yükümlülüğü, lordun yıllık net gelirinden iki kat daha büyüktür. Böylece köylülerin kaybı lordun kazancından büyük olur. O halde bu fark nereye gider?

Bu üç malikanedeki üretimin toplumsal maliyetini kapitalist ilkelere göre hesaplarsak, en azından lordun tüm üretim maliyetlerini ve köylü işgücünün değerini hesaba katmamız gerekir, bun-

---

T. Korzon, **Wewnetrzne dzieje Polski Stanislawa Augusta (Kral** Stanislaw Augustus Döneminde Polonya Tarihi), (Varşova, 1897), cilt II, s. 104. İster kırda ister kentte olsun hemen herzaman harcamaların nakit ile karşılanması gerekirdi - başka bir deyişle, şarap, baharat, enfiye, giysi ve ayakkabı için. Bunların toplamı tam 1.591 zl, 6 gr'a ulaşır (toplamın % 40'ı), kırda yaşayanlar belki bu mallardan daha az satın alırlardı. Kentte yaşayan soylular hizmetlere bir hayli harcama yapmak zorunda kalırlardı (toplamın % 43'ü). Bu harcama kırda olsaydı para gerektirmeyecekti.

Jarosz Kutasinski (aşağıda F.S. Jezierski'nin kitabında sözünü ettiği kişi), Podlasie bölgesindeki alt soylunun 'demir takım, tarımsal donanım, ayakkabı ve tuz aldığında evi için daha fazla bir gereksinimi kalmıyacağı'nı belirtir. 'Jarosza Kutasinskiego herbu Deborog, szlachcica lukowskiego Uwagi nad stanem nieszlacheckim w Polszcze (Deborog Hanedan Arması A tında Lukow Bölgesinde Bir Soylu, Jarosz Kutasinski Tarafından Polonya'da Soylulara ait olmayan Malikâneler Üzerine Gözlemler) (1790), F.S. Jezierski, **Wybor Pism** (Seçme Eserler), editör, Z. Skawrczynski (Varşova, 1952), s. 87 içinde Kelimenin tam anlamıyla tüketim harcamalarından yalnızca ayakkabı ve tuz kalır. Yazar açıkça yoksul bir bölgede oturan soylunun ilkel ekonomisinin imajını vermek istemektedir.

Rezerv ekonomisinin doğal niteliği bizi sürekli olarak etkiler. Hem kâhyalara verilen talimatlarda hem de ekonomik yazışmalarda her zaman ekonomik işletmenin şu altın kuralına rastlıyoruz: Parasal harcamalardan kaçınmak. Envanterleri okuyunca bunları yazanların zihinlerini sürekli olarak bu düşüncenin meşgul ettiği şeklinde bir izlenim edinilebilir; paslanmış ve bozulmuş kapı menteşelerini bile kayıt ederlerdi. W. Kula, **Szkice o manufakturach polskich w XVIII w.** (Onsekizinci Yüzyıl Polonya İmalat Sanayi Üzerine Denemeler), (Varşova, 1954), s. 70-1. Onaltıncı yüzyıldaki Podlasie bölgesindeki soylularla ilgili olarak Baranowski'nin yazdıklarına göre para ile satın alınan nesneler ne miktarda olursa olsunlar belli bir değer taşıyorlardı. İki balta ya da bir kırmızı elbise satın almak için yasal bir yola, ya da talara kadar başvurmakta tereddüt edilmiyordu. I.T. Baranowski, 'Podlasie w przededniu Unii Lubelskiej (Lublin Birliğinin Kurulması Aşamasında Podlasie Bölgesi), **Przeglad Historyczny, VII (1908), s. 53-4.**

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ların toplamı 35.824 zl, 4 gr olacaktır. İşletmeden elde edilen toplam gelir yalnızca 28.195 zl, 20 gr olmaktadır. Toprak sahibinin ayni olarak bir gelir elde ettiği ve bunun özellikle toprak sahibi tarafından kişisel ve ailesinin tüketiminde kullanıldığı da doğrudur. Ancak diğer taraftan, maliyetlerden sözedildiğinde, lordun ve özellikle de köylülerin yaptığı ayni yatırımların tamamını hesaba katmadık.

Lord açısından işletmenin kârı 16.479 zl, 8 gr'dan daha fazla olduğundan ('daha fazla' diyoruz çünkü ayni gelir büyüklüğünü belirleyemeyiz) işletme çok kârlıdır. Hesaba yalnızca üretimde kullanılmış köylü emek maliyetini katarsak, yıllık zarar 7.618 zl, 14 gr olur. Bu, gerçekte daha büyük olsa da, ayni yatırımların değerini belirleyemeyiz (örneğin köylü işletmelerindeki malların muhafazası ile hayvanların bakımı). Köylü hizmetlerini ve çalışma günlerini de hesaba katarak yıllık zarar 12.782 zl, 27 gr olur.

Buna rağmen, işletme yıllarca varlığını sürdürmüş ve iflas etme noktasından hayli uzak olmuştur. İşletmenin sahibi lüks bir yaşam sürüp, rahatça para harcamıştır. Cebi doludur (tüketim için parasal harcamaları 1.940 zl, 8 gr. iken, her yıl kasasına giren net gelir 16.478 zl, 8 gr'dır) ve işletmenin bu dönem boyunca ekonomik olarak gerilediğini gösteren hiçbir belirti yoktur.[4] Köylü işletmelerinin yoksullaşması (kaynaklarda belirtilmemiştir) kesinlikle ihmal edilmemelidir. Ancak bu çok sık rastlanan bir olgu değildir. Toprak sahibi işletmesini herhangi bir anda toprak mülkiyetindeki arz ve talebin anlık oynamalarının ortaya çıkardığı fiyattan satabilirdi.

İşletmenin özelliklerini tanımlarken tipik olmayan iki katsayı kullandık :

(1) Üretim için parasal harcamalar ile net parasal kazanç arasındaki ilişkiyi hesapladık. Başka bir deyişle üretime harcanan zloty başına net yıllık geliri hesapladık.

(2) 'Parasallaşma oranı' olarak adlandırdığımız ve toplam yatırım harcamaları içinde parasal üretim harcamalarının payını veren bir endeks hesapladık.

---

(4) Bir raslantı olarak toprak sahibi olan bir ailenin daha sonraki varlığını biliyoruz. Toprak sahibinin oğluna ait olan kayıtlar korunmuştur ve bundan babanın esaslı miktarda bir birikim yaptığı anlaşılmaktadır. M. Smarzewski. **Pamietnik**, 1809-31 ('Hatırat', 1809-31) (Wroclaw, 1962), s. viii, 21, 130.

Bu endeksi mutlak bir kesinlikle hesaplama olanağımız olmadığından, parasal yatırım ve parasal yatırım toplamı artı angarya biçimindeki köylü hizmetlerinin değeri arasındaki ilişkiyi uygun bir yaklaşım olarak alacağız. Soylunun muhasebecisi parasal her harcama ve geliri dikkatlice kaydetmişse, parasal olmayan harcamalarda çok titiz olmasa bile, bu endekslerden ilki göreli daha doğrudur. İkinci endeks kesinlikle şişirilmiştir. Çünkü biz parasal yatırım rakkamlarını gayet iyi biliyoruz, halbuki yatırımların tamamı, parasal yatırımların toplamı ile angaryanın değerinden daha büyüktür. Bununla beraber her bir rezervde var olan emekgücünden bağıntısız parasal yatırımları hesaba katarsak bu durumda bu katsayının belirli bir değeri olur.

Burada görülen kaynak malzemenin, yalnızca parasal sektörün değil tüm gelir ile üretim sürecinin parasallaşma oranı arasında ters bir ilişkinin varlığını gösterdiğini belirtmek gerekir. Üretimdeki parasallaşma katsayısı Moczerady'de yüzde 51 ve Izdepki'de yüzde 25'dir, ancak üretime harcanan bir zloty'nin getirisi Izdepki'de 2.5 iken, Moczerady'de yalnızca 0.6 zl'dir ve köyün kazançlarının satın alma fiyatını temsil eden sermaye Izdepki'de yüzde 6.2 olmasına karşın Moczerady'de yüzde 4.3'tür. Bu önemli sorun açıkça yeni kaynaklara dayalı daha ileri çalışmaları gerektirir.[5]

İşletmenin gelir sorununa dönelim. Eğer sadece parasal sektörü hesaba katarsak, işletmenin hayli kârlı olduğu buna karşılık tahmini olarak parasal olmayan yatırımları hesaba dahil edersek işletmenin açık vereceğini varsayıyoruz. Bu sonuç, bu işletmeye özgünmüş gibi alınabilir.[6] Fiilen, bunun ne olduğunu, feodal bir işletmeyi incelediğimiz zaman göreceğiz.

---

(5) Bu rakamlardan toprak sahibinin Moczerady büyüklüğünde bir dördüncü rezervi alıyor olması gerektiği ortaya çıkar. Ancak bu mümkün müdür? Ülkenin tamamındaki ortalama toprak sahiplerinin tümü malikânelerini bu hızla artırabilmiş olsalardı ne olurdu? Bunlardan pek çoğunun birçok doğal afet ve felâketler sonucunda ortadan kalktığı olgusunu hesaba katsak bile toprağın fiyatı hala çok hızlı artar. Sorun, eski Polonya'da toprak fiyatlarındaki dalgalanmalar konusunda çok az şey bilmemizden kaynaklanır.

(6) Aynı malikâneleri daha sonraki otuz yıl boyunca incelemiş bir yazar aynı sonuçlara varmıştı: B. Puczynski, 'Gospodarstwo folwarczne z pocz. XIX w. na podstawie ksiegi rachunkowej Smarzewskich z Moczerad, 1798-1828' (Mobzerady'li Smarzewski Ailesinin Hesaplarına Dayalı Ondokuzuncu Yüzyıl Başlarında Feodal Rezerv Ekonomisi, 1798-1828), **Roczniki dziejow spolecznych i gospodarczych**, IV (1935), s. 71-104.

Araştırma teknikleri ile ilgilenildiğinde ortaya çıkan bu sorun gerçekte çok genel ve ekonominin temel teorik sorunlarına değinir. Bu, bir taraftan piyasa olgularının hareketine dayanmayan ekonomik sistemlerin, ekonomik hesap ve ekonomik rasyonelitesine ilişkin temel teorik bir sorunla bağlantılıdır. Bu sorunlara aşağıda yeniden değinme fırsatını bulacağız.

Ancak üstesinden gelmek zorunda olduğumuz tek güçlük angaryaya ilişkin olanı değildir. Bu güçlük üretime giren tüm faktörlerin piyasadan satın alınmamış olmasına dayanmaktadır.

Bir örnek olarak odunu alabiliriz. 1785'te, Torzewski tarafından cam imalatı üzerine yazılan lehçe bir elkitabı Berdczow'da yayınladı.[8] Diyalog biçiminde yazılan kitap *starosta* (zengin toprak sahibini temsil eder) M. Wiadomski'e (yazarı temsil eder) kendi topraklarının yönetim biçimi konusunda öğündüğü bir sahne ile başlar. Kurmuş olduğu sistemin temel avantajı malikanesindeki kendine yeterliliktir (her hangi bir şeyi satın almaya pek ihtiyacı yoktur). Wiadomski'den biraz nasihat ister: Çok bereketli ve kereste ile dolu ancak kâr elde edemediği korusunu nasıl kullanmalıdır? Wiadomski cam yapımında odun kullanılırsa daha avantajlı olacağını ileri sürer. Wiadomski'nin kendi önerisini haklı çıkarmak için cam eşyalara yerel bir talebin var olduğunu belirtmesi ilginçtir.[9] Halbuki starosta'nın sorunu ortaya koyuş tarzı bu dönemde ve bu bölgede kereste satmanın tamamen imkânsız olduğunu gösterir. Starosta bu koruluktan kâr elde edemez; sonuç olarak kendisi için hiçbir değeri olmadığından keresteleri cam imalatında kullanma önerisini büyük bir şevk ile kabul eder. Bu —kendi açısından çok gerçekçi olan— küçük mizansenin bize söylediği nedir? Bize gösterildiği biçimiyle bu durum keresteyi cam yapımında yakıt olarak kullanma ile ilgili kararın ekomik alternatifler arasında bir seçimi gerektirmediğinin açık olduğu sonucuna ulaşılır.

---

(7) Aynı sonuçlar daha yakın tarihlerde F. Mauro tarafından elde edildi. F. Mauro, **Le Portugal et L'Atlantique au XVIIIe siècle, 1570-1670,** (Parif, 1960) özellikle s. 213 ve sonrası.

(8) Torzewski, **Rozmowa o sztukach robienia szkla, palenia poteszow i topienia zelaza..., w Berdyczowie, w Fortecy N.MP. za przywiejem J.K.M. Roku 1785** (Cam İmalat, Potas Yapma, Demir Eritme Zenaatı Üzerine Tez... Kutsal Bakire Meryem Kalesi, Majestelerinin İhsanıyla 1785).

(9) Bakınız Kula, **Szkice o manufakturach,** s. 210-211.

Elbette biz bu önermeyi biraz paradoksal bir biçimde ifade etmiştik. Herşeye karşın, starosta açısından cam imalatı ekonomik seçenekler arasından bir tercihi gerektirir. Eğer cam yapımının maliyetini incelersek, imalatta kullanılan odunun onu satın almak için ödenen fiyata mal olacağını, tercihin kendisi çok açık biçimde göstermektedir ancak böyle bir analizin sonuçları saçma olabilir. Ulaşım yapılabilen nehir kenarında bulunan bir ormanın sahibi cam imalathanesi kurmak istediğinde örneğin kendisine odunu nehirden limana ulaştırmakla mı yoksa odun yakarak imal edilmiş camı satarak mı daha fazla kazanacağını sorması gerekir (bu iki süreçle bağlantılı maliyetlerdeki fark akılda tutulmalıdır). Torzewski'nin elkitabında starosta bu ilişkilerden sonuca varamamıştı. Ekonomik işletmeciliğin bu çeşidi nasıl hesap edilebilir?

Seçenekler arasından yapılan bir tercihin gelişmiş olması olanağı piyasa mükemmel ise söz konusur, ancak böyle bir piyasa teorik bir soyutlamadan öte bir şey olmadığı gibi *laissez-faire* kapitalizmin gerçeği pek çok noktada bu teorik soyutlamadan uzaktır. Bu soyutlamanın feodal ekonomiye ilişkin bir araştırmaya uygulanması büyük bir anokronizmadır.

Bununla beraber, kapitalizm öncesi ekonomide insanlar kendi yöntemleri ile de olsa ekonomik hesap yapıyorlardı. Sombart, 'kapitalist ruh' kavramını önemsemekle hatalıydı. Kapitalizm öncesi dönemlerde ekonomi dışı öğelerin hesaplamalara daha sık olarak girmesi mümkündür, ancak bu öğelerden hiç biri kapitalizmin hesaplamalarına tamamen yabancı değildir. O halde kapitalizm öncesi hesapları ve ekonomik işletmelerin normlarını nasıl inceleyeceğiz?

Daha önce yapılmış araştırmaya dayanarak her hangi bir feodal işletmenin (geniş toprak parçaları, rezervler gurubu, tek bir rezerv, imalathane) kâr-zarar hesabını kapitalist işletmeler için geçerli olan hesaplama yöntemlerine göre (bir başka deyişle üretime giren ancak piyasadan satın alınmamış[10] tüm ögelerin —toprak, binalar, hammaddeler vb. ve hepsinden öte emek gibi— fiyatını belirleyerek) düzenlemişsek, sonuç hemen herzaman işletme-

(10) Bunu bana C.E. Labrousse Paris'deki tartışmalarda önermişti.

nin zararla çalışacağı biçiminde olacaktır. Bununla beraber eğer parasal harcama gerektirmeyen ögeleri hesaba katmazsak, sonuç hemen herzaman çok büyük bir kârdır. Bu iki miktar arasındaki farkın toplumsal israfın bir ölçütü olduğu yolunda bir hipotez ileri sürülebilir ancak bu çok kaba bir basitleştirme olurdu.

Sorun bundan çok daha karmaşıktır. Herşeyden önce, bu olasılıklardan birincisinin açıkça gülünç olduğunu varsayabiliriz. Bir ülkenin hemen hemen tüm işletmelerinin, ekonomik gerilemenin felaket gibi belirtileri olmaksızın uzun bir süre sürekli zarar ederek çalışması mümkün değildir. Benzer biçimde hemen hemen tüm işletmelerin sürekli olarak büyük kârlar elde ettiği ikinci olasılıkta mümkün değildir (ulusal ekonomide büyümenin açık belirtileri olmaksızın).

Birinci durumda, kapitalizmin hesaplama yöntemini uygulayarak abartılmış maliyetler elde ederiz. Kapitalist ekonomide üretime giren ancak piyasada kendi fiyatlarına dayanarak parasal ödeme yapılmayan ögelerin değerlerini genelde (küçük çiftçi ekonomisi gibi durumlarda bazı çekincelerle birlikte olmasına rağmen) belirleyebiliriz. Bu ögelerin piyasa fiyatlarının herhangi bir değişikliğe uğramadığı varsayımı gerçeklikten fazla uzak değildir. Başka bir deyişle, bu ögelere sahip olanların (hammaddeler ya da işgücü) bunları üretimde kullanmaktan çok piyasada cari fiyatlarla satabileceklerini düşünmek için geçerli nedenlerimiz vardır. Bu her iki hipotez de feodal sistemde gülünç hale gelir. Yukarıda sözünü ettiğimiz, su yollarından uzakta bulunan odun örneğinde, biz belirli bir malın piyasada her zaman satılmasının olanaklı olmadığını belirtmiştik ve bu nedenle bu çeşit bir hammadde gerçekte bir mal sayılamaz. Aynı zamanda örneğin onsekizinci yüzyılda Polonya'nın işgücünün tümünün piyasadan geçtiğini varsayarsak, bunların fiyatının aynı dönemde ücretli çalışan kitlelerin küçük bir bölümüne ödenen ücretten daha düşük olacağı açıktır.

İkinci durumda (bir başka deyişle, piyasada para ile satın alınmayan ögeler hesaba katılmadığında), maliyetler minimuma indirgenmiştir ve bazı durumlarda sıfıra yaklaşır. İncelediğim Radziwilla yanındaki Nieswiez'deki tekstil imalatı örneğinde, imalat ile bağlantılı tek parasal harcama boyama için Konisberg'den boyaların satın alınmasıydı. Bu nedenle hesaplamanın bu biçimi gerçe-

ğin bozulmuş bir resmini verirki, Polonya'nın geniş tarımsal malikaneleri tarihinde çok ünlü olan bir olguyu hesaba katarsak bu bozulma daha büyük olur. Bunun anlamı, mülklerin *dezolacja* (bozulmasından) soyluların yöneticileri ya da toprak kiracılarının suçlanmasıdır. Ekonomik dile çevrildiğinde, *dezolcja* terimi üretken potansiyeldeki bir azalmayı gösterir.

Dezolacja'ya karşı açılan davalarla ilgili belgeler çoğu zaman karmaşıktır ve bunlara dayanarak suçlamanın doğruluğunu kabul etmek ya da reddetmek çok güçtür. O dönemde yaşamış bir muhasebecinin yalnızca harcamalar ve parasal gelirler konusunda iyi belirlenmiş ve tekdüze yöntemlere sahip olup, malikane ve buradaki iyileştirmeler için harcanan paraları hesaba katmamasında şaşılacak hiç birşey yoktur.[11] Ancak bu sadece bir 'hesaplama mefhumu noksanlığının' ya da matematiksel ekonomik bilgi yokluğunun bir sonucu değildi. Malikanedeki tüm kalemlerin (kişisel ve reel) piyasa fiyatları temeline dayanarak hesaplanmasının, zamanın ekonomik koşulları veri iken, teorik düzeyde bile hiçbir haklılığı olamaz.[12] Ancak durum bu ise, belirli bir ekonomik dönemde bir işletmenin yapısındaki değişikliklerin (ambara konulan mal miktarındaki, hayvan miktarındaki, orman arazisindeki değişmeler vb.) ortak bir paydası yoktur. Aslında *dezolacja*'nın gerçekte ortaya çıkıp çıkmadığını ve ne ölçüde olduğunu nesnel olarak saptamak mümkün değildi (bu, Polonya soyluluğunun yasal raporlara olan büyük aşkını açığa çıkartır).

İki sektörlü bir ekonomide (parasal ve doğal), doğal sektör genel olarak köylü için, parasal sektör soylu için birincil bir öneme sahiptir. Soylu parasal gelirini artıracak herşeyin peşinde koşar. Böyle bir artışın mülklerin toplamı pahasına elde edilip edilemediği bu sosyo-ekonomik sistem içinde açık bir biçimde yanıt-

---

(11) J. Rutkowski, **Badania nad podzialem dochodów w Polsce w czasach nowozytonych** (Modern çağda Polonya'da Gelir Dağılımı Araştırması) (Gracow, 1938), cilt I, s. 66-8.

(12) Rutkowski (**ibid**, s. 68) haklı olarak büyük topraklı malikânelerin ekonomik hesaplamalarını reel ve kişisel kalemlere dayandırarak yapılmasını kabul etmez. Bu mümkün olsaydı bile, o zamanın ilişkilerine tamamiyle yabancı rakamlara ulaşılırdı. Zamanın ekonomik yaşamanı organize eden kişilerin karşısına tümüyle yabancı rakamlar çıkar. Bundan dolayı ekonomik yaşanın gidişi içinde herhangi bir etkiden yoksun kalır ve dolayısıyla önerme tek yanlı açıklasa bile doğrudur.

lanamıyacak bir sorudur. Bu olgu, parasal gelirleri artırma isteği ile sık sık ileri sürülen *dezolacja* suçlaması arasındaki çelişkinin nedenini açıklar.

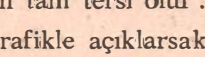
Üretime katılan ancak piyasadan satın alınmamış ögelerin değerini belirlemek olanaksız olduğundan, bu imalatçı işletmenin, malikanenin diğer sektörlerindeki üretken kapasitesini önemli ölçüde azaltsa bile, kârlı gibi görülmesine yolaçardı. Tyzenhaus'un, Litvanya'daki mülkleri pahasına kraliyet hazine gelirlerini büyük ölçüde artırdığı doğrudur, ancak kendi yönetimi döneminde bu mülklerin *dezolacja* tehdidi altında olduğu da doğrudur.[13]

Hesap edilmesi çok güç olan bir diğer öge gerçekte sorunu daha da karmaşıklaştırır. Örneğin eğer yukarıda tartıştığımız imalathane, malikane ormanlarının bir kısmını tahrip etmişse, bu olguyu ekonomik terimlerle belirlemek için bu zaman ve bu mekanda bu ormanların diğer kullanım olanaklarının olup olmadığının incelenmesi gerekir (kütüklerin nehir aracılığıyla taşınması). Eğer başka olanaklar yoksa, dökümhane fırınlarında ya da cam imalatında 'odunları yakma', bunları ekonomik amaçlar için kullanmanın tek savunulabilir ve kârlı yoludur.

Eğer bunu ulusal ekonomi ölçeğinde basit bir arz ve talep kategorisi olarak düşünürsek, bir bütün olarak ekonomide arzın talepten fazla olduğu bir durum ortaya çıkar; buna karşılık piyasa sektöründe bunun tam tersi olur: Talep arzdan fazladır.

Bu olguyu grafikle açıklarsak, aşağıdakini elde ederiz:

Arz
Talep

(gölgeli kısım piyasadan geçen arz ve talebi gösterir)

Bunun gibi bir sorun kendini onsekizinci yüzyıl sonuna doğru çok önemli bir üretim faktöründe, işgücünde gösterdi. Bir taraftan, rezervlerde köylü işgücünün israf edildiğine ilişkin birçok örnek varken, diğer taraftan ücretli emeğin piyasa fiyatı hayli yük-

(13) W. Kula, **op.cit.**, s. 309-10 ve 443-8. Antanas Tyzenhaus (1733-85), Alman malikâne sahibi sülalesindendi ve Grand Dükün malikânelerini yönetmekle görevlendirilmişti. Modern tarımsal teknikler uygulamış ve geniş kapsamlı imalat işletmeleri kurmuştu (İngilizce çevirmenin notu).

sek bir düzeye ulaşmıştı.[14] Ülkedeki emekçilerin büyük bir çoğunluğu hala serfdi ve bunların yalnızca küçük bir kısmı piyasaya giriyordu. Sonuç olarak ücretli emeğe olan sınırlı talep göreli olarak önemli gibi gözükür. Soylunun rezervinde kullanılan tüm emeğin maliyetini emeğin yüksek piyasa fiyatından hesaplarsak, rezervin zarar ile çalıştığı ve angaryalar olmaksızın varlığını sürdüremiyeceği sonucuna ister istemez varırız.

Benzer durumun çok kere diğer ögeler içinde ortaya çıktığı görülür. Piyasa fiyatlarına dayanarak, piyasadan geçmeden üretim sürecine girmiş ya da piyasaya gönderilmeden üretimde ortaya çıkmış ögelerin parasal hesabını yapmak için, gerçeğe uymayan belirli varsayımlar yapılır:

(1) İşgücünden başlıyarak bu ögelerden her biri için göreli olarak değişmeyen bir piyasa fiyatının varolduğu varsayılır.

(2) Tüm malların ve her çeşit emeğin bir ekonomik değeri ve ölçülebilir bir fiyata sahip olduğu varsayılır.

(3) 'Girişimcinin', ekonomik girişimi örgütleyen kişinin ve üretim araçlarının sahibinin herzaman şu alternatifler arasından seçme yapma fırsatına sahip olduğu varsayılır: Belirli bir malı piyasa fiyatından satmak ya da aynı malı üretim sürecinde kullanmak. Üretimin daha büyük avantajları olduğunu düşünmesi için nedeni olduğunda ikincisini seçecektir.

---

(14) Rutkowski, yüksek ücretlerin, ücretli emeğin Ruthenia rezervlerinde kullanımını hissedilir ölçüde sınırladığını ileri sürer. Zabko-Rotopowicz benzer bir olguyu Litvanya'da inceler. J. Rutkowski, **Studia z dziejowkwsi polskiej XVI-XVIII w.** (Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Polonya Kırsal Kesim Tarihi Üzerine İncelemeler), editör, W. Kula (Varşova, 1956), s. 12; Zabko-Potopowicz, **Praca nejemna i najemnik w rolnictwie Wielkim Ksiestwie Litewskim w XVIII w** (Ücretli Emek ve Onsekizinci Yüzyılda Ltivanya Büyük Dükalığının tarımsal Sisteminde Ücretli Emek), s. 98-9. Bu olgunun bu bölgelerde çok açık olması muhtemeldir. Daha az bir ölçüde olsa bile, bu, Pomeranya hariç, belki de tüm Polonya Cumhuriyetinde ortaya çıkmıştı. Bu önermeyi genel bir kural gibi ileri sürerken, bazı şeylerin belli dönemlerde farklı işlediğini unutmamamız gerekir. Örnek olarak onyedinci yüzyılın ikinci yarısı ya da onsekizinci yüzyılın ikinci yarısı boyunca savaşların sonucu olarak köylü nüfusu nhareketliliğinin artması, ücretli emekçilerin arzını artırdı.

Harcamaları hesaplamak üretim sürecinde meydana gelen kayıp kitlesini yeniden inşa anlamına gelir. Üretimde kullanılan (ancak satın alınmamış) odunun parasal değeri hesaba katıldığında, eğer odun bu fiyattan satılıyorsa bir zarar gibi düşünülebilir. Ancak gerçekten satılabilmiş miydi? Aynı şekilde serflerin emek arzı değerinin maliyetlere dahil edilmesinin, emek belirli bir fiyattan satılabiliyorsa bir anlamı vardır. Acaba gerçekte bu yapılabiliyor muydu?

Bu noktada, işletmenin zarar ve kazançlarından ziyade sosyal zarar ve kazançları saptamaya çalıştığımızdan, piyasadan gelmeyen malların değerini dahil edersek buna bir itiraz gelebilir. Ancak bu itiraz eleştiriye açıktır. Satılamayan kerestenin üretken kullanımının her bir biçimi toplum açısından bir avantajdır ve toplumun gelirini belirli bir derecede ancak asgari bir düzeye çıkarır. Tek somut sınırlama malların ve gelecekteki üretken kapasitenin tahribatıdır. Haklı olarak *dezolacja* kavramı Polonya soylularının ekonomik düşüncesinde çok önemli bir yer tutardı.[15]

Bu bağlamda soylu rezervlerinde kullanılan muhasebe sisteminin çözümlenmesi ilginç olur. Gostomski'nin değerli çalışması (1588) bu alanda toprak sahiplerine öğüt de vermektedir.[16] Ona göre, toprak sahipleri malikane üretim ve tüketimine giren parasal ve ayni her bir kalem için ayrı bir hesap açmak zorundadırlar; çavdar, havuç, elma, kömür, mengeneler, varil çemberleri, gümrük vergileri, köylülerden alınan vergi gelirleri ve diğerleri; ilâve edebileceğimiz herhangi bir ortak payda olmadan, hepsi yüzelli altı ayrı hesap kalemi. Tüm hesap kalemlerinde kaydedilen bir artış olduğunda, malikenenin net bir kâr ile çalışmak durumunda olduğuna şüphe yoktur. Gostomski'nin öğüdünü bu şekilde yorumlamak bir kuşku yaratırsa, kitabında bu yorumu açıkça doğrulayan şu cümlenin okunması gerekir: 'Kâtibin hiçbir şeyin azalmamasına, ayrıca *herşeyin* artmasına dikkatlice bakması gerekir'.[17] Ancak elma stokları

(15) Sorun marjinal terimlerle de açıklanabilir: Üretime giren ve herhangi bir piyasa fiyatı olmayan ve dolayısıyla da bir başka biçimde kullanılamayan bir faktör, üretim için vazgeçilmez diğer faktörlere oranla artık bir faktör olarak düşünülebilir. Dolayısıyla da maliyet hesaplamalarında sıfıra eşit olur.

(16) Gostomski, **Gospodarstwo** (Ekonomi), editör, S. Inglot (Wcoclaw, 1951), s. 119-22.

(17) **Ibid.**, s. 2; **a.b.ç.**

azalırken ambardaki buğday miktarı artıyorsa malikenenin çalışması nasıl değerlendirilebilir?

Gostomski ve bu çeşit elkitaplarını yazan sayısız yazarın çeşitlenmiş bir ekonomiyi, tarımda çok-ürünlü bir sistemi teşvik ettikleri izlenimi edinilebilir. Ancak bu izlenim yanlıştır. Gerçekte onlar tek ürünlü ekonomiyi sağlamlaştıracak çok-ürünlü bir ekonomiden yanadırlar. Gözönüne alınan kalemlerden pekçoğu satın alınmadıkları gibi satış içinde üretilmemiştir.[18] Bu yolla, gerçekte ilgilenilen ürünün (ihracat için ayrılmış) satışından elde edilen para daha etkin olarak kullanılabilirdi.

Herşey buğdaya ya da çavdara bağımlı olmak zorundaydı ve bu tahılların değişiminden elde edilen para, yalnızca para kullanılarak elde edilebilen malların — yani, malikane sınırları içinde üretilmeyen malların, satın alınmasında kullanılmalıdır. Bu anlamda herşeyi üretmek, üretim de yalnızca kendi kaynaklarını kullanıyorsa ve para kullanımı gerekmiyorsa zahmete değerdir.[19]

Şimdiye kadar biz esas olarak rezervin ekonomik çözümlenmesi ile ilgilendik. Kaynak yokluğu nedeniyle feodal lorda bağlı köylü işletmesinin çözümlemesini yapmak mümkün değildir. Bununla beraber herşey bizim benzer sonuçlara vardığımızı gösterir. Bugünün gerikalmış ülkelerinde özellikle Hindistan'da, bununla ilgili geniş bir tartışma olmuştu (tartışma pekçok açıdan savaş öncesi Polonya'daki ekonomik tartışmaları hatırlatmaktadır).

Bir 'işletme' biçimi olarak kapitalizm öncesi ya da kısmen kapitalist köylü işletmesinin teorik çözümlenmesini yapmanın büyük önemi olabilir. Bu, ekonomik olarak gerikalmış ülkelerin pek-

---

(18) Bu eğlim, onsekizinci yüzyılda Polonya imalat sanayi üzerine yaptığım araştırmalar sırasında ortaya çıkmıştı, ancak hiçbir şekilde bu imalatçı yatırımlarla sınırlanamaz.

(19) 1779'de 'kazancın gerekli emek ve araç-gereç yatırımlarından daha büyük olmayacağı, bu kazancın daha sonra kazancın gerçekleşmesinden önce üstlenilebilecek maliyetleri karşılayıp karşılamıyacağı incelenmeli ve dikkatlice hesaplanmalıdır' derken Kluk bile önerdiğinin gerçekleşme yollarını göstermiyordu. K. Kluk, **O rolnictwie, zbozach, lakach, chmielnikach, winnicach i roslinach gospodarskich** (Tarım, Hububat, Çayırlar, Şerbetçi Otu, Üzüm Bağları ve Yararlı Bitkilerin Büyümesi Üzerine), editör, S. Inglot (Wroclaw, 1954), s. 29.

çoğunda nüfusun büyük bir kısmı piyasa ile ilişkileri çok zayıf olan köylü işletmelerinde yaşadığından ve esas olarak kendi ihtiyaçlarını karşılayacak ürünleri ürettiklerinden özellikle günümüz dünyasında yaşanan geçerli bir sorundur.[20] Kendine yeterli köylü işletmesi bugün şüphesiz üretken faaliyetin en yaygın örgütsel biçimini temsil eder. Bu köylü işletmesi bir 'firmayı' temsil eder mi? Bir firmanın ekonomik çözümlemesinde kullanılan ölçütleri bu köylü işletmesini incelerken kullanmak uygun mudur? Ve eğer durum bu değilse böyle bir çözümleme için hangi kategoriler kullanılmalıdır?[21] Günümüzdeki çalışmalar bu temel sorulara bir yanıt vermekten hayli uzaktır.

Firma çözümlemesinin geleneksel yöntemleri bir çok fırsatta bu tip köylü işletmesine uygulanmıştı, ve yaklaşık olarak sonuçların neler olduğunu biliyoruz. Biz özellikle çok şey ifade eden şu örnekten sözedebiliriz: 1937-8 dönemi boyunca Hindistan'da 21 köydeki 600 köylü işletmesinde yapılmış bir araştırma, eğer hesaplamalar piyasa fiyatlarına dayanıyor ve ne aile emeği maliyetini, ne de sermaye faizini hesaba katmıyorsa, böyle bir işletmenin yılda ortalama 88 rupi gelir elde ettiğini göstermişti. Bununla birlikte hesaplara aile emeğinin maliyetini şu zamanda ve bu bölgede ücretli emekçiler için ödenmiş fiyatlara ve yüzde 3 faiz oranına dayanarak dahil edersek, aynı işletmeler tersine büyük bir açık verirler (bir yıllık açık 90 rupidir).

Benzer sonuçların krizin bir sonucu olarak 'ilkel' ekonomik koşullara dönülmesi ile Polonya'da küçük köylü işletmeleri ile ilgili olarak 1932'de Pulaw Enstitüsünce elde edildiğini aklımızda tutmalıyız.[23] Esasen aynı sonuçların (ücret ödenmeyen işgücünü dahil etmezsek artık, bunu yapmazsak açık) hem angaryaya daya-

(20) R. Firth «antropoloğun incelediği köylü toplumu üzerine söylediklerim, tarihçinin orta çağların ekonomik yasamı hakkında bir başka dille söylediği şeylerle hemen hemen aynıdır» diye yazar. R. Rith, **Elements of Social Organization** (Londra, 1951), s. 137.

(21) Dr. Thorner, **The Relevance of theory of the Firm to Production by Peasant Households** (Yayınlanmamış elyazmaları yazar tarafından kullanımıma sunuldu).

(22) D.R. Gadgil ve V.R. Gadgil, **A Survey of Farm in Wai Taluka**, (Poona, 1940), aktaran D. Thorner.

(23) Bakınız Maly Rocznik Statysczyn (Kısa İstatistik Yılhığı) (1937), s. 68. Aynı sonuca Lenin ile varıldı. Lenin, **New Economic Development in Peasant Life in Collected Works**, (Moskova, 1960), cilt I, s. 33-4.

lı tipik bir rezervin hem de çok sayıda imalatçı feodal işletmenin çözümlenmesinde elde edildiğinin unutulmaması gerekir.

Bu nedenle sorunun önemi artık büyüktür. Geleneksel bilim herhangi büyük bir güçlük olmadan konunun çözüleceğini varsayar. Geleneksel bilim, ortalama köylünün ne aile emeği maliyetini ne de sermaye faizini hesaba katmadığını, çünkü böyle kategoriler konusunda köylünün bir bilgisi olmadığını ve dolayısıyla da uygun hesapların nasıl yapılacağını bilmediğini; uygun hesapların bu ögelerin her ikisini hesaba katması gerektiğini; veri zaman ve mekânda gözlenmiş piyasa fiyatlarını tek ölçüt olarak alınacağını; bu nedenle bu işletmelerin, köylü bunun farkında olmasa bile zararla çalıştığını ifade etmek istemektedir.

Her şeye rağmen, insanlığın bir yarısının sürekli olarak zarar eden üretken bir faaliyet içinde bulunduğu sonucuna varmak bir *reductio ad absurdum* gösterir. Sonuç olarak aynı şekilde Polonya'da dört yüzyıl boyunca tüm rezervlere ve tüm köylü serflerine ait işletmelerin zararla işlediği söylenebilir.

Diğer taraftan bu yaklaşım geleneksel bilimin ölçütlerine dayalı eleştiriye karşı koyamaz. Eğer yeni bir üretken faaliyeti başlatmak için A kilogram hammadde ve B işgünü emek gerekiyorsa ve eğer 'girişimci' A kilogram hammadde ve B+X işgünü emeğe fazla emeğin istihdamında diğer ihtimaller olmadan sahipse, üretim sürecine giren tüm emek değerinin sıfıra eşit olduğunun kabul edilmesi gerekir. Bu anlamda 'köylü-girişimcinin' marjinal teoriye doğru bir şekilde uygulanabileceği söylenebilir.[24]

Ancak belirli koşullar altında köylü işletmelerinin kapitalist hesaplama yöntemlerine dayalı olarak analizinin savunulabileceği

---

(24) Köylülerin neden sermayeden elde edilen ne ortalama kârı ve ne de faizi hesaba katmadıkları ve neden kendi işgüçlerini hesaba katmalarının doğru olmadığını, tam tersine köylülerin sadece kendi işgüçlerini dikkate aldıkları (ancak köylülerin hesaplarını piyasa fiyatlarına göre yaptıkları anlamına gelmiyor) K. Marx, **Capital,** çeviren S. Moore ve E. Aveling (New York, 1967), cilt III, s. 805-6 tarafından zaten açıklanmıştı. V. I. Lenin, **Capitalism in Agriculture in Collected Works,** cilt IV, s. 123-5, bu kitabında Lenin köylünün kâr ve faizi hangi noktaya kadar ekonomik hesaplamalarında dikkate almıyacağını açıklamaktadır; yine de Lenin köylünün bu ya da şu şekilde işgücünü herzaman dikkate aldığını ileri sürer.

de açıktır (yani aile emeğinin piyasa fiyatından hesaplanması, sermaye faizinin hesaplanması vb.). Ekonomi tarihi ile ilgilenenlerin temel sorunu hangi toplumsal koşullarda, sosyo-ekonomik gelişmenin hangi aşamasında, hangi yöntemin uygulanabileceğidir. Bu büyük bir sorundur ve biz burada bunu ancak bir hipotez olarak ileri sürelebiliriz.

İşletmeye yüklenen mali yükümlülükleri —bir başka deyişle, devletin (vergiler) ve toprak sahibi (feodal rant ya da bazı durumlarda kapitalist rant)— bir ölçüt olarak alabiliriz. Kredi de aynı kategori içinde düşünülebilir. Vergiler, lorda sağlanan hizmetler ve borçlar esas olarak ayni (angarya ya da ürün ile) biçimde ödenmişse köylü işletmesinin kâr-zarar hesabını kapitalist normlara göre yapmanın bir anlamı yoktur. Bu yapıldığı takdirde yukarıda belirtilmiş sonuca varılabilir (ödenmemiş emek maliyetini ve faizi hesaba katarsak açık, dahil etmezsek fazla). Böyle bir durumda :

(1) üretici hesaplarını ayni ölçütlere göre yapar;

(2) piyasa fiyatları ne üretime giren ögeler için (çünkü genel olarak fiyatlar bunların değerini şişirir), ne de üretilmiş şeyler için bir ölçüt olamaz.

(3) üretici genellikle piyasadan gelen özendiricilere (fiyatlardaki bir artış ya da azalış) karşı duyarlı değildir.

Geçerli olan sosyoekonomik sistem vergilerin, toprak sahibine yapılan ödemelerin ve borç ödemelerinin parasal olarak yapılmasını gerektiriyorsa durum kökten değişir. Bu durumda 'ticarileşme zorunluluğu' olarak adlandırılabilecek bir olguyu gözleyebiliriz. Köylü bu parasal yükümlülüklerini yerine getirmek ve ihtiyacı olan parayı elde etmek ve toprağını kaybetmemek için ürünlerini satmaya zorlanır. Piyasa özendiricilerine tepkisi burjuva ekonomi biliminin öngörüsünün tam karşıtıdır; fiyatlar arttığında daha az, düştüğünde daha çok satması gerekir. Mali yükümlülükleri esas olarak sabittir, dolayısıyla sattığı ürün miktarı (daha çok kendi kişisel tüketimini kısma pahasına) fiyat düzeyi ile ters orantılıdır. Yüksek bir fiyat düzeyi böyle işletmelerin göreli olarak 'doğal üretime' dönüşümünü doğurur ya da tam tersi.[25] Köylünün

(25) M. Postan, 1961'de Paris'de bir dizi konferansta, örneğin Ortaçağ İngiltere'sinde köyünün piyasa özendiricilerine karşı hiçbir tepki gös-

ekonomik davranışında doğal sektörün parasal sektör üzerindeki önceliği süreklidir ve piyasa fiyatları, hesaplamalarını yaparken ve üretken faaliyetinin sonuçlarını değerlendirmede yararsız araçlar olmaya devam eder.

Köylü işletmesi piyasa özendiricilerine pozitif bir tepki göstermeye başladığında (fiyat artışında satışlarını artırması ya da tam tersi) kapitalist hesaplama yöntemleri uygulanabilir bir hale gelir. Bir başka deyişle köylü işletmesi ancak kelimenin tam anlamıyla bir firma olduğunda yapılır. Piyasadan gelen özendiricilere karşı bu pozitif tepki varolan üretim araçlarının çeşitli biçimlerde kullanılması mümkün olduğunda ortaya çıkar. Özellikle diğerlerinin tümü gibi toprak bir sermaye yatırımı haline geldiğinde ve işletmede kullanılan emeğin, dışarıya satılması durumunda hesaplar işletmenin zararla çalıştığını gösterir.

Kısaca, ekonomik hesapları kapitalist normlara göre yapmak kapitalizm öncesi toplumlarla ilgili tarih-dışı bir yöntemdir. Bir ülkede toplam mal ve hizmet hacminin yalnızca küçük bir oranı piyasadan geçerken piyasa fiyatlarını kullanmak ister istemez bir saçmalığa yol açar. Bu yöntem emek sorunu ile ilgilenildiğinde özellikle tehlikeli olur. Emek piyasası tanım gereği feodal sistemde hayli sınırlıdır— hatta marjinal olduğuda söylenebilir. Emek kütlesinin büyük kısmının bu piyasaya girme hakkı olmadığından genel bir kural olarak (istisnalar olsa bile) emeğin piyasa fiyatının çok yüksek olmasının şaşırtıcı olmaması gerekir. O halde, serfin, soylunun rezervindeki hizmetlerini ya da kendi işletmesinde kullandığı işgücünün değerini fiyatlara dayanarak hesapladığımızda, hesap sonuçları tamamen sapma olarak ortaya çıkarsa şaşırmamalıyız.

2. *REZERV TOPRAĞI*

Hem son zamanlardaki hem de eski Polonya tarihsel araştırmaları kırsal kesimin tarihi üzerinde çok tatmin edici sonuçlara ulaşmışlardı. Ancak rezerv ekonomik sisteminin analizine girişmek, köylü ekonomisinin analizini yapmak kadar zor olmasa bile yine de kolay değildir. Rezerv ekonomisine bakıldığında, önemli sa-

---

termediğini ya da aksi yönde tepki gösterdiğini, fiyatlardaki bir düşmenin mal hacmini artırmak için köylüyü çabalarını iki katına çıkarmaya sevk ettiğini göstermişti.

yıda monografik çalışmalar ve kaynak malzemeyle (özellikle envanterler ve talimatnameler) ilgili basılı eserler bulunur. Bu yüzdende yukarıdaki öngörü paradoksal görülebilir.

Ancak ekonomik sistem ele alınıp, özellikle her ekonomik sistemdeki en temel olan incelenmeğe başlandığında malzemelerin ve bu kaynaklara dayalı monografilerin önemini yitireceği gerçektir.

Geçmişte, tarımsal tarih çalışmaları esas olarak normatif nitelikteki kaynaklara dayanıyordu —devletin yasalarından mülk sahiplerinin latifundia yöneticilerine gönderdikleri talimatnamelere kadar. Bu nitelikteki kaynaklar konusunda kuşkulu olan Rutkowski'nin araştırması bu alanda kesin bir yön değişikliğinin ilk işaretlerini vermiştir. Rutkowski, kaynaklar konusundaki tavrı ile bütünüyle haklıydı. Bir kaynağa dayanarak gösterilen 'ne olması gerekirdi'den gerçek de 'ne olmuştu'ya varılabileceği düşüncesini kabul etmemişti. Bu nedenledir ki Rutkowski'nin kullandığı kaynak malzeme envanterlerdi (krala ait mülklerin resmi envanterleri yani *lustracje*'nin başka bir çeşidi— bir ömür boyu büyük soylulara verilmiştir, bunlar belirli toprakdaki mevcut işlerin durumunu gösterirlerler).

Başka yerlerde belirttiğimiz gibi, Rutkowski envanterlerin normatif ögeler taşıdığından yeteri kadar haberdar değildi.[26] Ancak şu anki amaçlarımız açısından bu çok önemli değildir. Biz burada envanterlerin karşımıza çıkardığı kesitler ile ilgileniyoruz. Bazı durumlarda aynı köy ile ilgili bir dizi envanteri dolayısıyla da bir dizi kesiti biraraya getireceğimiz doğrudur. Ancak bu kesitlerden dinamik yönlendirici dönüşümleri anlamaya doğru giden yol hayli uzundur.[27] İki kesitin karşılaştırılması elbette ortaya çıkmış dönüşümlerin yönünü gösterecektir. Ancak bu yönün nedensel ve işlevsel yorumu yalnızca o çağa ait genel kavramlarımızla ilişkili ise mümkün olur. İşte bu yaklaşımın tehlikesi de budur. 1948'den önceki envanterler ile 1655'den sonraki envanterlerin işaret ettiği kır-

(26) Kula, **Problemy i metody historii gospodarczej, 'Zrodla do dziejow gosodarczych Polski nowozytnej'** bölümü (Modern Polonya Ekonomi Tarihi İçin Kaynak Malzeme).

(27) W. Kula, Rutkowski'ye Giriş, **Studia z dziejow wsi polskiej XVI-XVIII w.**, s. 21, burada Rutkowski'nin, sentezi amaçlayan çalışmasında bile, kesitleri çoğaltarak dinamiği anlamaya çalıştığı gösterilmiştir.

sal kesimin mevcut durumu karşılaştırılırsa belirli bir yön değişikliğinin ortaya çıktığı görülür. Aynı zamanda bu dönem boyunca Polonya'nın kanlı savaşlarla tahrip olduğunu biliyoruz. Bu da bizi savaşlar ve dönüşümler arasında nedensel bir bağ kurmaya teşvik edecektir.

Rutkowski'nin özellikle üzerinde durduğu envanterlerin önemli bir avantajı vardır: Bunların hacimleri istatistiksel formülasyonların geliştirilmesine olanak sağlar. Bu doğrudur ancak istatistiksel yaklaşım tüm avantajlarına karşın monografik analizlerle desteklenmedikçe yararlı olamaz. Tıpkı çok yararlı makroanalatik araştırmanın mikroanalatik araştırmayı asla gereksiz kılmaması gibi.

Bu nedenle yakın gelecekte bilim adamlarının şimdiye kadar çok fazla kullanılmamış kaynak malzemeye, soylu rezervlerinin muhasebesine yöneleceklerini umuyoruz. Ancak bizim hala envanterleri istatistiksel olarak özenle hazırlayıp kullanmaktan ve makroekonomik amaçlar için geniş bir ölçekte içeriklerini analiz etmekten uzak olduğumuz doğrudur. Bununla beraber bu alanda şimdiye kadar bir yol açılmıştır; herşeyden önce Rutkowski'nin kendisi ve daha yakın tarihlerde ortaya çıkan kaynak malzemelerle ilgili çok sayıda yayın tarafından. Soylu rezervlerinin muhasebe kayıtlarına bakıldığında yöntemsel deneyimimizin inanılmaz derecede sınırlı[28] olduğu görülse bile kısa bir dönem boyunca olsa da yalnızca bir dizi kesintisiz muhasebe kaydı rezerv ekonomisinin işleyişinin analizini yapmamıza olanak sağlar. Yalnızca bu hesaplar rezervlerin nasıl işlediğini, nasıl değerlendirildiğini, hasat ve fiyat değişmelerine nasıl tepki gösterdiğini, hangi seçeneklerin tercih edileceğini bize gösterebilir.

Bir rezervin muhasebe serilerine ilişkin çalışmalar olmadığından bundan sonra söyleyeceklerimiz sağlam bir temele dayanmaz.

(28) Özellikle J. Majevski, **Gospodarstwo folwarczne we wsiach miasta Poznania w. 1.** 1582-1644 (1582-1644 dönemi boyunca Poznan kentine ait köylerdeki Rezerv Ekonomisi) (Poznan, 1957) monografı örnek olarak verilebilir. Sözü edilecek kadar değerli yayınlar R. Zubyk ve B. Puczynski'nin çalışmalarıdır. Ancak bunların her ikisi de araştırmamızın amaçlarına pek az hizmet ederler. I. Rychlikowa **Klucz Wielkoporebski w drugiej polowie XVIII w.** (Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Wodzicki Malikânesine ait Wielka Poreba'da birleşik rezervler) (Wroclaw - Varşova, 1960) incelemesi bu çalışma tamamlandıktan sonra yayınlandı.

Gelecekte yapılacak araştırmalar büyük bir olasılıkla burada formüle edilen bir çok hipotezi reddedecektir. Buna rağmen, şimdiki durumda çizilmiş sınırlar içinde rezerv ekonomisi için bir model önerme riskine gireceğiz— bu belirli bir yapı olarak değil, ancak bilim adamlarının ortak çabaları sonucu kusursuz ve iyi kurulmuş modeller geliştirilebilir.

Rezervde esas olarak ekstansif tarım biçimi sözkonusudur. Bu da hasatı arazinin bir işlevi haline getirir. Eğer lordun sahip olduğu arazinin alanı serfin işlediği alandan büyükse toprağın bir kısmı işlenmemiş olarak kalır. Bunun nedeni işlenen alan genişliğinin serf sayısına bağlı olmasıdır.[29] Diğer taraftan serflerin sayısı gerekli emekli emek miktarından fazla ise angaryanın bir kısmı komşu rezerv sahiplerine devredilirdi. Buna Küçük Polonya'da 'parasal hizmetlerin mübadelesi' adı verilirdi.[30] Lord, kendine verilmesi gereken ancak talep edilmiş hizmetlerden köylülerin kendisine ödediği belirli bir miktar para karşılığında geçici olarak vazgeçerdi. Angaryayı komşulara devretme —Polonya'da hayli sevrektir— aslında işgücünün bir rezervden diğerine aktarımından öte birşey olmadığından, çok fazla önemi olmayan durumlar haricinde (yani parasal hizmetlerin mübadelesi) mevcut işgücü sayısının tarımsal üretimin (hayvancılık, ormancılık vb. de buna dahildir) boyutlarını belirlediğini söyliyebiliriz. Serflerin kaçmalarına engel olmaya çalışmak, kaçanları toplamak, kendi toprağında onları muhafaza etmek, başkalarına ait köylüleri kendine çekmek,[31] başkalarına ait erkek ve kadın köylüleri evlilik aracılığıyla yeniden kendi toprağında yerleşmeye teşvik etmek, 'gönüllü' serfler haline getirmek,[32] koloniler bulmak (Hollanda),[31] kısaca büyük toprak sahip-

---

(29) Örneğin, Zabko-Potopowicz, **op.cit.**, s. 99.

(30) **Studia z dziejow wsi malopolskiej w drugiej polowie XVIII w.** (Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Küçük Polonya'da Kırsal Kesimin Tarihi, Üzerine İncelemeler) editör, C. Bobinska (Varşova, 1957). Bu ilginç kitabın eleştirmeni, kitabın yaptığı katkıların]geçici niteliği'ni belirtir. **Roczniki Dziejow Spolecznych i Gospodarczych, XXI** (1959), s. 241. Bu bir kusur mudur?

(31) Assorodobraj, **loc.cit.**, s. 72-3 ve çeşitli yerlerde.

(32) W. Dworzaczek, **Dobrowolne poddanstwo chlopow** (Köylülerin gönüllü köleliği).

(33) W. Rusinski, **Osady tzw, olędrow w dawnym wojewodztwie poznanskim** (Poznan'da eski Voivode'deki Alman Kolonileri).

lerinin takip ettiği tüm bu 'demokrafik politikalar' yalnızca şu olgu ile açıklanabilir: Üretim köylü sayısı ile sınırlanmıştır.[34]

Bir lordun köylülerin tam anlamıyla harap olmaları noktasına gelmeksizin bir köyden sağlayacakları emek hacmini 'fizyolojik sınır' olarak adlandırırsak, bu sınıra köylü direnişi nedeniyle asla ulaşılamıyacağı olgusunu da şüphesiz hesaba katmamız gerekir. Bu nedenle 'gerçekleştirebilir baskı katsayısı' olarak adlandırılabilecek bir katsayıyıyı ileri sürmemiz gerekir. 'Gerçekleştirilebilir baskı katsayısı' ile düzeltilen 'fizyolojik sınır' bizi 'sosyal sınıra' ulaştırır. Bu, belirli kurumsal koşullar altında —belirli bir emek üretkenliğini, sınıflar arasındaki belirli güç ilişkilerini ve köylülerin sabotaj yapma ve kaçma olasılıklarını hesaba katarak— köylülerden elde edilmesi mümkün olan hizmetler hacmidir.

Bildiğimiz kadarıyla uygulamada bu sınıra bile erişilememişti. Tarımsal çalışmanın mevsimlik ritmi, rezervin kış ayları boyunca göreli olarak sınırlı miktarda angarya talep ettiğini gösterir. Tek ürünlü tarıma doğru bir eğilim, rezervin kadın ve çocuk emeğine göreli olarak daha az gereksinimi olması demektir. Dolayısıyla 'fizyolojik sınır' ve 'sosyal sınır' ile birlikte 'teknolojik sınırı' da dikkate almamız gerekir. Büyük toprak sahiplerinin yöneticileri için düzenledikleri talimatnameler ve tarımla ilgili elkitapları 'teknolojik sınırın' nasıl yükseltileceği ve 'sosyal sınıra' nasıl yaklaştırılacağı ile ilgili tavsiye ve öğütlerle doludur. Çalışılmayan kış ayları boyunca lord oldukça sık olarak bu günler için kendisine bir karşılık ödenmesinde ısrar eder olmuştu. Bunun için baskıya ihtiyaç olduğundan böylesine önlemler şiddetle eleştirilmişti. Çünkü bunlar köylünün varlığını tehlikeye atardı. Bu nedenle genel olarak tavsiye edilen köylülerin tüm bir yılın ağaçlarını kış aylarında kesip taşımaları, yol yapımını, tamirat ve yapı malzemelerini hazırla-

(34) 18. YY'ın ikinci yarısında köylüler için büyük bir felâket olan zorla çalıştırılmağa ilişkin pek çok örnek görülebilir. Bu olgu şöylesi bir sonuç yaratabilir: Bu süreç içerisinde hiç kimse sözkonusu durumun değişime uğrayabileceği olasılığını gözden uzak tutamaz. Fakat 1797'de bile, «yeni malikâneler inşa etmek veya varolanları genişletme olanakları olsaydı bile, Varşova yakınlarındaki Jablonra topraklarında da olduğu gibi angaryanın bu toprakları işlemeye yetmeyeceği görülürdü. **Instrukcje gospodarcze dla do br szlacheckich: Magnankich z XVII - XVIII.** (Onyedi ve Onsekizinci Yüzyıllarda Soylu Mülklerine İlişkin Ekonomik Göstergeler) (1958) Cilt I, s. 158.

maları vb. işleri yapmaları gerektiğiydi. Bundan başka bir imalat işinin başlaması kadın ve çocuk emeğinin kullanımı için bir fırsattı. Köylü topraklarının daralması, 'fizyolojik sınırı' etkilemese bile köylü ailesinin boş zamanını artırdığından 'sosyal sınırı' yükseltirdi.

Dolayısıyla bu faktör üretim hacminin üst sınırını gösterirdi. Pratikte, üretim bu sınıra yalnızca 'normal' yıllarda yani barış ve iyi hasat yıllarında yaklaşmıştı —aslında barış ve iyi hasat feodal çağda pek 'normal' değildi. Kısa zaman aralıklarında, üretimin tümündeki dalgalanmalara (bazen muazzamdır) savaşlar ve doğal afetler gibi genellikle ekonomi-dışı etkenler neden olurdu. Dolayısıyla ekonomik yaşam kendisini bu değişimlere göre ayarlama gereksinimi ile karşı karşıya kalırdı.

Bununla birlikte ülkenin tarımsal üretiminin üst sınırını yalnızca emek hacminin değil aynı zamanda hayvan sayısının da belirlediğinin gözden uzak tutulmaması gerekir.

Belirli yerlerde çiftlik hayvanı sorununun rezerv ekonomisinde bir darboğaza neden olduğu bir gerçektir. Geniş bir ölçekte hayvancılık bu dönem boyunca Polonya'nın birçok yerinde büyük teknik ve sosyal güçlüklerle karşılaştı. Bu alandaki teknik güçlükler ile, ortak sorununu ve özellikle kış mevsimi boyunca hayvanların beslenme sorununu anlatmak istiyoruz. Buna karşılık sosyal güçlükler çok çeşitliydi. Bir taraftan savaşlar her zaman yalnızca insanların değil —belkide daha büyük ölçüde— hayvanların da ölmesine neden oluyordu. Askerlerin bu hayvanlara karşı 'savaşları' gerçeğe uygun bir şekilde hicivli ve yergili şiir ve risalelerde anlatılmıştır.[39] Diğer taraftan —belki de bu daha önemlidir— kendi toprakları ile birlikte rezervin üretken kapasitesinin yeniden üretimini yani hayvanların beslenmesi görevini serflere veren bir sistem hayvan yetiştirme için en olumsuz koşulları yaratırdı. Toprak sahipleri, köylülerin hayvanlara iyi bakıp bakmadıkları ile daima ilgilenirlerdi. Çünkü bunun rezerve yararı kendilerine olan yararından daha fazlaydı. Kötü yıllarda, özellikle hasat kuraklık nedeniyle düşük olmuşsa, bazen köylü kendisini mi yoksa hayvanlarını mı besleyeceği seçeneği ile karşı karşıya kalırdı ki, bu durumda bunlardan birincisini seçmeğe zorlanırdı. Sığırdan elde edilen ürün

(35) J. Krzyzarowski, **Madrej glowie dosc dwie slowie** (Akıllıya bir söz yeter), (Varşova, 1960), 2. cilt, ve başka yerlerde.

düşük olunca çok sayıda sığır yetiştirmek gerekir bu da yem sorununun büyümesine neden olurdu. Bunlar, incelenen dönem boyunca ekonomik faaliyetin gelişmesinde hayvancılık sorununun önemli bir engel meydana getirmesinin teknik ve toplumsal nedenleridir.

Bununla birlikte, bu faktörün üretimi sınırlaması belirli dönemlerde, doğal afet ve savaşların yol açtığı tahribatlardan sonra ortaya çıkardı. Hayvan sayısındaki yetersizliğin ekonomi üzerindeki sınırlayıcı etkisinin nedenlerinden biri hayvan ticaretinin belirli bir mekanı olmamasıydı. Güneydoğu steplerinden başlar etnik olarak Polonya'lı olan bölgelerden geçerek Silezya yönüne giderdi. Bu hayvanların Polonya'da satın alınması ancak koşum hayvanı gereksinmesi ortaya çıktığında söz konusu olurdu.

Rezerve ve serflik üzerine kurulu bir ekonomik sistem, ilke olarak, genellikle geçimlik üretmekten fazla birşey olmayan köylü işletmesini içeren tarımsal bir sistemi gerektirir.[36] Teorik olarak köylü işletmesinin basit yeniden üretim için gerekli olan ürünün tamamını üretmesi gerekir.[37] Bunun için köyler arasında mutlak bir türdeşliğin olması gerekir.[38] Rezervlerin organize olduğu dönemlerden itibaren uygulamada herşey farklı işledi. Gerçekte, feodal lordun rezerv üretken kapasitesinin basit yeniden üretiminin asıl kısmını sağlayabilmesi için bazı geniş köylü işletmelerine ihtiyacı vardı: Koşum hayvanlarının bakım ve yeniden üretimi, araç ve gerecin bakım ve yenilenmesi vb. Bu, ekonomik sistemde köylü işletmelerinin iki kategoriye ayrılmasının temel önemini gösterir: Bir yanda yalnızca emek arzeden işletmeler diğer yandan emek ve koşum hayvanları arz eden işletmeler.

---

(36) Lenin, toprağın köylü işletmelerinin kendi üretici kapasitesini arttırmak için ihtiyaç duyduğu şeyi üretmek zorunda oluşundan dolayı, aynî ücretli olarak çalışan feodal ve yarı feodal köylülerin durumuna değinir. **What «The Friends of The People»** Are... Collected Works, cilt I, s. 1889, ve **The Economic Content of Narodism** Collected Works cilt I, s. 450. Marx'ın benzer yargısı için bakınız. Kapital, Cilt I.

(37) Bir an için, önemli ancak miktar açısından önemi olmayan ve emek ranta dayanan ekonomik sistemin bütünüyle geliştiği dönemde de genelde varlığını sürdüren parasal yükümlülükleri bir tarafa bırakıyorum.

(38) Serfliğin köylüler üzerindeki homojenleştirme etkisi için bakınız V. I. Lenin, **Development Capitalism in Russia,** Collected Works, cilt 3. s. 373-4 ve özellikle, s. 374.

Sorun, uygulamada ulaşmanın çok güç olduğu bu optimal noktanın, bir parça toprağın geçinmeye ve yeniden üretime yetecek olandan ne fazla ne de az olacak bir biçimde köylü işletmesinin boyutlarının belirlenmesidir.[39] Bir yıldan ötekine tarımsal üretimin emek ve toprak getirisinde büyük dalgalanmalara uğraması gibi bir başka olgunun varlığı nedeniyle bunu gerçekleştirmek daha güçleşirdi. Ya biri ya da ötekiydi: ya iyi yıllar boyunca köylü piyasada satabileceği bir artık elde eder (ki lord bunu kabul etmeye hiç de hazır değildi) ya da kötü yıllarda kendisini, ailesini ve hayvanlarını beslemeye yetecek ve toprağını yeniden ekecek kadar bir şey elde edemezdi.

Uygulamada, eğilim iyi yıllar boyunca köylü işletmesinin ekili yüzeyinin optimal noktanın altına indirmekti, ancak bu önlem yeniden üretim sürecini kolaylaştırmaktan çok altüst ederdi. Aşağıda göreceğimiz gibi bu öge, feodal ekonominin çözülmesinin temel ögelerinden biri olacaktır.

Sonuç olarak ideal bir durumda ne rezerv ne de köylü işletmesi genişletilmiş yeniden üretime ulaşmamak zorundaydılar.[40] Dolayısıyla, artık ürüne (gayri safi ürün eksi geçimlik ve eksi üretken kapasitenin yeniden üretimi) tamamen lord elkoyardı - bu mekânsal olarak ayrılmış görevler ile kolaylaştırılırdı : Köylü işletmeleri hemen hemen tüm tüketim (köylülerin ayni ödemeleri ile sağlanan bu ürün kısmen yönetimin idamesini de sağlardı) ile üretken kapasitenin yeniden üretimi için gereken ürünün tamamını üretir, buna karşılık artık hemen hemen yalnızca rezerv toprağında üretilirdi.[41] Bu şekilde rezerv arazisi ile bir bütün olarak köylü işletmeleri arazisi arasındaki oran, hem gerekli emek zaman ile artık

---

(39) Marx, **op.cit.** cilt III, s. 790-1 Gostomski, **op.cit.**, s. 21'de «... köylünün kendisine gerektiği kadar toprağı olmalıdır ki iyi bir yılda iyi bir işçinin ekmek almaya ihtiyacı olmasın». Ancak kötü bir yıl ise ne olacaktır? Benzeri görüşler iki yüzyıl sonra K. Kluk, **op.cit.**, **s. 85** tarafından izah edilmiştir. Serf kendisini, karısını ve çocuklarını besleyecek kadar toprağa sahip olmalı ve çiftliği için gerekli donanımı sağlayabilmeli veya anında bunları temin edebilmelidir : Örneğin, tohum, odun, kereste vb.» diye yazan bir onsekizinci yüzyıl yazarından sözeder.

(40) Lenin, **op.cit., s. 42.** Ancak, genişletilmiş yeniden üretim feodalizm ile çelişkili değildir. Bakınız **Marx., op., cit.** cilt I, s. 598.

(41) Lenin, **op.cit,** s. 174-75., Marx, **op.cit.,** Cilt III, s 790-2.

emek zaman arasındaki[42] hem de gerekli ürün artı amortisman ile artık ürün arasındaki orandır.

Rezerv arazisinin köylü işletmeleri arazisi aleyhine genişlemesi, lordun artık ürünü artırabilmesi ile olur. Toprağın köylü ve lord arasındaki dağılımı, ürünün gerekli ve artık olarak ayrılmasında ve gelirin lord ve köylü arasında dağılımında anahtar rolü oynar ve köylü emeğinin lord ile köylüler arasında dağılımını kapsar. Hem rezerv ve hem de köylü topraklarında ekstansif tarım yapılıyor olmasından dolayı lordun kendi toprağına düşen paydan daha büyük miktarda köylü emeğine elkoymasına ihtiyacı yoktur. Bunun tam aksine, rezervin ihtiyaç duyduğu hayvanlar köylü işletmelerinde yetiştirildiğinden ve köylüler lorda parasal ve *in natura* rant ödediğinden, lordun daha az köylü emeği talep etmesi gerekir. Ancak böyle şeyler yalnızca teoridedir. Köylü emeğinin hiçbir maliyeti olmadığından, bu emeğin herhangi bir şekilde kullanımı lordun çıkarınaydı. Köylülüğün tamamen tahrip olmasına neden olmadığı sürece, lord en tahripkar sömürü biçimlerinden bile kâr elde etmişdi.

Artık ürün (bir kez daha klasik modele göre - aşağıda, feodal sistem çözüldüğünde işlerin nasıl işlediğini tartışacağız) genellikle kişisel tüketim amaçları için —bu ürünün bir kısmı pazarda diğer mallarla değişime konu olduğundan— ya doğrudan ya da dolaylı tüketimde kullanılırdı.

Doğrudan tüketim önemli miktarda ve de artma eğilimindeydi. Soyluluğun alt basamaklarından yukarı doğru çıkıldıkça doğrudan tüketim de artardı.

Feodal toprak sahibinin ve ailesinin kişisel tüketimi önemsizdir. Sorun daha çok feodal toplum yapısı içinde lordun toplumsal konumunun beslemek zorunda olduğu yanaşmaların sayısına bağlı olmasıdır. Asalakların ve mahkeme görevlilerinin[43] küçük kırsal

---

(42) Marx, **op.cit.**, cilt III, s.792-3., Lenin, **The Economic Content of Narodism, loc cit.** s. 490-2.

(43) Bu, Polonyalı bir soylu malikânesine tipik bir örnektir. Yurt dışına iltica eden şair Mickiewicz bir gün yine Polonya'da halâ bu olgunun var olup, olamayacağını merak etmektedir. Kapitalizin baş langıcının tipik bir olgusu olan feodal mahkemelerin çözülmesi üze rine bakınız. Marx, **op.cit.** cilt I, s. 718.

soylunun malikanesinde yaşaması ile, maiyetteki ileri gelenlerin, paralı asker birliklerinin, birçok soylunun her fırsatta konuk gibi büyük soyluluğun saray ve şatolarında barınmaları benzer olgulardır. Yanaşmaların sayısından ayrı olarak feodal hiyararşi içinde soylunun konumunu belirleyen bir başka öge daha vardır: Bu, feodalizimden ayrı düşünülemiyecek olan ihtişamdır. Bu da artık ürünün dolaylı tüketimi tarafından koşullandırılırdı —klasik modelde, bu ürün miktarı, limana gönderilerek ithal edilmiş lüks mallarla mübadele edilirdi. Bu noktada soylunun etki edemediği piyasa faktörünün müdahalesi vardır. İhraç edilmiş ürün miktarı ile birlikte, ticaret hadlerinin yani satın alınan ile satılan mal fiyatları arasındaki ilişki kesin bir öneme sahipti. Gayri safi ürün esnekliği (gerekli + artık ürün) büyükse, artık ürünün de buna bağlı olarak esnekliği büyük olur. Bu durumda feodal lord bu değişmeyi gerekli ürüne yani köylü geçimliğine kaydırmaya çalışırdı.

Ne lord tarafından elkonulan artık ürün miktarı, ne de, daha az olmak üzere, bu ürünün diğer ürünler ile mübadele edilen kısmına dayanan ticaret hadlerinin genel bir kural olarak (en azından kısa dönemde) lordun genişletilmiş yeniden üretim kararı üzerinde herhangi bir etkisi yoktur. Bu yıllar boyunca (örneğin, barış zamanında iyi bir yılı izleyen bir başka yılda) lordun artan artık ürün miktarını yatırıma dönüştürme eğiliminde olduğuna ilişkin herhangi bir belirti yoktur. Böyle anlarda büyük miktarda ürünü kolaylıkla piyasaya çıkarır ve dolayısıyla da yüksek bir yaşam düzeyine ulaşabilirdi. Benzer şekilde, ticaret hadlerinin kendi lehine olduğu dönemlerde lordun isteyerek yatırım yaptığına ilişkin bir belirti de yoktur.

Belirli dönemlerde durum farklı olabilirdi. Nitekim, örneğin angarya sistemi gelişirken ekstansif yatırımlar —yatırımlar ekilebilir toprak alanının genişlemesini gerektirir— büyük bir olasılıkla tarımsal ürünün satışı için uygun koşulların (ticaret hadleri) gelişmesine duyarlıydı. Ancak diğer taraftan, ticaret hadlerinin çok uygun olmadığı yıllarda, örneğin onyedinci yüzyıl ile onsekizinci yüzyılın ilk yarısında, soyluluğun amacı tehlikeye düşmüş olan yaşam düzeyini korumaktı. Bu kendini çok açık bir biçimde ulusal gelirin bölüşümü —ya da belirttiğimiz gibi rezerv arazisi ile köylü işletmeleri arazisi arasındaki ilişkiyi, ikincisi aleyhine değiştirme— mücadelesinde gösterir.

Lord 'yatırım' yaptığında, para ile ödeme yapmaz.[44] Böyle yatırımlar için malikanede üretilmiş hammaddelere (birincil olarak kereste) ve hepsinden öncede belirli bir miktar emeğe gereksinimi vardır. Emek, ya artık emeğin kullanılması (başka bir deyişle, emek yükümlülüğü yerine getirildikten sonra geriye kalan) ya da köylüler üzerindeki yükümlülüklerin artırılması ile elde edilebilirdi. Yatırım yapma kararının ya piyasanın durumu ile hiçbir ilişkisi yoktu ya da çok özel bir ilişkisi vardı.

Yatırım kararları, piyasa koşulları rezerv için çok uygun olduğundan (kapitalist sistemde olduğu gibi) değil tersine piyasa koşulları bozulduğunda lordun yaşam düzeyini ve toplumsal konumunu korumak amacıyla zararını karşılaması için tüm üretimini artırmak istemesi nedeniyle verilirdi.

Rezerv arazisinde üretilmiş malların toplam miktarı ile feodal lorda gerekli diğer mallarla mübadele edilen malların oranı lordun yaşam düzeyini ve toplumsal konumunu belirlerdi. Lordun genel olarak bu faktörlerden ikincisini etkileme gücü olmadığından,[45] tercih yapamaz durumdadır dolayısıyla birincisini artırmaya çalışırdı. Böylece şimdiye kadar sözü edilen 'yatırımın piyasa özendiricileri' aslında negatif özendiricilerdi— kapitalizimde durum bunun tam tersinedir. Eğer piyasa koşulları bozulmuşsa, zararları karşılamak için daha fazla üretme yönünde bir güdü vardır. Daha önceden bildiğimiz gibi gerçekte üretilmiş mal hacmindeki nicel bir artıştan daha fazla birşey elde edilmeye çalışılmazdı. Bu, rezerv hesaplarının ve organizasyonunun çözümü en zor sorunudur— en azından onaltıncı yüzyıl sonuna kadar olan dönem hariç, lord bu artışı ekstansif yatırımlarla değil gayri safi gelir dağılımını köylü aleyhine bozarak elde etmeğe çalışmıştı.

---

(44) **Szkie o manufakturach** isimli çalışmamda büyük toprak sahiplerinin bu politikasını imalat yatırımları ile ilişkili olarak pek çok örnekle açıklamağa çalıştım. Bu olgu, büyük bir açıklık ve benzerlik gösteren biçimlerle tarımsal yatırım alanında da kendini ortaya koymaktadır.

(45) Orta ölçekle işletmelerin kendi ürünlerini doğrudan Danzig'e satmaları gibi örnekler hariç tutulmak üzere. Bir sınıf olarak büyük toprak sahipleri voyvodal fiyat çizelgelerini dikte etmek yolu ile sözkonusu faktör üzerinde etkili olabilirler. Malikânelerle ilişkilen irilirse sözkonusu faktör, bağımsız değişken üzerinde etkisi olmayan dışsal bir faktörü simgeler.

Böylece, soyluluğun yatırım kararları genellikle piyasa olgularına ya hiç bağlı değildi ya da asgari ölçüde bağlıydı. Hatta zaman zaman piyasa olgularına aksi yönde bağlıydı. Üretimdeki dalgalanmaların (örneğin iyi ya da kötü hasadın) hiç bir şekilde yatırım kararlarını belirlemediği açıktır. Feodal lordun çok iyi yıllarda daha fazla yatırım yaptığına dair herhangi bir belirti yoktur. Ve belkide böyle zamanlarda beklenenin tam tersi olur kötü bir yılda topraklarda yapacak pek fazla birşey olmadığından ve artık emek olduğundan, bu artık emek —özellikle harman dövme— yol yapımı, su yolları ya da bina yapımında kullanılırdı.

Bir diğer sorun da şudur: Rezerv gelir ve harcamalarındaki bireysel kalemlerin esneklik derecesi nedir? Rezerv üretiminin piyasa için ayrılmış kısmının hayli esnek olduğunu söyliyebiliriz. Bu olgu amprik verilerden çok açık ve tekrar tekrar ortaya çıkar ve bunun asla şaşırtıcı olmaması gerekir. Topraktan elde edilen gelir büyük dalgalanmaların olduğu yıllarda bu dalgalanmalara tabi olurken, rezerv içinde tüketilmiş miktarlar hemen hemen sabittir. Ancak iyi bir yılda serflerin bir parça daha iyi yaşadığı ve ilâve toprakların ekildiği olgusunun da dışlanmaması gerekir. Bununla beraber kullandığımız verilerden bu durum ortaya çıkmaz. Hasat istisnai olarak iyi ise, ve bu durum özellikle birkaç yıl üstüste devam ederse, piyasada satılan ürün miktarı aynı oranda artmazdı. Belki de lord piyasaya göre kendini bu şekilde ayarlayıp, daha sonraki yıllarda yüksek fiyattan satmayı planladığı ürünlerini depolardı. Ürün hacminde meydana gelen artışı yerel piyasada satmıyor olması çok muhtemeldir. Ancak elde bulunan veriler ihracat için tahıl üretiminin yapıldığı klasik bölgelere ait değildir ve bu daha ileri bir araştırmayı gerektirir.

Diğer taraftan, tahıl satışından elde edilen gelirlerin (tüm rezerv gelirinin en önemli kısmıdır)[46] piyasa olgularından (tahıl fiyat düzeyleri) daha büyük ölçüde hasatın bir işlevi olduğu izlenimi elde edilir (bu hipotezin açıklamasını aşağıda vereceğiz). Başka bir deyişle, kötü yıllardaki fiyat artışı, satılabilecek tahıl miktarındaki sınırlı bir azalma ile telafi edilir.

Poznan kentine ait büyük toprak parçalarında olduğu gibi, belirli toprak parçalarında fiyatlardaki mevsimsel dalgalanmalardan

(46) Majewski, loc.cit., s. 352-3.

nasıl yararlanılacağının ve maliyetlerin yüksek olduğu aylarda ürünlerin nasıl satılacağının bilindiği doğru olabilir.[47] Üst üste birkaç yıl depolanmış tahılın korunmasına ilişkin güçlük ve tehlikeler biliniyorken, kısa dönem dalgalanmalarından yararlanmak çok güçtür. Gostomski elbette iyi bir aile reisinin kötü bir yıl gelmesi olasılığına karşı stok yapmak zorunda olduğunu kabul eder. Ancak böyle stokların sınırlı olması gerekir (bir ya da en fazla iki yıllık) ve bunun riski çok büyüktür.[48]

Bu genellemeler doğru ise, biz, feodal lordun rezervinin ve *a fortiori* köylü işletmesinin, fiyatlar düzeyine değil, hasada (yalnızca kısa - dönem bağlamında yüzyıl uzunluğundaki dalgalanmalarda durumun farklı olacağını ilerde göreceğiz) bağlı olduğunu ileri sürmek için yeni nedenlere sahibiz. Danzig'e ihracat için üretim yapan bir rezervin mevsimlik dalgalanmalardan yararlanacak bir konumda olmadığı da açıktır. Mevsimlik dalgalanmalardan yararlanmak bir ölçüde Poznan çevresinde yer alan büyük malikaneler için mümkündü. Gerçekte, Danzing'e ihracat yapan rezervin ürünlerini nehir izin verdiği anlarda göndermesi gerekirdi - başka bir deyişle herkesin gemiye mal yüklediği zamanlar.[49] Buna karşılık köylü ise mevsimlik dalgalanmalardan daha az yararlanacak bir konumdaydı. Yararlanmak bir yana - tam tersine, kendi ürününün arzının mevsimlik olma özelliği fiyat dalgalanmalarının temel nedeniydi.

Piyasa olgularının zayıf etkisi —yani, hasattaki dalgalanmalar fiyattaki şiddetli dalgalanmalardan daha etkilidir[50]— kapitalist dünyadakinin tam aksi bir durum yaratır. Kapitalizmde, birincil

(47) **Ibid.**, s. 237-7.

(48) Gostomski, **loc.cit.**, s. 45-6.

(49) Gostomski, **ibid.** s. 72'de malikâneler için bu talimatı örnek gösterir. «Baharda, herkes diğerlerinden önce Danzig'e ulaşmak zorundadır.» Bu çalışmanın mantığına uygun olarak, bu önerme tipik bir mikroekonomik örnek olarak ele alınabilir. «Herkes» ilk önce ulaşmak zorundadır, ama bu yarışta herkesin başarılı olması mümkün değildir.

(50) Pek çok meslektaş basit bir nedenden dolayı bu olguya gereken önemi vermemiştir: Elimizde çok miktarda uzun fiyat serileri vardır, ancak bunların pek azı üretim ile ilgilidir. Bu olgunun zorluğunu kabul edenler ise sadece Polonyalı ekonomistler değildir.

olarak hasadın değil, tüm ekonomik durumun belirlediği fiyat dalgalanmaları çiftçinin parasal gelirinde kesin bir etkiye sahiptir. Bu, köylünün hem refahı ve üretim olanakları hem de işletmesinin idamesi için o zamanlar büyük öneme sahip olan parasal gelirin (vergiler ve borçlar yalnızca para ile ödenebilirdi) herşeyden önemli olma olgusudur.

Kapitalist bir ekonomide fiyatların yüksek bir düzeye ulaştığı yıllarda iki nedenin sonucu olarak kırsal kesim üreticilerinin durumu avantajlıdır: (1) yalnızca fiyatlardaki bir artışta kullanılabilecek stok üretiminin varlığı, (2) bunların kullanımını sağlayan bir kredi mekanizmasının varlığı. Feodal sistemde bu her iki koşul da bulunmamaktadır.

Bu nedenden dolayı, belirli durumları saymazsak (bir savaşı izleyen yıllar gibi) feodal sistemde ne fiyatlardaki artış ile akışkan olabilen üretim stokları, ne de yüksek faiz oranları nedeniyle üretim ile bağlantılı kredi vardır. Bunun için kapitalist tarımda olanın tersine, feodal tarımda fiyatların düşük olduğu yıllar iyi yıllardır.

Kapitalist sistemde, tarımsal üretim artarsa tüm mekanizma bu artışın etkisini yansıtarak işler: Çiftçilerin tüm gelirleri artar; giderleri yükselir; sonuç olarak diğer mesleki kategorilerin gelirleri artar; diğer üretim sektörlerinde varolan stoklar kullanılır vb. Feodal sistemde ise bu ögeler herhangi bir rol oynamazlar. Üretim sektörlerinde stoklar yoktur, stoklar olsa bile talepdeki bir artış loncaların tekelci uygulamaları veri iken bunları, harekete geçiremez. Tüm bunların ötesinde fiyatlar arttığında, üreticilerin parasal geliri hiç artmaz, ancak tersine daha güçlü bir faktörün, yani hasat miktarının küçülmesi nedeniyle, azalır. Bu son faktör büyük ölçüde ürünün piyasaya satılmak için ayrılmış kısmını yansıtır.

Kapitalist ekonomide fiyatlardaki konjonktürel bir artışın işlevsel olarak emeğin toplumsal üretkenliğindeki bir azalmaya (düşük fiyatlarda işletmelerin işe girişmeleri kârlı olmayacaktır. Bu nedenle işletmeler sınırlı bir gelir elde ederler) ve ortalama reel ücretlerdeki azalmaya (çalışan sınıfın koşulları çok iyidir, reel ücretlerdeki bir azalma genellikle işsizlikteki bir azalma ile karşılanır) bağlı olduğunun yeniden hatırlanması yararlı olabilir. Feodal sistemde, fiyatlardaki bir artış emek üretkenliğindeki

bir azalmayla birlikte olur (hava koşulları gibi ekonomi dışı etkenler nedeniyle olursa bunun çok az bir önemi vardır). Ancak bu azalma hiçbir biçimde telâfi edilemez ve onun için bu, kişi başına ulusal gelirde gerçek bir azalma anlamına gelir.

Ulusal gelir, toplam işçi sayısının emek verimliliğiyle çarpımına eşittir. Ulusal gelirin büyüklüğü ile diğer faktörler —örneğin Keynes sisteminde yatırım hacmi, kuşkusuz diğer faktörler anlamında yorumlanabilir— yani yatırımlar arasındaki işlevsel bağ yukarıda değinilen faktörlerden biri ya da her ikisi üzerinde bir etkiye sahiptir. Stoklar mevcut olmadığından feodal sistemde piyasa olgularının bu faktörlerden hiçbirine bir etkisi yoktur.

Bunu izleyen şu sorun çözülmemiş olarak kalır : Fiyatlardaki, hem mevsimlik, hem de kısa dönemli dalgalanmalar toplam gelirik köylü ile lord arasındaki dağılımını nasıl etkiler? Genel bir kural olarak, mevsimlik fiyat dalgalanmaları ulusal gelirdeki dalgalanmaları değil daha ziyade üretim ve tüketimdeki düzensizlikleri yansıtır. Bu anlamda mevsimlik fiyat dalgalanmaları, gelir dağılımındaki kaymaları gerçekleştirecek bir mekanizmadan başka bir şey değildir. Yerel pazar için üretim yapan az sayıda rezerv arazisi bu mevsimlik dalgalanmalardan yararlanabilecek durumdadır. Piyasa ile bağlantılı bile olsa köylü genellikle kaybeder. Bu işten kârlı çıkan zengin burjuvalardır. Bunlar ekonomik faaliyetlerini günlük değil yıllık dönemler itibariyle gerçekleştirirler ve fiyatların mevsimlik olarak düşük olduğu dönemler boyunca mal satın alacak konumdadırlar. Kentli ücretli emekçi günü gününe yaşamak zorunda olduğundan, o da kaybedecektir. Kısaca biz, kentin ayrıcaklı konumu belli olan birinin kırsal kesimle ilişkisinin dışavurumu ile ilgileniyoruz.

Bununla beraber, mevsimlik fiyat dalgalanmaları ulusal gelirin büyüklüğü ile bağlantılıdır : Ulusal gelirin azaldığı yıllarda fiyat dalgalanmaları güçlenir, ulusal gelirin arttığı yıllarda fiyat dalgalanmaları zayıflar. Bu anlamda mevsimlik dalgalanmalar, birini izleyen birçok yıl boyunca ele alınmak koşuluyla, ulusal gelirdeki azalmayı kentsel nüfusun daha avantajlı bir konuma sahip kesimi için küçültmeye muktedir bir mekanizmayı temsil eder; bu mekanizma ulusal gelirdeki genel azalmanın yükünü köylünün omuzlarına yükler.

Kısa-dönem dalgalanmaları (birkaç yıllık bir ölçekte) hasattaki bir azalma ile fiyatlardaki bir artış (uluslararası ticaretin bu ilişkiyi bir ölçüde ortadan kaldırmasını ihmal edeceğiz) arasındaki ilivkinin tekrarını gösterir. Belirtmiş olduğumuz gibi, hasatın büyüklüğünün, rezerv geliri üzerindeki etkisi fiyat düzeyinin etkisinden daha önemlidir. Eğer durum böyle ise bu etkinin köylü ekonomisinde *a fortiori* gözlenmesi gerekir. Başka hiçbir sebepten değilse bile, pazar ilişkisinin daha az önemli olmasından ötürü bu böyledir.

Bununla birlikte sorunun dikkatlice incelenmesi gerekir, çünkü bildiğimiz gibi, piyasa ile ilişki —marjinal öneminden dolayı mutlak ve göreli terimlerle önemsiz olsa bile— belirli koşullar altında kesin bir faktör haline gelebilir. Eğer fiyatlar artıyorsa (başka bir deyişle eğer o yılın hasadı küçükse) piyasa ile bağlantıları hayli sınırlı olan ortalama köylü, piyasadan elde etmesi gereken para miktarını ancak çok küçük bir ölçüde azaltabilir; gerçektende rant ödemek ve muhtemelen bazı elzem şeyleri elde etmek için paraya ihtiyacı vardır. Rant ödemek için gerekli miktarı, iyi yıllarda sattığı ürün miktarından daha azını satarak elde edecektir.

Her ne kadar üretim hacmindeki dalgalanmaların fiyatlardaki dalgalanmalardan büyük ve köylünün mutlak yaşam standardının düşük olduğunu dikkate almamız gerekir eğer toplam hasadın miktarı azalıyorsa, bir bushel tahılın marjinal değeri yükselir. Sonuç şudur ki kötü bir yılda köylünün daha az miktar ürün satması, iyi bir yılda daha büyük miktar ürün satması durumuna göre daha büyük bir fedakarlığa katlandığını gösterebilir— ve gerçektende bunu göstermektedir.

Rant ödemek için ihtiyacı olan parayı elde etmek zorunda olan aynı köylü genellikle bazı elzem alışverişini piyasada yapar (tuz, tırpan, vb.). Eğer bu alımlar iyi bir yıla bırakılmazsa, durum rant örneğindekinden daha kötü olur. Rantlar sabit iken, kentte satın alınmış malların fiyatları genel fiyat artışı ile artar (yiyecek fiyatlarındaki artıştan daha yavaş artacağı açık olmakla birlikte).

Köylü kötü bir yıl boyunca ürününün fiyatındaki bir artıştan da yararlanamaz, çünkü yalnızca fiyatlardaki mevsimlik artış zamanlarında bunun farkına varır. Ancak o hemen hemen hiçbir zaman bu anı bekleyecek durumda değildir, ve bu nedenle bölgesel

ya da ulusal düzeyde üretimdeki bir azalma fiyat düzeyine yansımaya başladığında kıt hasadının meyvalarını satmaya zorlanır.

Fiyattaki dalgalanmaların, tüm üretimdeki dalgalanmalardan daha küçük olduğu doğru ise —az sayıda amprik veriler ve doğruluğu aşikar çıkarsamalar böyle olduğunu göstermektedir, zira üretimdeki azalma toprağa yayılmış çok sayıda üreticiyi etkilemektedir ki bunlar az sayıda ve iyi örgütlemiş tüketicilere mal arzetmektedir— fiyat dalgalanmalarının pazarlanan artığın toplam hacmindeki dalgalanmalar kadar büyük olmıyacağı daha da doğrudur. Eğer hal böylese, bu mekanizma kentsel tüketiciler lehine, köylü aleyhine işlemiş olur.

Ekonomide geçerli olan eğilimler bu nedenle feodal lordu,

(1) kendi malikânesinde yaşayan köylü sayısını artırmaya mecbur eder —bununla beraber biz bu faktörü makroekonomik düzeyde önemsizliğinden ötürü dikkate almayabiliriz; gerçekten göçler birbirlerini dengelerler— Polonya içi malikânelerin hepsi köylü firarlarına maruz kalırken (bir rezerv kaybeder, diğeri kazanır) uluslararası firarlarda meydana gelir (Polonya'yı terk eden köylüler, göç edenlerle yer değiştirirler).

(2) üretimin elkoyabileceği kısmını artırmaya mecbur eder. Bu amaca çeşitli yollarla ulaşılabilir:

(a) toprağın yeniden dağılımıyla,

(b) angaryadaki artışla (toprağın yeniden dağılımının bir sonucu olarak mümkün ve kaçınılmazdır),

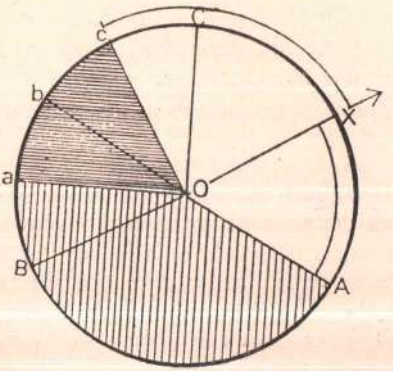
(c) buğday ya da arpa tek ürün ekonomisiyle,

(d) piyasa bağlantılarının yurtiçinden yabancılara kaymasıyla.

Son olarak kendimize, feodal lordun ekonomik tercih özgürlüğünü kullanabilmesinin sınırlarının ne olduğunu sormamız gerekir. Birazdan göreceğimiz gibi, bu sınırlar göreli olarak dardır.

Şekil 1A, rezervin ekilebilir alanlarını gösterir. AOB, BOC ve COA eşit bölümleri, üç rotasyonun üç alanını gösterir. Yani sırasıyla: AOB nadas alanı, BOC bahar ekim alanı, COA kış ekim alanıdır. Bahar ekim alanı şu şekilde bölünmüştür: BOa bölümüne

yulaf, aOb bölümüne çavdar, bOc bölümüne buğday, cOC bölümüne arpa ekilir. Kış ekim alanı COX çavdar ile XOA buğday bölümlerine bölünmüştür.

ŞEKİL

AOB alanı ile ilgili olarak ekonomik alternatiflerin seçimi mümkün değildir. BOa bölümünün büyüklüğü su götürmez bir biçimde yulafla birlikte belirlenmiştir; bu tahıl piyasa için üretilmez; hayvanların beslenmesi ve insanların tüketimine yetecek kadar üretilir.[51] Rezervi işleten kimse şu teknik sorunu çözmek zorundadır, yulafın üretimi nasıl olmalıdır ki ihtiyacı karşılasın, fakat rezervin ihtiyaçlarından fazla olmasın.

(51) Analiz sürecinin her aşamasında biz yulafın tümüyle pazarlanamayan bir tahıl olduğuna inanıyoruz. Wodzislaw'deki Lanckoronski ailesine ait malikânelerin yapısı ile ilgili olarak bazı verileri gösterebiliriz. **(Ucenya zapiski instituta slav janovedenija'daki** «I.v sozin, K. voprosu o tovarnosti pomescicego choz jajstva juznoj casti polsy v. 70-90 g. XVIII» (1770'den 1790'a kadar güney Polonya'daki büyük mülklerin ticarileşmesi konusundaki çalışmalara katkı) XX (1969), s. 112-58. Kaynak kitapta belirtilen en az satılan ve fiyatlarını en iyi bildiğimiz bu tahıla ilişkin benzetme. Ancak, bunu sürpriz olarak kabul etmememiz gerekir: Fiyatlar konusundaki bilgiyi Lwow'da hesapları inceleyen resmi görevlilerin de atları vardı ve onları beslemek için de yulaf satın almak zorunda idiler. Bir diğer benzetme de Danzig'de buğday fiyatları ile ilgili verilerin olmayışı biçimindedir. Keza bu da sürpriz sayılmamalıdır: Tuttukları kayıtlarla bizi fiyatlar konusunda bilgilendiren Danzig'deki hastahaneler, hastalarını beyaz buğday ile beslemiyorlardı.

aOb ve bOc bölümlerinin büyüklüğü sırasıyla çavdar ve buğday (bahar ekimi), sonbahardaki tohum ihtiyacı ve rezervdeki tüketim miktarı —özellikle çavdarda— tarafından belirlenir.

Bu anlamda şimdiye kadar dikkate alınan alanın tamamı, yani arpa ekilen bölüm hariç iki alan, ekonomik seçenekler arasından tercih imkânı bırakmaz. Alanın yüzeyi yeniden üretim görevleri ile saptanmıştır *latu sensu* (lord ile rezerve bağımlı olanların tüketimlerini içerir.)

Şimdi cOA bölümünü inceliyeceğiz (kışın ekilen arazinin tamamına baharda ekilen arazinin arpa ekilen kısmının ilâvesi). AOX parçası (buğday) ya dış piyasa için, XOc parçası da iç piyasa için üretir. Arpa biraya ve yulaf lapasına; çavdar un ve votkaya dönüştürülür (basitleştirme amacı ile çavdar ihracatını ve buğdayın iç piyasada satışına önem vermeyeceğiz). AOc bölümünün genel büyüklüğü sabittir; söz konusu olan işletmenin tüm ihtiyaçlarının üzerinde kalanlar ile teknik yasalardan ortaya çıkanlardır. Ekonomik tercihler arasından seçim, OX çizgisinin, üretimin hangi kısmının iç pazara, hangisinin dış pazara ayrılacağını belirleyecek şekilde nereye çizileceği sorunu ile sınırlıdır.

Madem ki pazar için üretim yapılan alan (cOX) sabittir; mademki üretim işlenmekte olan alanın belli bir oranıdır; mademki mal hacmi de buna bağlı olarak sabittir ve diğer yandan mademki satıcının (örneğin, feodal lord) ne piyasa satış fiyatına ne de elde ettiği para ile zorunlu harcamalarını yaptığı oranlara bir etkisi yoktur, öyleyse ekonomik seçenekler arasından yapılan tercih alanı oldukça sınırlıdır. Görünüşünün tersine, lordun hem satılacak ürün miktarına hem bu ürünün fiyatına hem de kendisinin satın aldığı malların fiyatına önemli bir etkisi yoktur.

Bu durumda lordun, gelirinin gerçek değerindeki bir artışı elde etmesi için iki olanağı vardır. İlk olarak sahip olduğu arazilerin maksimum üretim kapasitesini seferber edebilir, ürettiği malların çeşidini artırabilir, ürün dönüşümlerini geliştirebilir vb. Kendi işletmesinde ne kadar fazla üretirse satışlardan elde ettiği

(52) O. Lange, **Political Economy** çev. A.H. Walker (New York, 1963) cilt I, s. 53-65.

parayı, kendi kontrolu dışında kalan toplam ölçek içerisinde daha iyi kullanabilecektir. İş amacıyla gerekli olan malları kendi rezervinde ne kadar fazla üretirse, daha fazla lüks mal satın alabilecektir. Bu, bizim, onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar Polonyada gözlediğimiz bir süreçtir.

İkinci olanak köylü topraklarının alanının daraltılmasını içerir, böylece pazarlanabilir üretim hacmi artar (durmaksızın işleyen bu süreç özellikle onyedinci yüzyılı karakterize eder).

Bu olasılıkların her ikisi de köylüye felâket gibi gelir: ilk durumda köylü lord için daha çok çalışmaya zorlanır, ikincisinde toprağının bir kısmını kaybeder.

In abstracto, lordun daha geniş başka olanaklara ve seçeneklere sahip olduğu düşünülebilir. Örneğin emek rant ile parasal ranta dayala bir sistem arasındaki tercih imkânı gibi. Ancak bu gerçekte mümkün müydü? Onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar boyunca uyglamada hiçkimse bu ikinci seçeneği benimsememişti. Bu neye işaret eder? Kişisel olarak benim subjektif açıklamalara ('uygun ekonomik kategorilerin ve kavramların yokluğu', 'geleneksel feodal ekonominin irrasyonelliği' vb. gibi[53]), karşı bir güvensizliğim var. O zamanlar yaşayan o kadar soylunun arasından hiçkimsenin bunu yapmadığı veya buna teşebbüs eden birkaç kişi çıktıysa da bu tür uygulamaların yaygınlaşmadığı düşünülürse, bunu, alternatifler arasından seçim olasılığının çok sınırlı olduğuna bağlamak gerekir. Onsekizinci yüzyıl boyunca parasal ranta dayalı sistemin çok yaygın hale geldiği bir gerçektir, ancak bunun çeşitli güçlükler içerdiği ve çoğu kez sağlamlık ve süreklilik göstermediği de açıktır. Para rant sistemine geçiş lordun iradesine bağlı olmayıp, belirli koşulların gerçekleşmesine bağlıydı. Marx bunları şöyle tanımlar: 'Ticarileşmede, kent endüstrilerinde, ve genel olarak mal üretiminde ve bunlarla birlikte paranın dolaşımında önemli bir gelişme... Ayrıca ürünlerin bir piyasa fiyatının olması ve az ya da çok yaklaşık olarak değerlerinden satılması gerekir...'.[54] Aksi takdirde bu geçiş ta başından başarısızlığa uğ-

(53) Bu olgunun anlamlı bir yorumu M. Confino tarafından yapılmıştır. La comptabilité' de domaines privés en Russie dans la seconda moitié du XVIIIe siècle d'aprés d'aprés les «travaux dela société libre d'économie de St. Petersburg, **Revue d'histoire moderne et contemporaine** VIII (1981), s. 5-34.

(54) Marx, **op. cit.** cilt III, s. 797 ve cilt I, s. 139-141.

rardı. Kaynak malzemede sık sık sözü edilen, parasal ranta dayalı bir mülkün satış ve kiralanmasının olanaksızlığı anlamlıdır. Ekonomik seçenekler arasında karşılaştırma; yani emek rantın mı yoksa parasal rantın mı daha avantajlı olduğunun hesaplanması, ondokuzuncu yüzyılın ilk yarısında yaygın bir hale geldi. Yeni düşünce kategorileri ve yeni düşünce biçimleri ancak ekonomik sistem değiştiğinde ortaya çıkar.[55]

3. EMEK - RANT SİSTEMİNDE KÖYLÜ İŞLETMESİ

Feodal lordun rezervine ve köylünün toprağa bağlılığına dayalı bir ekonomik sistemde tipik bir köylü işletmesi bir aileyi doyurmaya ve 'yeniden üretime' yetecek asgari bir toprak parçasıdır.[56]. Bireysel mülklerin büyüklüğündeki önemli değişmeler,

---

(55) Özellikle tarihsel araştırmalarla ilintili olarak 'özgür seçim alanı'nın neyin belirleyeceği sorusuna halâ şüpheli bir gözle bakılmaktadır. Tüm ekonomik davranışlar karar verme sürecinden oluştuğundan, bu soruya cevap vermeksizin (henüz çok nadir olarak rastlamaktayız) ekonomi tarihi ile ilgili bir araştırma yürütmek imkansızdır. Benim görüşüme göre pek çok çözüm arasında ekonomik seçim, A,B veya C'nin 100:0:0, veya 98:1:1 olmaktan çok 33:333:333 oranına bir çözüm arama olasılığı durumudur. «Özgür seçim» seçme olasılığının bir uçta 100, bir uçta 0'ın olduğu bir derecelenme durumuna tekabül eder. Şayet olasılık 100'e eşitse bir zorunluluk, şayet 0'a eşitse çözümü imkânsız bir durum ile karşı karşıyayız demektir. Tarihsel araştırmalarda, cevap istatistiki yöntemlerle aranır (gerekli dokümanları temin ederek) İstatistik, seçilen bir çözüm içerisinde oransal durumların ne olduğunu izah eder. Bu olgu istatistik kurallarına bağlı olarak bir kişinin seçim olanakları dahilindedir.

Bu nokta da, bakınız. Kula, **Problemy i metody historii gospodarczje,** özellikle tarihsel istatistiklere ayrılan bölümü ve C. Moraze'nin **Cahiers des Annales I** (1948) isimli yapıtının «Trois essais sur l'histoire et la culture» bölümüne bakınız.

M. Postan'a göre İngiliz büyük toprak sahipleri, onsekizinci yüzyılda mülklerinin üretimlerini doğrudan doğruya kendilerinin organize etmesinin mi faydalı olacağı ya da köylülere kiraya vermelerinin daha kârlı olacağı gibi konuları kendileri hesaplıyabiliyorlardı.

(56) Prekapitalist köylünün küçük toprağını nasıl işlediği konusunda A. Chanov'un çalışmalarından büyük ölçüde yararlandım. **Die lehre von der bauerlichen wirtschaft** (Berlin, 1923) ve **Archiv für sozialwissenschaften un politik**'de «Zur frage einer Theorie der nichtkapitalistschen wirtschaftssystemi» isimli makalesi. (Bu iki çalışma **The theory of peasant economy** ismiyle D. Thorner, B. Kerbley ve R. Smith (Homewood, III, 1965) tarafından ingilizceye çevrilmiştir).

yeniden üretim işlevlerinin bunlar arasındaki eşitsiz dağılımından kaynaklanır. Durum böyleydi ya da en azından böyle ortak bir hadise iyi bilinen örnekler tarafından *inter alia*, köylülerin büyük işletme edinmekten kaçındıklarını gösteriyordu. Bu cins işletmelerden kaynaklanan yükümlülüklerin toplamı (sağlanan hizmetler ile hayvan ve araçların envanterlere göre korunması) o kadar büyüktür ki, böyle bir işletme köylüyü zengin edemezdi.[57] Köylü zengin olmaya kalkıştığında lord onun tehdit unsuru olmuştu.

Emek verimliliğinde bir yıldan diğerine önemli dalgalanmalar veri iken, köylü işletmesinin temel özelliklerinden biri, bir yıl artığın diğer yıl açığın varolması gerektiğidir. Eğer artıkla sonuçlandıysa köylü bu artığın tamamını tüketmeye, açıkla sonuçlandıysa onu lorda aktarmaya çalışırdı.

Bu dalgalanmaların somut işleyişinin incelenmesi, iyi bir yılda (örneğin hasadın büyük olduğu bir yılda) köylünün ürünün değişmeyen bir kısmını; lorda ayni rant ödemekte, az bir miktarını para arzında (kentte piyasa fiyatları aynı zamanda düşmüştü —bu nedenle rant ve vergileri ödemekte kullanılacak aynı miktar parayı elde etmek için daha büyük hacimde mal satmak gerekli olmuştu), ürünün toplam hacmindeki artışa oransal olarak kiliseye onda bir ödemekte, ve son olarak da artan ürünün çok küçük bir miktarını 'yeniden' üretim (çok daha yoğun bir tohumlama, hayvanların daha iyi beslenmesini ve kümes hayvanları miktarında bir artışı vb. sağlamak için) amaçları için kullandığını gösterir. Geri kalanın tümü kuşkusuz kişisel tüketimdeki artışa giderdi. Bunun bir kısmı doğrudan, doğal tüketime; diğer ve daha büyük bir kısmı, tüketim malları satın almak amacıyla piyasaya satış için ayrılırdı. Bu son kalem, büyük bir olasılıkla hepsinin en esnek olanıydı. Böyle bir durum kent pazarlarında tarımsal ve gıda ürünleri

---

(57) Köylünün yaşam standardı, sahip olduğu toprağın miktarına değil, hizmet hacmine bağlıdır önermesi konusunda bakınız, Lenin, **The Economic Content of Narodism**, s. 490-1. Büyük işletmeler sadece pazarlama sistemi içerisinde, küçük işletmelerden üstündür önermesi üzerine bakınız, **Ibid.**, s. 456 ve sonrası. Feodal ve yarı-feodal kırsal kesimin yapısına ilişkin araştırmada ekonomik göstergeler hukuksal göstergelerden daha önemlidir, önermesi konusunda bakınız. Lenin, **What the 'Friends of the People' are...**, **loc cit.**, s. 235 ve sonrası ve 293.

fiyatlarında iyi ya da kötü bir yıl olmasına göre keskin dalgalanmalar ile açıklanır.

Bu bir diyagram biçiminde gösterilebilir. İyi bir yılda üretimin fizik hacminin bunu izleyen yıla göre yüzde 30 artmış olduğu varsayımsal bir örnek alalım. Bu aşağıdaki değişmelere yolaçar :

(1) üretime yönelik yatırımlar temelde değişmeden kalır,

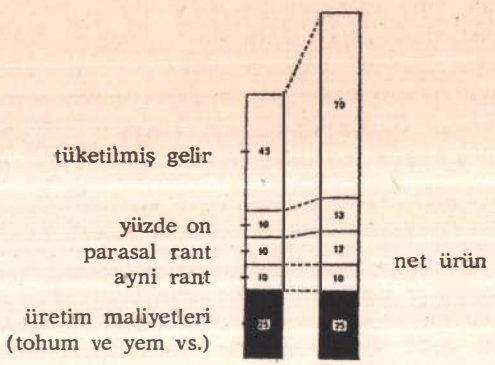
(2) aynî yükümlülükler aynı kalır,

(3) parasal yükümlülükler nominal değerlerine göre değişmez ancak bereketli bir hasat fiyatlarda bir düşmeye yol açtığından, üretimin oldukça geniş bir kısmının (yüzde 20'den fazlası diyelim) satılması gerekir,

(4) onda bir, gayri safi üretimin artışı oranında artar (bizim örneğimizde yüzde 30).

Sonuç olarak, örneğimizde gayri safi üretimdeki yüzde 30 artış, net üretimde yüzde 40, tüketilmiş gelirde yüzde 55.5 artışa neden olur. Köylü tarafından tüketilmiş gelirin pazardan geçen kısmı daha esnek olduğundan bu kısmın yüzde 55.5'dan fazla arttığı sonucuna varmak mantıklıdır.

Yaptığımız somut araştırma, varsayımsal hesaplarımıza açıkça gerçek bir içerik kazandırır. İncelediğimiz örnekte, iki şey yap-

N yılı N+1 yılı
Gayri safi üretim = 100 gayri safi üretim = 130
(geleneksel birimlerle)
(gölgeli olmayan kısım net üretimi gösterir)

mak istedik : (1) hasat ile ilgili değişikliklerin yönünü belirlemek, (2) esas olarak ticari olmayan bir ekonomik sistemin işleyişinin analizi için bir yöntem önermek ('vektöryel' olarak adlandırılabilecek bir yöntem).

Kötü bir yılda eğilim kuşkusuz zararların lorda yansıtılmasıdır. Bu anlamda köylü çok büyük olanaklara sahipti. Rezervin üretken kapasitesinin yeniden üretiminde en önemli ögeleri elinde tutar ve belirli bir anlamda da kendisi rezerv üretiminin ana ögesini meydana getirirdi. Böylece, kötü bir yıl durumunda, hayvanları daha az besleyerek, kendi tüketimini daha önceki yıllar düzeyinde tutmaya çalışır bu da kendisinden çok lordun zararına olurdu. Bu durumda lord ya köylüye hayvanları beslemesi için yardım eder, bunu yapamadığı takdirde hayvanlar birer birer ölüp tükenirler, ya da başka hayvanlar verir böylece işlenmemiş toprak kalmazdı. Köylü kendi toprağı için ayrılmış tohumluğu bile yiyebilirdi; eğer bunu takip eden yılda kendi toprağını ekemediyse, lord bir kez daha buna kayıtsız kalamazdı çünkü bu, rezervin üretim potansiyelini azaltabilir ve kendi mülkünün 'harap olma' tehlikesini doğururdu. Emek rant lorda bedava emek temin ederdi, ancak bunun için köylünün bunu sağlıyacak formda olması gerekirdi. Bu yalnızca köylünün fizik gücü için değil fakat aynı zamanda araçları ve koşum hayvanları içinde önemliydi. Eğer köylü 'optimal noktanın' altına çekilirse, angaryanın getirisi azalır ve aynı zamanda çok pahalı bir hale gelirdi. Bu nedenle köylü zor günlerde yardım edildiği kadar çalışabilirdi. Toprağı küçüldükçe ve üretkenliği azaldıkça bu zor günler daha sık ortaya çıkardı. Bu anlarda köylüden yardım esirgendiğinde köylü ya ölür ya da kaçar giderdi. Rezervi terketmesi (ister sürekli ister geçici) gerçek bir çözüm değildi. Gerçekte bir kısır döngü yaratılmıştı : Rezerv arazisinin alan olarak artışı ile köylünün elinde tuttuğu arazinin azalması lordu ekonomik faaliyetlere daha çok müdahaleye zorlar; angaryanın maliyeti artmaya başlar, bunun sık sık yinelenmesi lordun görevini daima daha da güçleştirirdi. Bunun sonucu da toprağın bir kısmının işlenmeden kalmasıdır. Tüm bunlar hesaba katılırsa —onsekizinci yüzyıl boyunca Polonya'da çok yaygın olan— lordun emriyle köylerde 'sigorta fonları' yaratma girişimlerinin insani doğası anlaşılabilir. Her köylü her yıl belirli bir miktar tahılı muhtaçlara yardım için kurulan fonlara vermek zorundaydı. Bu açıkça köylüye yardım yükünü yine köylülerin omuzlarına yükleme girişiminden öte birşey değildi. Böyle bir kurumun bireysel işletme-

lere yardım söz konusu olduğunda iyi çalıştığı ancak tüm bir köye yardım gerektiğinde (kötü bir yılda ya da veba salgını olduğunda) başarısız olacağı açıktır. 'Lordum size bağlı ve size aitim, siz beni doyurursunuz' : köylüler arasında bu tutuma sahip olanlar sanıldığından daha kalabalıkdı.

Üretimdeki dalgalanmaların etkilerini azaltmak için, köylünün yükümlülükleri ertelenebilirdi. En uygun durumda bu erteleme, uzun dönemde lordun tüm gelirlerini değiştirmeksizin, köylünün yükümlülüklerini yerine getirmesini kolaylaştırarak, yükümlülüklerin kötü bir yıldan iyi bir yıla kaydırmasına yardım ederdi. Ancak uygulamada, köylünün borçları zamanla muazzam oranlara ulaşarak artmışdı.

Daha önce belirttiğimiz gibi, lord, genel bir kural olarak köylü işletmesinin alanını bir aileyi doyurmaya yetecek büyüklüğün altına düşürme eğilimindeydi. İyi bir yılda işletmenin piyasaya arzedilen bir artığı üretmesi, lordun ya işletmenin büyüklüğünü azaltmasına ya da başka durumlarda işletmenin yükümlü olduğu hizmetler hacmini artırmasına yol açardı. Sonuç olarak, kötü bir yılda bu işletme, bir aileyi doyurmaya yetecek düzeyin altına düşebilirdi. Sırf bu nedenden dolayı, feodal sistemde ve rezerv ile emek ranta dayalı bir ekonomide kötü yıllar birlikte katlanılan yıllar haline gelirdi. Gerçekte, kaldırılan hasatta ortalamanın bir parça altına düşülmesi, köylünün kendi idamesini ve çiftliğin yeniden üretiminin sağlanmasını engellemek için yeterliğiydi. Bazı uç durumlarda işletme bu işlevleri istisnai olarak yalnızca iyi yıllarda yerine getirirdi, diğer tüm yıllar bu nedenle kötü yıllardı.

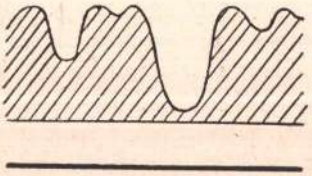
Daha önce söylediğimizi, köylünün piyasa ile ilişkisinin çok kısıtlı bir ilişki olması gerektiği olgusu —bu ilişki yükümlülüklerin hacmi ile parasal vergiler tarafından belirlenir— takip eder. Yine bunun arkasından iyi yıllarda (bereketli hasat ile) zenaatkârların imal ettikleri ürünler ile piyasada mübadele edilmesi gereken artığın bu ilişkiyi artırması gerektiği gelir.

Böylece köylü üretiminin pazarlanabilen kısmının (rezervinki gibi), toplam üretimden —toplam üretimdeki dalgalanma çok büyük olsa bile— daha esnek olarak dalgalanması gerekirdi. Kent pazarlarındaki aşırı duyarlılığın nedeninin bu olması gerektiği açıktır.

Herşeye rağmen, köylü işletmesi ile rezervin piyasa yönelme dereceleri arasında özlü farklar vardır. İkincisi ile ilgilendiğimiz-

de, toplam üretimdeki çok önemli dalgalanmalar ile köylünün kendi geçimi için tükettiği kısmın sabitleşmeye doğru eğiliminin bir arada olmasını öncül olarak almıştık. Sonuç olarak pazarlanmış ürün hacmi tüm üretimden daha fazla dalgalanır.

Bu aşağıdaki diyagramda görülebilir :

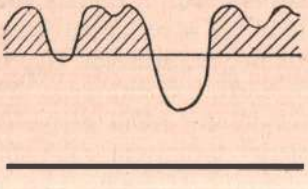
Tüm net ürün

Gölgeli alan : mal-ürün

Kendi geçimliği için tüketilen ürün

Bu diyagramın doğruluğunu aşağıda göstermeğe çalışacağız.

Köylü işletmesine bakıldığında, çok az şey bilmemize rağmen, iki şey kesindir : (1) tüm üretim eğrisinin rezerv paralel eğrisine yaklaşması gerekir (iklimin belirleyici rolü); (2) geçimlik tüketim düzeyi ile üretim trendi arasındaki fark rezerv örneğinde gözlediğimizden daha azdır. Kötü yıllarda üretim, aşağıdaki diyagramda olduğu gibi, geçimliğin normal düzeyinin altına düşer.

Tüm net ürün
Gölgeli alan : mal-ürün

Kendi geçimliği için tüketilen ürün

Bu diyagram ciddi bir hatayı gösterir. Gerçekte eğer köylü yetersiz beslenmişse bu doğru olabilir. Bu durum çok sık ortaya çıkmışsa, geçimlik tüketim düzeyininin, diyagramda gözüktüğü gibi kararlı olduğu sonucuna varamayız. Belki de iyi yıllarda çok az artmış, yalnızca kötü yıllarda toplam üretimdeki azalmanın belirlediği düzeye düşmüştür (kötü bir yılda pazarda satmaktan vazgeçilebilir ve satın almaya parasız gidilebilir).

Herşeye rağmen, incelenen sistemde piyasa üretimi için bir zorunluluk yoksa, lorda sağlanan parasal hizmetler çok az bir öne-

me sahipse ve bu, hasat az olduğunda hiç ödenmiyorsa; köylünün satın aldığı ürünlerin büyük bir kısmı elzem değilse ve bu nedenle bunların satın alınması ertelenebiliyorsa böyle bir sistemde, örneğin iki savaş arası dönemde Polonya'da iyi bilinen, kıtlık arzı yoktur. Köylü vergilerini ve borçlarını parasal olarak ödemek zorunda olduğundan, işletmesini koruyabilmek için boğazından keserek en kötü yıllarda ve en düşük fiyatlarla ürününü satmaya zorlanırdı. Bu sistemde, köylü yapacağı alışverişleri erteleyerek bir ya da iki yıl hiçbir şey alıp, satmadan yaşayabilir; bir salyangoz gibi kabuğuna çekilebilirdo.

Açıkça bu nedenden dolayı, bereketsiz yılların periyodik olarak yinelenmesi Polonya köy yapısında herhangi bir geri dönülmez ve kümülatif değişikliklere yol açmadı. Böylesi değişiklikler onsekizinci yüzyıl Fransa'sında (C.E. Labrousse'un incelemelerine göre) ve aynı dönem Polonya'sında toprak sahiplerinin mülklerinin yapısında ortaya çıkmıştı. Fransa'da her kötü yıl köylü nüfusunun belirli kategorilerini etkilerden (işletme büyüklüğüne ve yükümlülüklerin tipine göre) diğerleri aynı kaldığından geriye dönülmez değişmelere neden olurdu. Böyle yılların periyodik olarak yinelenmesi kümülatif etkilere sahiptir ve uzun dönemde tarımsal yapıyı dönüştürür. Polonya'da kötü bir yıldan sonra salyangoz kabuğundan çıkarken ihtiyatlı davranmakta ve hemen herşey olduğu gibi kalmaktadır. Bu konuda önemli bir istisna vardır: Tersine çevrilmez ve dolayısıyla kısmen kümülatif olan bir olgu, köylü işletmesinin ortalama büyüklüğünün tedrici olarak azalmasıydı. Bu, terk edilmiş toprakların ortaya çıkması ile birlikte olmaktaydı. Yiyecek olmadığı için köylerini terkeden köylülerin tümü geriye dönmek istemezler, sahipleri ölen işletmelerin tümü yeni sahip bulamazlardı. Kötü yıllar boyunca hayvan sayısındaki azalma bazı köylüleri işletmelerinin tamamını işletmekten alıkoyardı.

Serflik sistemi tamamen egemen olduğunda bile köylü genel bir kural olarak kent pazarı ile ilişkisini sürdürürdü. Bunu böyle

(58) B. Dziekonski, **Zasady o rolnictwie rekodzielach i handlu**... (Tarımın, Zenaatın ve Ticaretin İlkeleri...) (1790). Aynı yazar, köylüleri fizyolojik sınırların altına düşürdükten sonra onlara yardım elini uzatan lordları da eleştirir: 'Kamu yararına, kendi toprağınızda yaşayan köylüleri önce fakirleştirerek daha sonra onlara yiyecek dağıtarak hizmet edilmez'. Bu çalışma, **Material do dzejow Sejmu Czteroletniego** (Dört Yıllık Genel Meclisin Tarihi İçin Kaynak Malzeme) (Wroclaw), 1953), cilt I, s. 509 ve 511 içinde mevcuttur.

sürdürmek zorundaydı çünkü lorda ya da devlete karşı yükümlülüklerini yerine getirmek için herzaman bir miktar para talebi vardı. Bundan dolayı bu ilişkiler tek yanlıydı. Köylü satacak, ancak hiçbir şey satın almayacaktı. Bir taraftan, bu yolla kentler gerekli gıda maddelerini sağladıklarından, bunlar için büyük bir öneme sahipti ve fiilen varlık koşuluydu. Diğer taraftan, zenaatkâr sınıfı kendi ürünleri için bir mahreç bulamazdı. Serf bu ürünleri genellikle iyi yıllarda istisnai olarak da kötü yıllarda satın alırdı.

Serfin piyasa ile ilişkilerinin kapsam ve içeriği, çok az incelenmiş olmasına rağmen, Polonya ekonomi tarihinin sentezi için hayli ilginç ve önemli bir problemi gösterir. Bu problem çok güç de olsa bu konuda uzlaşmanın çeşitli olanakları vardır.

Sadece piyasadan satın alınabilecek demir, cam ve benzeri sanayi ürünlerini Polonyalı köylüler acaba ne denli yaygın kullanıyorlardı? Yoksa hiç mi kullanmıyorlardı?

Rönesans dönemine ait birçok Lehçe şiir çalışması konu olarak pazara giden bir köylünün maceralarını ele almıştır. Bununla beraber bu motifi Aydınlanma litaratüründe bulmak çok güçtür. Bu yalnızca şiir sanatındaki değişme midir, yoksa daha ziyade değişmiş toplumsal gerçekliğin bir belirtisi midir? Tyzenhaus, Litvanya kral malikânelerinde tırpan kullanımını teşvik etmeye karar verdiğinde, tıpkı tuz, ringa balığı, ya da votka almalarını istediği gibi, köylüleri tırpan satın almaya (tırpanlar Polonya'da yapılmıyordu, ancak Stirya'dan gelirdi) zorlamıştı Bu açıkça bir baskı biçimi ve sadece köylülere yönelik feodal sömürü biçimiydi; malikânelerin yöneticileri bu düzenlemelerden önemli bir kâr elde ederlerdi. Ancak demir aletler, nihayet ne de olsa krakovi yakınındaki köylü evlerinde öylesine olağandışı şeyler değildi.[59] Torzewski, «cam en yoksul köylülere bile gerekli olan bir maldır» diyerek hali vakti

(59) J. Bieniarzowna, **O chlopskie prawa Szkice z dziejow wsi melaopol. skiej** (Köylü Hakları için. Küçük Polonya'da Kırsal Kesimin Tarihi Üzerine Denemeler) (Cracow, 1954), s. 229-62. 1583'de Red Rutenya'da bir müddet kalan S.F. Klonowicz köylülerin demir kullanmaksızın herşeyi (donanım, araç-gereç vb.) eski tekniklerle ürettiğini görünce hayrete düşmüştü. S.F, Klnowicz, **Ziemie Czerwonej Rusi (Roxolania)** (Roxolonia Red Rutenya Toprakları), latinceden W. Syrokola tarafından çeviri (Wilno, 1851), s. 29-32. Etnik olarak Polonya sınırları

yerinde soylusuna bir cam imalat tesisi kurmasını önerir.[60] Ve nihayet «İskoç» olarak adlandırılan satıcılar malarını kimselere satacaklardır? Yalnızca lordlara mı? Böyle olmadığı açıktır. Krowodrza'daki bir köylünün evinde bulunan Ilza'dan gelen çömlekler çok uzaklarda yapılmıştı.[61] Köylülerin esas olarak kendilerinin yaptıkları kumaşlar giydikleri düşüncesi de tamamen hatalı gözükmektedir, en azından Polonya topraklarının büyük bir kısmı için.[62]

Bu konudaki araştırma çok ileri değilse de, gene de aşağıdaki hipotezin geliştirilebileceğine inanıyoruz: Serflerin piyasa ile ilişkileri temel olarak tüketim sorunlarıyla ilgilidir ve bunlar iyi bir yılda yaşam standartlarını yükseltebilirler. Eğer köylü, sosyo-ekonomik sistemin kendi önüne çıkardığı tüm engellere rağmen yatırım yaparsa, bunu piyasaya başvurmadan ve piyasa ile ilişkilerinin nihai sonucundan bağımsız olarak yapardı. Bu nedenle bu işleyiş biçimi belirli bir ölçüde lorda ait rezervin ekonomi politiğine benzer.

Biz buradan hareketle köylünün hiç yatırımda bulunmadığını ve üretken kapasitesini artırmak için hiçbir şey yapmadığını söyliyebilir miyiz? Böyle bir sonuç tamamen hatalı olabilir. Yalnızca köylünün yatırım olanaklarının toplam üretim hacmine ya da piyasa durumuna bağlı olmadığı söylenebilir. Daha doğrusu, yatırım olanakları, emek miktarına —temelde aile emeğine—, varolan işgücünden lordun hakkı olan hizmetler miktarına (bu iki öge birlikte köylü işletmesinin emek dengesi olarak adlandırılabilir) ve son olarak aynı derecede önemli olmak üzere ekilebilir arazinin yerel genişleme olanağına bağlıdır. Bu bana şimdiye kadar gözden

---

içinde, bazı şeylerin bu zamanda farklı çalıştığı sonucuna katılıyoruz. Diğer taraftan W. Cox (1788), Litvanya'da köylülerin ne denli sınırlı ihtiyaçları olduğunu görünce şaşırmıştı: Demir aksamı olmaksızın, yulaf ve dizgini sazdan ya da ağaç dallarından yapılmış bir araba, marangozluktan araba yapımına kadar her tür işe yeten bir balta; kumaştan yapılmış gömlek ve pantalon, kış için koyun postundan palto, bir çift tahta ayakkabı; bir parça bile mobilyası olmayan bir kulübe; yolcular Borysowo'dan sonraki son gece konaklamasında evde yemek hazırlamak için kırık bir çömlekten başka birşey bulamadılar'. T. Korzon, **op.cit.**, s. 101.

(60) Torzewski, **op.cit.**, s. 7.

(61) Bieniarzowna, **op.cit.**, s. 244.

(62) **Ibid.**, s. 259.

kaçırmış olduğumuz önemli bir sorun olarak gözüküyor. Köylü topraklarının periyodik ölçümlerinin —düzenli olarak bazı köylülerin daha önceki envanterlere göre daha çok toprağa sahip olduklarını gösterirdi —gerçek önemi neydi? Biz bunu lordun bir tecavüz eyleminden öte birşey olmadığını görmeye alışkınız. Bu şekilde lord köylülere ait araziyi küçültmeye çalışırdı— böylece sınıf şiddeti eylemi, daha önceki envanterlere göre köylü işletmelerinin 'olması gerekenden' daha büyük olduğu biçimindeki yanlış bir iddia ile kamüfle edilirdi. Elbette birçok durumda böyle olmuştu. Lord böyle amaçlarını gerçekleştirebilmek için çeşitli yollara başburabilirdi. Örneğin uzunlukları ölçmede kullanılan birimleri küçültebilirdi. Köylülerin cahil oldukları inancına dayanarak ve olayın farkına varmıyacaklarını ümit ederek ölçü birimlerinde lordun yapmaya çalıştığı bu tür değişiklik, aslında önemli ölçüde dirençle karşılaşmıştı.

Ölçümleri doğrulamak amacıyla köylüler sık sık kendi ölçü birimlerini alırlar ve zaman geçtikçe lordun birimleri ile köylülerinki arasındaki fark büyürdü. Bu durumda köylüler durumun her an daha da kötüye gitmesi tehditi altındadır, köylü tutuculağu paradoksal görülse bile, bu sınıf savaşımı biçimini temsil ediyordu.[63] Ancak diğer taraftan işlerin farklı yürüdüğünü varsaymak daha akıllıca olur. Köylülerin işlediği arazinin arttığını gösteren envanterleri düzenleyen kişi tarafından ileri sürülen iddia birçok durumda yanlıştır, ancak diğer birçok durumda doğru olabilir. Köylüler ekilebilir toprakları *per fas et nefas* genişlettiler. Bunu çeşitli biçimlerde yapabilirlerdi: Sahipsiz ve rezerve ait küçük toprak parçalarını bir anlamda kemirirlerdi; ancak daha çok toplam edilebilir araziyi çalı çırpıyı temizleyerek,[64] ekilmemiş araziyi temizleyerek ve yoğun olarak kullanılmayan ortak ve çayırları ekerek vb. yollarla attırırlardı. Sahipsiz toprağın azar azar bir anlamda kemirilmesi pekçok kez bu toprak tamamen terkedilmiş olduğundan işlenebilir toprağın artması anlamına da gelirdi.

Yaygın kırsal ekonomi koşullarında, tarımsal üretici güçlerdeki bir artış esas olarak ekilebilir arazideki bir artışla olur.

(63) Kula, **Problemy i metody historii gospodarczej**, 'Metrologie historyczna' (Tarihsel Metroloji) bölümü.

(64) Büyük orman arazinin civarındaki çayırların köylüler tarafından gizlice kullanılmasında olduğu gibi. Bakınız, Kula, **Szkice o manufakturach**, s. 801-4.

Serflik ilişkisine dayalı rezervin Polonya ekonomisinde egemen olmaya başladığı dönem boyunca ekilebilir arazi artış hızının lorddan geldiği görülürdü. Onyedinci yüzyılın sonu ve onsekizinci yüzyılın ilk yarısında, savaşların yol açtığı tahribat sonrasında, hayvan ve donanım yetersizliği ve bu amaç için gerekli paranın yokluğu ya da harcama eğiliminin olmaması nedeniyle lord bu görevini uzun süre yerine getiremez oldu. Bundan dolayı bu görevi köylüye aktardı. Doğal olarak, sınıflı bir toplumda yatırımların bedelini sömürülen sınıf öder; ancak bu dönem boyunca bu, belirli bir biçimde ortaya çıktı. Şimdiye kadar bilim adamları bu noktaya yeteri kadar önem vermediler. Savaşlar nedeniyle harap olmuş ülkenin kırsal ekonomisini köylüler yeniden inşa ederler ve hayvan ve donanım noksanlığını kendi emekleri ile telâfi ederlerken lord bu faaliyetin meyvalarını toplardı. Yaklaşık her yirmi, yirmi beş yılda bir mirasa ilişkin nedenlerle köyün envanteri yeniden çıkartılırdı (doğal olarak bu çok sık ortaya çıkmazdı ya da rezerv kiracılar tarafından işlediğinde çok sık ortaya çıkardı). Böylesi fırsatlarla toprak sık sık ölçülürdü. Toprağın yeniden ölçüldüğü bu gibi durumlarda geçmiş nesillerin çabaları sayesinde artmış bulunan ekili toprağın bir kısmına lord tarafından elkonurdu. Hemen işaret edelim ki, ekilen alandaki söz konusu bu gibi artışlar ile köylü işletmelerinin değeri ve üretim kapasiteleri arasında doğru orantılı bir ilişki vardı ve bu ulusal ekonomi genelinde üretici güçlerin gelişiminin önemli bir parçasını oluştururdu.[65]

Bu mekanizmanın en çarpıcı örneği, savaş nedeniyle tahrip olmuş köy ve rezervlerin yeniden inşasının gerekli olduğu durumlarda sık sık kullanılan yöntemdi. Parasal ranta dayalı sistem kullanılır, yeniden inşa döneminin sonunda emek rent ortadan kaldırılır ve para rant bunun yerini alırdı. Rutkowski, onyedinci yüzyılda savaşların tahrip ettiği Polonya kırsal kesiminin yeniden inşasında ücretli emeğin önemini vurgulamakta haklıydı. Ancak 'bu emek kullanımı hangi ölçüde uzun süreli olabilir' sorusu cevapsız kalır.

Kaynakların, bir taraftan köylülerin çok fazla yükümlülükler nedeniyle büyük işletmeleri işlemekten hoşlanmadıklarına işaret

(65) **Ibid.**, s. 312-13 Bu ekonomik işlevler, köylünün bir mirasa konduktan sonra lorda ödemede bulunmasına benzer (bu uygulama Polonya'ya göre Batı'da daha yaygındır); bu türden yükümlülükler, tüm bir kuşağın çabaları sonucu elde edilen mülk sayesinde köylünün mal varlığını artırmasına engel olurdu.

etmesi diğer taraftan lordun işlemediği toprakları kiralamak istediklerinin belirmesi ilginçtir. Makroekonomik açıdan (yani ulusal gelirin büyüklüğü açısından) bu, bir kayıtsızlık sorunudur: Bir köylü ailesi tarafından terkedilen toprak (veba ile ölüm ya da firar ile) bir başkası tarafından işlenirdi. Köylünün ekonomik hesapları açısından bakıldığında sorun ilginç bir hale gelir ve bu anlamda büyük bir öneme sahip olması mümkündür. Terkedilmiş bir toprağı kiralayan bir serf her zaman lorda parasal bir rant ödemeyi taahhüt eder ve asla ilave bir emek rant taahhütünde bulunmazdı. Çünkü, bu olanaklarını daha önce sahip olduğu toprakda kullanmıştı. İlk toprak parçası köylü ailesinin tüketim gereksinmelerini karşıladığından, kiralanan ikinci toprak parçası pazar için üretim olanaklarını artırır, köylüye hem rantını parasal olarak ödeme hem de yaşam standardını önemli derecede yükseltme olanağı sağlardı. Bu iki işletme birarada artık yalnızca geçim ve yeniden üretimi sağlayan asgari bir toprak parçası olarak kalmaz; ikinci işletmenin net üretimi tamamen pazar için üretimde kullanılabilirdi. Bu durum böyle bir işlemin köylüye niçin cazip geldiğini gösterir. Kiralanan toprağın hiçbir masraf yapılmadan işlenmesi mümkün ise —yani, köylü emeği kullanmadan (ya da yalnızca çok nadir olarak kullanarak)— bir başka deyişle, köylü ailesinin kendi işgücü stoku varsa, köylünün bununla ilgileneceği açıktır. İşte, zengin köylü ailelerinin en fazla üyeye sahip olduğu bu ekonomik sistemde, zengin oldukları için büyük değil, tam aksine, büyük oldukları için zengin olduklarının yeni bir göstergesi.[66] Bu, emekçilerin sayı-

(66) A. Chayanov, bu olguyu Çarlık Rusya'sındaki köylü ekonomisini göz önüne alarak açıklamıştır. Bu aynı zamanda, o dönemlerde yaşayanların da çok iyi bildikleri bir olguydu. Kimliğini bilemediğimiz yazar (Pawlikowski ?) 'eğer köylünün çocukları olgunluk çağına erişme mucizesini gerçekleştirebilirlerse, köylü, daha çok emeğe sahip olacağından, daha iyi yaşam sürmeye başlıyacak; eğer çocuğu yoksa ya da ölmüşse, açlıktan ölmeye mahkûm olacaktır' diyordu. **O Poddanych polkish roku 1788** (1788'de Polonya Köylüleri Üzerine), **Mateterialy do dziejow Secmu Czteroletniego** içinde, cilt I, s. 25. Yazar, köylü işletmesinde işgücü dengesinin negatif olduğuna kesinlike emindir: 'Eğer lordlar köylülere daha az toprak, bunu işlemek için daha fazla zaman verirlerse daha iyi olurdu' diye yazar (s. 25). 'Bunlar (lordlar) ne tür kimseleri serf olarak seçerler? Yetişkin evlat sahibi olanları, haftanın tamamında iki kişiyle iki çift koşum hayvanıyla lord için çalışmak zorunda kalan çocuksuz köylü kendi işi için asla zaman bulamayacaktır... Çocuğu olmayan bir köylü çalışacak insan bulmak zorundadır. Çalıştırmak için adam tutmanın ne derece mas-

sının üretim hacmini belirlediği biçimindeki hipotezimizi destekleyen yeni bir kanıttır.

Böylece, eğer köylü ne nedenle olursa olsun işletmesini geçim ve yeniden üretim için gerekli olan asgari bir toprak parçasından öte birşey haline getirmişse, önüne çıkartılan engellerin yetersiz olduğu kanıtlanmışsa eğer tüm bu güçlüklere rağmen genişletilmiş yeniden üretimi geliştirmeyi başarıyorsa, yukarıda değinilen yöntem lordun bundan yararlanmasını sağlardı.

Köylü satabileceği artığı üretebilmek için şiddetli bir uğraş verirdi. Lord, ise köylünün pazar ile bir ilişki kurmasını önlemek için herşeyi yapardı (köylünün parasal feodal yükümlülüklerini yerine getirmesi ve vergisini ödeyebilmesi için satması gereken çok sınırlı mal miktarı hariç). Köylünün yaşam standardını büyük ölçüde belirleyen piyasa ile olan ilişkisi belirgindi.

Köylünün yaşam standardı artık üretime, artık ürün tüm üretim hacmine, tüm üretim hacmi de ekilebilir alanlara (ekonominin ekstansif doğası biliniyorken) ve son olarak da ekilebilir arazideki bir artış emek arzına ve topografik olanaklara bağlıdır (işlenmemiş toprakları temsil edebilecek değişkenleri, yani ortak meralar, koruluk, ormanlar vesairi, kullanmadık).[67] Emek arzı her-

---

rafh olduğu ise herkesin malûmudur... Kıtlık olursa çocukları buna katlanacaktır, buna karşın emekçiler anlaşmanın onlara verdiğini talep edeceklerdir. Babanın ölümünden sonra, çocuklar genellikle durumlarını korumak için işletme küçük bile olsa birlikte kalırlar ve birlikte çalışırlar - aksi halde, yoksullaşırlar' diye devam eder (s. 26). Bir başka yazar, 1790'da benzer bir şekilde şöyle yazar: 'Çocukları ile birlikte yaşayan köylüler..., zayıf olsalar bile, sayıları çok olmak koşuluyla, yalnız yaşayan ve başkalarından destek almayan ve yardımcı tutmayan bir köylüye nazaran toprağı daha iyi işleyecek ve daha iyi mahsul kaldıracaktır'. **Nie wszyscy bladza. Rozmowa Bartka z panem rzecz cala objasni, ibid** içinde, s. 351. İşte tam bu nedenledir ki, Ros malikânesinin kâhyasına 1775'de 'ciddi genç insanları', 'aynı kulübede üst üste yaşamakta olan oğulları babalardan ya da kardeşleri kardeşlerden ayıran' terk edilmiş topraklara yerleştirme talimatı verilmiştir. **Instrukje gospodarcze dla dobr szlacheckich i magnackich XVII - XVIII w.**, cilt I, s. 438.

(67) Pekçok örnekten yalnızca bir tanesini belirtmekle yetinelim: Zamoyski malikânelerinin kâhyasına verilen talimatnamede, 'köylü topraklarının taranması ile ilgilenildiği sürece, işe, ormandan toprak açılmış olması olasılığının en yüksek olduğu köylerden başlanması gerekir' sözlerini okuyoruz. **Ibid.**, cilt II, s. 51.

şeye rağmen yinede varolduğundan (angarya hizmetlerinin ağırlığı hakkındaki iddialar için değil, ancak köylü kendi emeğini ve kendi ailesinin üyelerini boşuna hesaba kattığı için) belirleyici rol oynayan topografik faktörlerdir.[68]

Eğer ortalama bir köylü işletmesindeki emek arzını dikkate almaktan vazgeçersek bunu anlamak çok güç olur —çok güç, ancak imkânsız değil—. Bunu analiz etmek için çeşitli kategorideki işletmelerin ve bu işletmelerin zamanla gelişmesinin dikkate alınması gerekir. Köyaü işletmesinin ortalama arazisinin azalma eğilimi emek arzını 'pozitif' yönde etkiler; karşıt bir eğilim ise küçük işletmelerin büyüklere göre daha fazla angarya yükümlülüğünün olmasıdır (Rutkowski tarafından doğrulanmışdır). Bu zıt yöndeki iki eğilimin sonucunu araştırmak hala güçtür. Bununla birlikte birinci eğilimin daha güçlü olduğu görülür : Köylü işletmesinin arazisi azaldıkça toprağı işlemek için gereken emek hacminin artan angarya hacminden daha hızlı düşmesi gerektiği ortaya çıkar. Ancak bu önermeye ihtiyatla yaklaşılması gerekir.

Köylü işletmesindeki emek arzı çeşitli ekonomi dışı faktörlerin de bir sonucudur. Lordun bir köylü işletmesinden elde ettiği emek miktarı işletmeye gereken işgücü miktarı tarafından belirlenmez. Lord artığın tümüne elkoymaya muktedir değildir. Artık ürünün ne kadarını kendisi için almayı başarır? Bu sınıflar arasındaki güçler dengesine, ve aynı zamanda belirli bir ölçüde köylü direnişine bağlıdır. Bu nedenden dolayı angarya hacmindeki artış köylü işletmesi alanındaki azalmadan daha yavaş ortaya çıkar.

Herşeye rağmen, köylü işletmesindeki emeğin türdeş olmaması ve bu emeğe olan talebin mevsimlik niteliği —teknik ve doğal nedenlerden dolayı— veri iken, bu emek arzı analiz edilirken belirli darboğazların varlığının hesaba katılması gerekir. Tarlalarda yapılacak çok iş olduğu dönemlerde yetişkin erkek emeği problemini böyle bir darboğaz olarak savabiliriz. Aynı işletmede, erkek emeğinin veterliliği veya yetersizliğinin söz konusu olduğu her dönemde, diğer emek türleri devamlı olarak yeterli idi.

---

(68) Bunun, ancak hizmetlerin ve özellikle de angarvanın aynı kaldığı varsayımı altında geçerli olacağı açıktır, çünkü köylünün bir artık üretmevi başarıp basarmadığına bakmaksızın topografik faktörlere bağlıdır. Bakınız, Marx, **op.cit.**, cilt III, s. 792.

Bu darboğaz, tarlalarda ağır bir çalışmanın gerektiği dönemlerde üretim hacmini —ve özellikle de, genişletilmesi çok daha büyük engellerle karşılaşan tahıl üretimini— sınırlardı. Kullanılmayan emek arzı sebze, domuz ve tavuk yetiştirilmesinde ya da endüstriyel üretimin belirli sektörlerinde ve özellikle tekstil endüstrisinde kullanılabilirdi. Bu, köylü işletmesinde kadın emeğinin çok büyük önemini açıklamaktadır.

Son olarak, 'köylü ekonomisinin kısa dönemde üretimdeki dalgalanmalara ne şekilde tepki gösterdiği' sorusunu soralım.

Lorda yerine getirilen yükümlülüklerin gerçek değeri, bu yükümlülüklerin doğasından ötürü istikrar kazanma eğilimindedir. Belirli sayıda işgücünün gerçek değeri, tıpkı belirli ayni hizmetlerin değeri gibi, tanım gereği sabittir. Bir an için küçük parasal yükümlülükleri bir yana bırakarak, lordun, köylü işletmesinin toplam üretimindeki dalgalanmaların ortaya çıkardığı tüm riskin köylü işletmesine ait olduğu, düşüncesinde olduğunu söyleyebiliriz. Ve bu risk bu anlarda tehlikeli ve muazzam bir yük olurdu. Açıktır ki zayıf bir köylü işletmesi buna dayanamazdı. Köylü işletmesinin ortalama alanının azalması gibi bu yük çok ciddi ve tehlikeli bir hal alırdı. Burada sistemin temel çelişkilerinden biri kendini gösterir : Eğer lord en azından riskin bir kısmını üstlenmezse, köylü iflasa sürüklenecek, köylünün iflası da lorda dokunacaktır. Ya isteyerek ya da aksine, lord yardım etmeyebilir, ancak riskle karşı karşıya gelir.

Köylünün lord ile parasal ilişkileri, parasal yükümlülükler ile alkollü içkilerin satışının neden olduğu finansal sifonlamayı içerir. Toplam üretimin arttığı dönemler boyunca, köylü daha çok ancak daha düşük fiyattan mal satabilirdi. Herşey bu iki faktörden ilkinin (yani, daha fazla satabilmesi olgusu) daha önemli olduğunu gösterir ve bu nedenle bu dönemlerde köylü, lord tarafından kendine yüklenen parasal yükümlülükleri seve seve yerine getirebilirdi. Bu durum lordun da yararına olurdu, çünkü aynı nominal para toplamı fiyatlardaki düşme sonucunda daha büyük bir satın alma gücüne sahip olur. Toplam gelirdeki bir artışın sonucu olarak her iki taraf da kazanır.

---

(69) Kula, **op.cit.**, s. 714.

Köylü ile kent arasındaki piyasa ilişkilerine bakılırsa, bu, ilişkilerin durumu, zenaatkârların (tekelci lonca) ürettiği malların sınırlı esnekliği ile tarımsal ve hayvansal ürünlerin fiyatlarındaki büyük esneklik ile belirlenir. Örneğin düşük bir hasadın sonucu olarak ulusal gelirdeki bir düşmenin esas yükü köylünün sırtına yüklenir. Bu yük köylünün normal olarak zenatkâr ürünleri satışını daha iyi bir yıla kadar ertelemesi ile azaltılır.

4. *ZENAAT LONCALARI*

Bir loncaya mensup olan bir zenaatkârın ekonomik hesapları sınırlı bir piyasadaki aksak —hatta tekelci de denebilir— rekabet koşullarına dayanır.[70] Kentli piyasada köylüden önce organize olmuştu, bu kırsal kesimin kent tarafından sömürülmesi ile ilgili tipik mekanizmalardan biridir.[71] Lonca, biraraya gelmiş toplulukların toplumsal sisteminin bir ögesi olarak kendi mensuplarını, bunların ailelerini ve aday üyeleri, bunların işlevlerini, faaliyetlerini ve toplumsal gereksinmelerini hepisini hesaba katarak barındıran bir örgüttür. Birleşmiş bir toplumda, herhangi bir kimse bir örgütün üyesi olduğu karar toplumun bir üyesidir. Üreticilerin bir örgütü olarak loncalar 'tekel fiyatı' oluşturmaya çalışırlar, yani üretilen mal miktarını sınırlayarak ve fiyatı artırarak maksimum gelir elde etme peşindedirler. Fiyatın yükselebileceği sınır mevcut talep düzeyi tarafından belirlenir. Loncaların rekabeti önleyen düzenlemeleri ile sağlanan tekelci piyasa kârların eşit dağılımına yolaçar. Bunlar, bir üreticinin kendi ürünlerinin reklâmını yapmasını yasaklama, fiyat değişmeleri men'etme, hammadde fiyatlarını, yardımcı işçilerin ücretlerini ve hepsinden öte tek bir atelyede kullanılabilen işgücü miktarını düzenlenmesidir. Bu son düzenleme, tek tip bir el işçiliği üretimi veri iken, yardımcı işçilerin sayısını ve çalışma gün ve saatlerini sınırlayarak, her bir imalathanedeki üretimin maksimum sınırını belirler.

Bu kavram fiyatların teorik olarak değişmezliği üzerine kurulmuştur. Buna rağmen uygulamada bu alanda önemli değişmeler vardı.

---

(70) G Mickwitz, **Kartellfunktionen der Zünfte und ihre Bedeutung beider Enststehung der Zünfte** (Halsinki, 1936); Lenin, **The Development of Capitalism in Russia**'da, 'zenaatkârarın, esas olarak tekelci konumlarından kaynaklanan ataerkil refahlarından' sözeder (s. 335).

(71) Marx, **op.cit.**, cilt III, s. 8001.

Bütün sistem 'üretim, tüketimin bir adım gerisinde kalacak' ve talebin kendisine yetişmesine imkân verilecek bir biçimde kurulmuştu. Bu, uygun miktarda üretimi sağlamak ve tüm malların satışını garanti altına almak için düzenlenmişti.[72] O zaman ve yalnız o zaman 'satıcı piyasası' tamamen etkili hale gelebilirdi. Yalnızca o zaman lonca tarafından üretilmiş mal miktarına sınır konulmasının ekonomik bir anlamı vardır. Ancak fiili talepteki artık açıkça —bir kısmı yukarıda incelenmiş olgunun bir sonucu olarak— ulusal gelirin arttığı ve tüm üretim faktörlerinin tamamen istihdam edildiği döneme denk düşer. Kısaca, genel fiyat düzeyinin düşük olduğu barış dönemindeki iyi hasat yılları ile çakışır. Açıktır ki, fiyatlar genel düzeyinin düşmesi demek, zenaatkâr ürünlerinin fiyatı göreli olarak istikrarlı kalırken, tarım, hayvan ve orman ürünleri (yiyecek maddeleri ile hammaddeler) fiyatlarının düşmesi demektir. Fiyatların düşük olduğu dönemde birçok noktadan zenaatkâr atelyesi lehine bir durum ortaya çıkar. Bunlar :

(1) hammadde fiyatları düşer;

(2) emek maliyeti düşer (yardımcı işçilere, kalfalara ve çıraklara ödenen ücretin önemli bir bölümü ayni olarak ödeniyorsa);

(3) mevcut talebinin tümü artar, bu da atelyenin üretim kapasitesinin tam istihdamını mümkün kılar;

(4) talep arzdan daha hızlı artarak, satıcı piyasasının fiili olarak işleinesini mümkün kılar.

Bazı ender durumlarda zenaatkâr ürünleri fiyatları düşse bile (örneğin soyluluk ve burjuvazinin çeşitli kategorileri gibi alıcıların uyguladığı baskının bir sonucu olarak) bu düşme yukarıda sözü edilen dört pozitif faktörlerden daha geç ortaya çıkar böylece loncalar herzaman bir kazanç kaydederler.

Diğer taraftan, fiili toplam talebin azaldığı dönemlerde (bu dönemler ulusal gelirin düşmesine ve fiyatların artmasına rastlar) 'alıcı piyasası' açıkça ortaya çıkmaz. Lonca sistemi bunu önler (bu zaten onun temel işlevlerinden biridir). Zenaatkâr ürünleri fiyatları artmak zorundadır, çünkü :

(72) V I. Lenin, **A Characterisation of Economic Romanticism,** Toplu Eserler, cilt II, s 215-16.

(1) hammadde fiyatları yükselir;

(2) emek maliyeti yükselir (ücretin bir kısmı ayni ödendiğinden);

(3) ustanın geçimliği ile ilgili maliyetler yükselir;

ve bundan başka, bu artan toplam maliyetler az sayıda mallara yayılır. Bununla beraber fiyatlar, talepteki düşmedeki kadar önemli ölçüde artamaz. Yüksek tekelci fiyatın fiili işleyişi zayıflar, ancak lonca sistemi, üyelerine azalmış toplam gelirin adil bir dağılımını ve zararların eşit olarak dağıtılmasını garanti eder.

Kısa dönemde zenaatkâr üretimi hiç esnek değildir. Bunun maksimum sınırı, atelyelerin mevcut üretim kapasitesinin tam kullanımı tarafından belirlenir. Üretim hacmi bu sınırın altında, daha önce de belirttiğimiz gibi, fiyatlardaki dalgalanmanın aksi yönünde dalgalanır.

Uzun dönemde bir bütün olarak loncanın üretim kapasitesindeki değişiklikler için daha büyük olanakların olduğu açıktır. Fiili koşullarda bu, ustalar bağımsız hale geldikten sonra kendi atelyelerini açmalarını kolaylaştırarak ya da tersine, koşulların güçleştiği zamanlar atelye sayısındaki azalma ile olur. Örneğin atelyenin kaldırabildiği kadar yardımcı işçilerin sayısını çoğaltarak ya da azaltarak orta bir yolda seçebilirlerdi. Bununla beraber bizim, lonca politikasının ana hatlarının yalnızca, ya da en azından birincil olarak talepteki artış ya da azalışlar tarafından mı, yoksa genel olarak piyasa olguları tarafından mı belirlendiği sorusunu sormamız gerekir.

Üretim tekniklerindeki değişmeler —ve dolayısıyla emek verimliliğindeki değişmeler— lonca sisteminde mümkün olmadığından toplam lonca üretimi bir bütün olarak;

(1) atelye sayısına,

(2) herbir atelyedeki yardımcı işçilerin sayısına ya da yardımcı işçiler kategorisindeki vasıflı işçiler ile vasıfsız işçiler arasındaki (bir başka deyişle çırak ve kalfalar arasındaki) ilişkiye,

(3) atelyelerin ve emeğin üretim kapasitesinin kullanım derecesine bağlıdır.

Özet olarak, lonca sisteminin piyasa özendiricilerine çok az bir tepki gösterdiğini ve ortamdaki her bir değişmeye uyumunun çok güç olduğunu belirtebiliriz.

Ancak ilgilendiğimiz tarihsel dönemdeki zenaat ekonomisi, zenaatkârların ürettikleri ürünlerin fiyatlarına ve zenaatkârın ekonomik hesaplarına etki eden diğer belirli faktörler analiz edilmeden incelenemez.

Liberal kapitalist sistemde fiyatlar, bireysel girişimci bakımından bağımsız bir değişkendir. Girişimci, efektif piyasa fiyatı hesaplarında, piyasa fiyatını, bunu etkileyecebilecek daha sonraki değişmeleri önceden görebildiği kadar hesaba katmak zorundadır. Girişimcinin faaliyeti sınırlanmış, piyasaya arz ettiği mal miktarıda çok küçük olduğundan bu yolla fiyatlar üzerinde bir etkisi olamaz.

Feodal sistemde işler böyle değildir. Rekabet oldukça aksak, özellikle kentli ve köylüyü bağlayan piyasa hayli aksaktır. Çeşitli ekonomik birimler fiyatları etkilemede önemli imkânlara sahiptirler. Lonca piyasada kollektif bir tekel konumundadır ve örgütsüz köylü üreticilere karşı örgütlüdür. Bu loncaya satın aldığı ürünlerin fiyatlarını düşürme ve uygun düzenlemeler ve özellikle üretilmiş miktarları sınırlayarak satış için ayrılmış malların fiyatlarını artırma olanağı sağlar. Diğer taraftan soyluluğun temsilcileri, voyvodalar ile —bölgede yönetici vasfında yüksek mertebeden soylular— fiyat şedülleri yürürlüğe koyarak fiyatları etkileme olanağına sahiptirler. Liberal tarihsicilik, ticari kapitalizme mahsus düzenlemelerden etkilenmiş bu fiyat şedüllerinin ekonomik önemini dikkate almama ve bunların etkinlik derecesine inanmama eğilimindedir. Eğer bu bakış açısı doğruysa, yüzyıllar boyunca yayınlanmaya devam etmiş şedüller, tamamen faydasız bir aleti kullanmakta ısrar eden toplumsal katmanların deliliğinin bir kanıtıdır.

Fiyat şedülleri sorunu dikkatlice incelenmelidir. Bunların uygulama alanı —yüzyıllar boyunca değişmelere uğramıştır— oldukça anlamlıdır. 1423 Warka fiyat nizamnamesi fiyatların resmi bir düzenleme belgesini oluşturmuş, böylece burjuvazi kendi 'entrikaları' ile, o zamanlar hala soylular tarafından arzedilen yiyecek fiyatlarında yapay da olsa bir düşme sağlıyamamıştır. Onaltıncı yüzyıl boyunca fiyatların artış eğilimi sabit hale geldiğinde, 1565 tarihli nizamname fiyat şekülüne bağlı ürünler listesinden tahılı çıkarmıştı. Görülebileceği gibi, soyluluk satın aldığı mallar için sıkı fiyat şedülü isterken sattığı mallar için serbest ticaret istemektedir[73] (an-

(73) R. Rybarski, **Handel i polityka handlowa Polski w XVI stuleciu** (Polonya'da Onaltıncı yüzyılda Ticaret ve Ticaret Politikası) (Varşova, 1958), cilt I, s. 250-1.

cak yalnızca, fiyatlarda genel bir artış eğilimi olduğunda - çoğunlukla durum budur).[74] Modern çağlarda fiyatlarda bir artış eğilimi, uluslararası konjoktür, enflasyon ya da savaşların bir sonucu olarak hemen hemen sürekli bir hale geldiğinde, soyluluk alkollü içkiler, dokuma ve ipek için fiyat şedüllerinden büyük çıkar sağlardı,[75] tahıl fiyatında bir düşme tehlikesi olduğunda fiyat şedülleri onların çıkarına olurdu.[76] Fiyat şedüllerinin yiyecek maddelerini içerdiği durumlarda, sorun, nihai ürünlerin fiyatının 'bağımsız değişken' sayılan hammadde fiyatına göre ayarlanması olurdu. Böylece örneğin ekmek ve yulaf lapasının fiyatı tahılın fiyatına göre ayarlanırdı.[77] Bununla beraber söz konusu edilen burjuvazinin kâr oranının düzenlenmesidir. Bu nedenle tüccarlar fiyat şedülleri sorununu tartışmak için yapılan toplantıları sık sık boykot ederlerdi.[78] İthal edilmiş mallar için özel fiyat şedüllerinin varlığından haberdarız.[79] Diğer taraftan burjuvazi ekmek ve diğer yiyecek maddeleri için elbette boş yere fiyat kontrolü isterdi.[80]

Pekçok Polonyalı tarihçi fiyat şedüllerini tamamen etkisiz bir araç olarak değerlendirmişti. Rybarski 'fiyatların düzenlenmesi ile

---

(74) Bu, soyluuğun, enflasyonist dönemlerede ya da savaş nedeniyle yaşam maliyetlerinin yüksek olduğu dönemlerde, onsekizinci yüzyılın ilk ve yedinci on yılındaki gibi, fiyat oranlarına olan artan ilgisini gösterir. Bakınız S. Hoszowski, **Cent we Lwowie wi I, 1701-1914** (1701-1914 döneminde Lwow'daki fiyatlar) (Lwow, 1934), s. 112.

(75) **Ibid.**, s. 112 ve 117.

(76) 1764 ve 1772 yılları boyunca; karşılaştırınız Hoszowski, **op.cit.**, s. 113.

(77) S. Hoszowski, **Ceny we Lwowie w XVI i XVII w.** (Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Lwow'da Fiyatları) (Lwow, 1928), s. 29 (Bu kitabın Fransızca baskısı vardır (Paris, 1928) - ingilizce çev. notu); S. Hoszowski, **op.cit.**, s. iii; J. Pelc, Ceny w Krakowie w 1. 1369-1600 (1369'dan 1600'e Cracow'da Fiyatlar) (Lwow, 1935), s. 45; E. Tomaszewski, **Ceny w Krakowie w 1. 1601-1795** (1601-1795 döneminde Cracow'da fiyatlar) (Lwow, 1934), s. 28 ve 33; W. Adamczyk, **Ceny w Warszawie w XVI i XVII w.** (Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Varşova'da Fiyatlar), s. 46; S. Siegel, Ceny w Warszawie w 1. 1701-1815 (1701-1815 döneminde Varşova'da Fiyatlar) (Lwow, 1936), s. 27-8; Rybarski, **op.cit.**, s. 256.

(78) Tomaszewski, **op.cit**, s. 28; Siegel, **op.cit.**, s. 29.

(79) W. Adamczyk, **Ceny w Lublinie od XVI do XVIII w.** (Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Lublin'de Fiyatlar), s. 11.

(80) A. Szelagowski, **Pienadz i przewrot cen XVI i XVII w.w Polsce** (Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyılda Polonya'da Para ve Fiyat Devrimi) (Lwow, 1902), s. 211.

ilgili olan tüm onaltıncı yüzyıl yasalarının çok az bir öneme vardı Genel bir kural olarak ticaret düzenlenmemişti. Voyvodolar tarafından yapılan fiyat şedülleri yalnızca belirli mal kategorilerine ilişkindi ve her zaman etkin olamıyorlardı' diye yazar.[81] Ulanovski, Szelagowski, Hoszowski ve daha sonra Lwow okuluna mensup fiyat tarihi öğrencileri, fiyat şedüllerinin etkinliğine inanmazlar. En keskin tavır Siegel tarafından alınmıştır. Onun görüşlerinden bazılarına değinmek biçim için yaralı olacaktır. O örneğin 'fiyat şedüllerinin eski Polonya ticaretini ciddi olarak zayıflattığını'[82] ve 'fiyat şedülleri sisteminin... tüketiciyi spekülatörlerin insafına bıraktığını ve namuslu tüccarı fiyat şedüllerinin kaçınılmaz ihlallerin bir sonucu olarak ağır para cezalarına ve hatta atelyesini kaybetmeye zorladığını' yazmıştır.[83] Bu önermeyi 'yiyecek fiyatlarının, tarımsal ve hayvansal ürün fiyatlarına göre ayarlanması, tüccarların yanlış davranışlarından ortaya çıkan olası zararların önüne geçmeyi amaçladığı' önermesiyle bağdaştırmak çok güçtür.[84] Fiyat şedüllerinin etkinliğini belirlemek için iki mal, tereyağı ve mum yağını ele alır, bunların fiyat oranları ile gerçek fiyatlarını karşılaştırır. Bu karşılaştırmadan elde edilen tüm sonuçlar —aritmetik hatalar eksik değildir[85]— onun önermesiyle uyuşur. Mevcut fiyat, fiyat şedüllerinden önemli ölçüde farklılaştığında 'hiç kimse bu fiyat şedüllerine uyamıyorsa ya da uymak istemiyorsa fiyat belirlemenin amacı nedir?' diye sorar. Eğer gerçek fiyat ile şedüldeki fiyat arasında asgari bir fark varsa 'bu fark ancak yüzde 6 oranında piyasa fiyatı lehinedir; bununda, onsekizinci yüzyıl boyunca fiyat oranları ayarlamalarının hiç gerekli olmadığının bir kanıtı olduğunu' belirtir.[86] Daha sonra Siegel'in 'fiyat oranlarının belirlendiği toplantılarda yapılan konuşmalar sadece bir zaman kaybıdır' sonucuna varması şaşırtıcı olmaz.[87] Bununla birlikte kendi görüşlerini su götürmez bir biçimde açıkladığı inkâr edilemez.

---

(81) Rybarski, **op.cit.**, s. 260.
(82) Siegel, **op.cit.**, s. 27.
(83) **Ibid.**, s. 29.
(84) **Ibid.**, s. 34.
(85) Bu hatalar, J. Wisniewski tarafından, Furtak ve Siegel'in çalışmalarına yaptığı eleştiride belirtilmişti **Ekonomista**, I, s. 92-7.
(86) Siegel, **opcit.**, s. 33
(87) **Ibid.**, s. 33.

Diğer bilim adamları onun görüşünü paylaşmazlar. F. Bostel, ilk olarak fiyat oranları üzerine bir araştırma yaparak, bunların belirli bir ölçüde etkinliğine inanmıştı. Erecinski, Poznan ticaretine ilişki çalışmasında 'fiyat şedüllerine genellikle uyulduğunu, belirtir.[88] Araştırmanın şimdiki durumu veriyken, bu konuda tek rasyonel konumu Rutkowski almıştı. Rutkowski 'şedüller tarafından oluşturulan fiyatlara uyulmadığı su götürmez ve bu tip ihlallerin herzaman cezalandırılmazdı. Buna rağmen, fiyat oranları fiyat düzeyleri üzerine belirli ölçüde bir etkiye sahiptir ve Polonya'da fiyat hareketlerine neden olan faktörlerden biri olarak tarımsal üreticilerin lehine ve işçi ve zenaatkârların aleyhine işler' diye yazmaktadır.[89]

Fiyat oranlarının ihlal edildiği kesindir; fakat bu, şedüllerin etkisiz olduğunu kanıtlamaz. Bunların etkileri kendilerini iki yolla gösterebilirler: (1) fiyat artışı eğilimine son vererek, (2) toplumsal konumları itibariyle satıcıyı fiyat oranını kaale almaya zorlayabilecek alıcıların mübadele koşullarında avantajlı bir durum yaratarak. Voyvodolar tarafından belirlenen fiyat oranlarının, Polonya'da onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar arasında zenaatkâr ürünleri fiyatlarının tarım ürünleri fiyatlarından daha yavaş artmış olması olgusunun kısmi (hiç kuşkusuz tek değil) bir nedeni olup olmadığı sorusunu hala yanıtlamadık.

Burada kendini gösteren bir başka sorunda zenaât üretiminin ekonomik hesabını belirleyen faktörlerle ilgilidir. Hamilton, çalışmalarının tümünde bu faktörlerden birini, ücretleri hesaba katmaktadır. Ürünlerin fiyatlarındaki artışın, ücretlerdeki artıştan büyük olması olgusu, ona göre kârlardaki artışın bir göstergesidir. Ancak onun argümanında temel rabıtalar eksiktir. Bu an için bunlardan yalnızca bir tanesi bizi ilgilendirir: Hammadde maliyetleri. Bu faktörün önemi ekonomik hesaplamalarda zenaatkâr faaliyetinin belirli alanlarına göre değişir, ancak asla ihmal edilmez. Polonya'da modern çağda başlıca hammadde üretici ve satıcısı —ancak tek değil— soyluluktur; yani aynı zamanda fiyat oranlarını dik-

(88) T. Erecinski, **Prawo przemyslowe miasta Poznania w XVIII wieku** (Onsekizinci Yüzyılda Poznan Kenti Sanayi Yasası) (Poznan, 1934), s. 720.

(89) J. Rutkowski, **Historia gospodarcza Polski** (Polonya'nın Ekonomi Tarihi) (Poznan, 1947), s. 165. Bu çalışmanın fransızca çevirisi vardır (Paris, 1927) - ingilizce çev. notu.

te ettiren sosyal tabakadır. Sorun henüz çözülmemiştir. Örneğin buğday fiyatının buğday unu fiyatından daha hızlı artmasına dayanarak değirmencinin kâr marjında bir azalma olduğu sonucu çıkartılabilir (bu, rezerv sınırları içinde buğday öğütme yükümlülüğü nedeniyle bağımsız değirmenlerin öneminin azalmasının bir sonucudur). Bu sorunu incelemek için hammadde ve zenaatkâr ürünleri fiyatını çeşitli piyasalarda ve çeşitli dönemlerde araştırmak gerekir. Bunun için herzaman her bir kategorideki hammaddeleri birincil olarak arzedenlerin toplumsal konumunu hesaba katmak gerekir (her zaman olmasa bile, pekçok durumda rezerv birincil üretici durumundaydı).

Son olarak zenaatkâr ürünleri arzının sınırlı esnekliğini ile en azından bu ürünlerin büyük bir bölümüne olan talebin esnekliğinin çok büyük olmasının bir arada olduğunu dikkate almamız gerekir. Bu düşük esneklik, köylü ekonomisindeki (ve kısmen burjuva ekonomisindeki) temel olmayan ihtiyaçların karşılanması söz konusu olduğu sürece pazar ile ilişkileri büyük ölçüde sınırlayan düşük bir ticarileşme derecesinden kaynaklanır; bu tür ihtiyaçların giderilmesi ilerki yıllara ertelebilirdi. Harcamaların daha uygun bir zamana kadar ertelemenin yollarından birisi iddihardır.

Zenaâtkar atelyesinin ekonomik hesabını bu nedenle talebin büyük esnekliği ile arzdaki oldukça sınırlı esneklik karakterize eder.

5. *AMPİRİK KARŞILAŞTIRMALAR*

Doğruluğunu araştırmamız gereken ilk hipotez, tarımsal üreticilerin kendi üretimlerinden yaptıkları tüketimde sabitleşmeye doğru bir eğilimin var olduğu ve sonuç olarak da mal hacmindeki dalgalanmaların hasattaki dalgalanmalardan daha büyük olduğudur (ki bunlar kendi başlarına dahi önem taşırlar). 1588 - 1610 yılları arasında Poznan kentine ait büyük topraklı malikânelerden birindeki buğday üretim ve satış verileri karşılaştırma için malzeme sağlamaktadır. Biz grafikle anlatmanın dört farklı yolunu benimsedik. Bunların dördü de bizim hipotezimizi açıkça teyid eder. Esas olarak $y=ax—b$ eşitliğini elde ettik. Burada; y, mal hacmini; x, üretimi; a, bire doğru yaklaşmayı (bu örnekte $a = 1.5$) ve b de geçimlik için kendi üretiminden tüketilmiş sabit bir miktarı göstermektedir.

Bu gözlem küçük bir şeyi açığa çıkartır, ancak ben, buna büyük bir önem atfetmenin mümkün olduğunu düşünüyorum. Gerçekte geçimlik için üretilmiş miktarın, özellikle tarihsel bir perspektifle incelenmesi çok güçtür. Piyasadan ve farklı ellerden geçmeden, insanlar arasındaki ilişkilerin nesnesi olmadan (işletmedeki ilişkilerden başka) tek bir işletmenin sınırları içinde ne üretildiğinin ve ne tüketildiğinin taslağını çizmek mümkün olabilir mi? Herşeye rağmen, eğer geçimlik için tüketilenin kısa dönemde sabit olduğu düşüncesinde haklıysak, dikkatimizi ürünün ticarileşen kısmının gerçek değerindeki değişmeleri üzerinde yoğunlaştırmakta haklı oluruz.

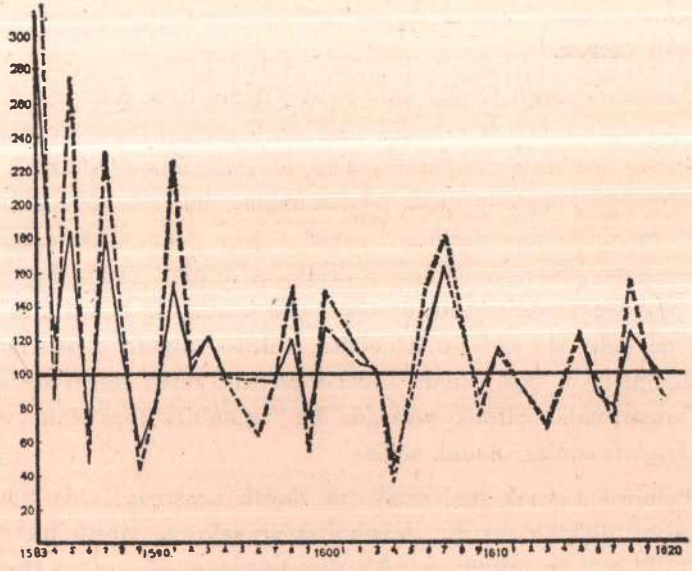
Kendine yeterli feodal ekonomide, genel fiyat düzeyini tarımsal ürün fiyatındaki hareketler belirler. Tarımsal ürün fiyatındaki hareketler ise hasata bağlıdır (talep, kısa dönemde, istikrarlı olarak alınabilir). Fiyatlardaki dalgalanmalar, bu nedenle, hasattaki dalgalanmalarla ters yönlüdür. Genel üretim hacmindeki dalgalanmalar aşağı yukarı tamamen piyasa için ayrılan kısma kaydığından, pazar için üretim tüm üretimin çok küçük bir kısma olsa bile —ya da belki de sırf bu nedenden ötürü— piyasa olgularındaki dalgalanmaların çok büyük olması gerekir. Fiyat tarihi ile ilgili son araştırmalar birçok piyasada bu bağımlılık ilişkisinin varlığını araştırmamıza olanak sağlar.

Polonya kaynak malzemelerine dayalı araştırmalarda böylesi bağımlılık ilişkileri vardır, ancak bunlar yalnızca sınırlı bir ölçüdedir. Bu çok önemlidir ve dikkatlice incelenmesi gerekir. Hepsinden önemlisi, hemen hemen herşey bu ilişkinin gerçekte, mevcut malzemeye dayalı örnekte ortaya çıkandan daha önemli olduğunu varsaymamıza yolaçar. Takvim yılı yerine hasat yılı kullanıldığından gerçekte ilişki bu malzemelerde bozulmuş olarak ortaya çıkmaktadır.

Hasat, fiyatları bir hasattan diğer hasatın başladığı ana kadar geçen dönem içinde belirleyebilir. Belirli bir yıla ait hasat ile fiyatlar ya da bunu takip eden yıla ait hasat ve fiyatlar arasındaki bir karşılaştırma ilişkiyi bulanıklaştırır. Eğer bir yıldan diğerine ha-

sattaki dalgalanmalar önemliyse —dikkate aldığımız dönemin tipik bir olgusu— bağımlılık ilişkisi tamamen silinebilir.[90]

Bu bağımlılık ilişkisi, yaptığımız ön hesaplamalardan ortaya çıkandan daha önemli olabilirdi; bundan başka, bu hesaplar nominal fiyatlara dayalı olarak yapılmıştı. Sonuçlar belki de parasal salınmalar nedeniyle bozulmuş olabilirdi (örneğin, iyi bir yılda enflasyonun sonucu olarak beklenmedik fiyat artışı ortaya çıkabilir). Bunun, Danzig'den yapılan ihracattaki artışın (bunu, Vistül

Mikroekonomik bir ölçekte hasat ve satışların göreli esnekliği (Wilda rezervinde buğday hasat ve satışı, 1583-1620).

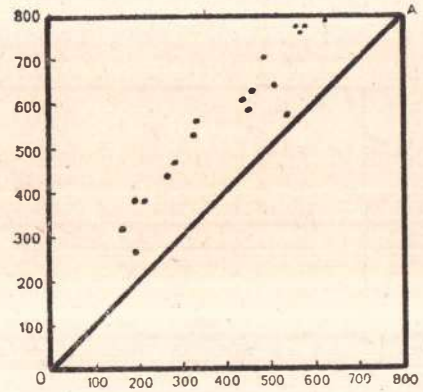
Zincirleme endeksi : 100 ekseni üzerindeki her nokta bir önceki yıla göre bir artışı; altındaki her nokta bir azalışı gösterir; iyi hasat yıllarında satışların hasatlardan daha hızlı arttığını, kötü hasat yıllarında daha hızlı düştüğünü görüyoruz.

KAYNAK : J. Majwski, **Gospardarstwo folwarczne we wsiach miasta Poznana w 1, 1582-1644** (Poznan: 1957).

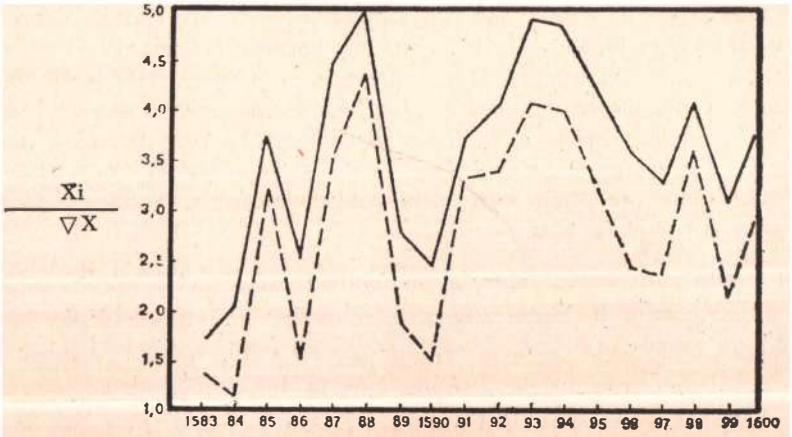
(90) 'Bujak Okulunun' yayınlanmış çalışmaları kullanılarak, 'hasat yılı' temel alınıp, birbirlerini takip eden yılların IV, I, II ve III. çeyreklerini hesaba katarak fiyatlar hesaplanabilir.

etrafındaki hasatların şişirilmiş bir endeksi olarak görüyorum) fiyatlardaki bir artışla birlikte olması olgusundan görülebilmesi mümkündür ki, ihracattaki bir düşüş nadiren fiyatlardaki bir artışla çakışır. Bu sorunu, fiyatları gümüş ve altın olarak hesaba katarak aşmaya çalışmak bana iyi bir fikir olarak gelmedi —eğer başka bir neden olmasa bile 'Bujak okulu' yayınlarında değinilen [altın - gümüş] pariteleri çok fazla güven telkin etmediği ve herhangi bir örnekte, verilerin, paritedeki değişmeleri yeteri kadar iyi yansıtması mümkün gözükmediği için.

Araştırmamızda hasatlar ve fiyatlar arasında bulmayı umduğumuz negatif ilişkinin mükemmel olmadığı ve parasal olanlardan başka faktörlerin de fiyatlar üzerinde bir etkisi olduğu kuşkusuzdur. Diğer taraftan bu ilişkinin kaypak bir temele dayandığının akılda tutulması gerekir. Fiyatlar tarihini oldukça iyi biliyoruz; ancak, hasatlardaki dalgalanmalar hakkında hemen hemen hiç birşey bilmiyoruz.

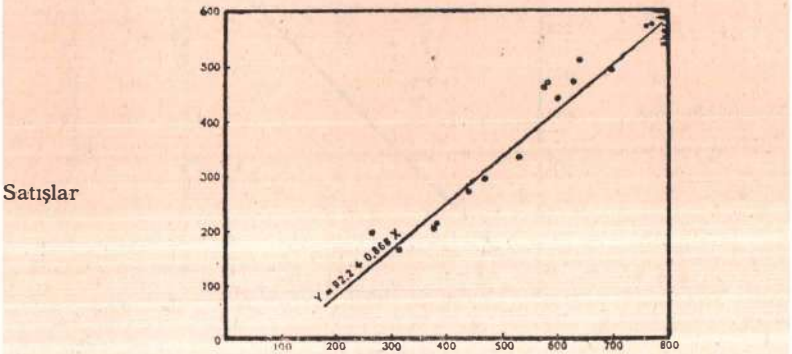

Wilda rezervinde buğdayın harmanlanmış hasat ve satışı, 1582-1600.
OA ekseni üzerindeki bir nokta o yıl için tüm hasatın satıldığını gösterir. Noktalar OA eksenine hemen hemen paralel bir biçim aldığında, bu malikânenin tükettiği miktarın göreli istikrarlı olduğu anlamına gelir.
KAYNAK: Majewski, op.cit., s. 284-5.

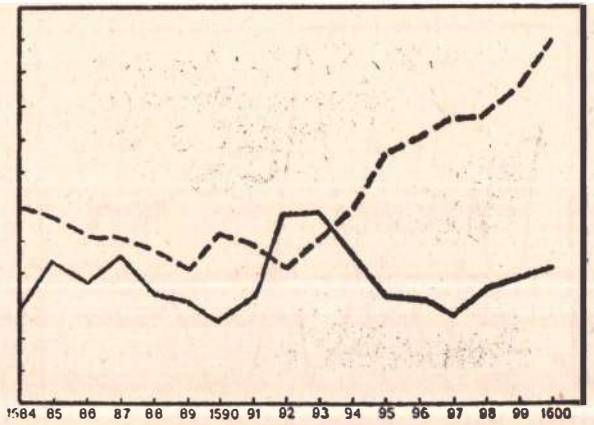
Wilda rezervinde buğdayın satışı ve harmanlanmış hasatı arasındaki yaklaşık ilişki. Hesaplama için bakınız s. 89.

KAYNAK : J. Majewski, **op.cit.**

Mikroekonomik bir ölçekte hasat ve satışlar arasındaki ilişki (Wilda rezervinde buğday hasat ve satışı, 1583-1600).

KAYNAK : Majewski, **op.cit.**

——— Poznan'da buğday fiyatı

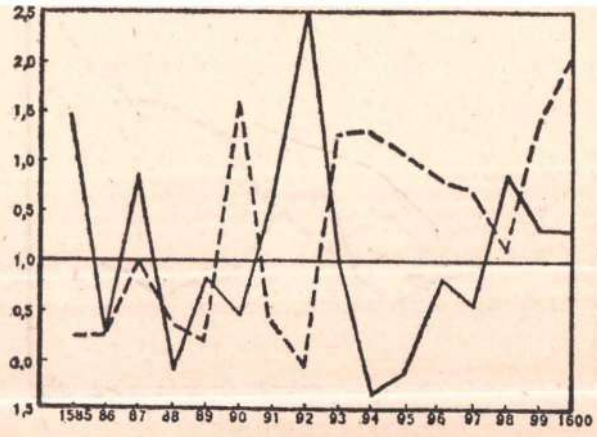
——— Poznan çevresinde bir malikanede verim oranları.

Mikroekonomik bir ölçekte verim oranları ve fiyatlar (Wilda rezervi, 1584-1600, Dikey eksen üzerindeki her nokta 10 grosze ya da 1 verim oranını gösterir.

KAYNAK: Verimler için (harmanlanmış buğday miktarının bir önceki yılda tohum olarak kullanılan buğday miktarına oranı): Majewski, **op.cit.**; Pozmnan'da buğday fiyatlarına ilişkin veriler Profesör S. Hosrowski tarafından sağlandı.

Tartışmamızın önemli bir dayanağı, fiyat hareketlerinde tüm Polonya kentlerinde büyük bir benzerliğin varolmasıdır. Sorun, henüz özel bir çalışmanın konusu olmamıştır, ancak aşağıdaki diyagramlarda örnekle gösterilen veriler çok anlamlıdır.[91]

(91) Bu olgu, bir kuşkuya yer bırakmasa da hala şaşırtıcıdır. Aynı dönemde Almanya'da fiyatlar bölgelere bağlı olarak ters yönde dalgalanırlardı. Bu, M. J. Elsas, **Umriss einer Geschihte der Preise und Löhne in Deutschland** (leiden, 1936-49), 3 cilt'deki verilerden ortaya çıkar; bunu J. Kuczynski ile yapılan bir konuşmada da teyid ettim. Pek çok kentsel pazardaki fiyatların benzerliği (bunu, 'Bujak Okulu' yayınlarından biliyoruz) küçük yerel pazarlardaki fiyatlardaki farklılık (bunu bilmiyoruz) ile birlikte olacağını varsaymak doğaldır. Ancak bu hipotez, H. Madurowicz-Urbanska tarafından yapılan, **Ceny zboz w zachodniej Malopolsce w drugiej polowie XVIII w.** (Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Batı Küçük Polonya'da Tahıl Fiyatları) (Varşova, 1963) araştırmasının ışığı altında savunulamaz.

— — — — — — verim oranlarında ilk farklılıklar
——————— fiyatlardaki ilk farklılıklar

Mikroekonomik bir ölçekte hasatlar ve fiyatlar arasındaki ilişki (Wilda rezervi, 1585-1600).

İlk farklılıklar şöyle hesaplanmıştır:

$$\frac{Xi - Xi_{-1}}{\nabla x}$$

burada xi = i yılı verim oranı / fiyat; $Xi_{-1} = i - 1$ yılı verim oranı / fiyat ∇x = standart sapma.

KAYNAK: Bir önceki diyagramdaki gibi.

Madurowicz'in incelediği fiyatların, Küçük Polonya'da yalnızca Vistula boyunca veya ona bağlı olan yerlerdeki kentlere ilişkin olduğu doğrudur. Herşeye rağmen, Mdurowicz'in ortaya çıkardığı benzerliğin derecesi şaşırtıcıdır. Bu kitaba ilişkin yaptığım bir eleştiride, dağlık bir bölgede yer alan küçük bir kent olan Andrychow'daki tahıl fiyatları ile Amsterdam'daki fiyatları arasında gülünç bir takım korelasyonlar hesaplamıştım, sonuç fevkâlade yüksekti. Aynı olgu I. Rychikowa tarafından gösterildi. I. Rychlikowa, 'Niektore zagadnienia metodyczne w badaniach cen i rynku w dregiej polowie XVIII w. na podstawie rynku pszeniczego w Melopolsce' (Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Küçük Polonya'daki Buğday Piyasasına Dayanarak Fiyatlar ve Piyasa konusundaki Araştırmada Bazı Yöntemsel Sorunlar), **Kwartalnik Historil, Kultury Materialnej,** XII (1964), s. 375.

Basit Korelasyon	Poznan - Danzig	—0.860
	Poznan - Cracow	—0.699
	Danzig - Cracow	—0.655
Bir Yıl Gecikmeli Basit Korelasyon	Danzig - Cracow	—0.820
Çoklu Korelasyon	Poznan - Danzig ve Cracow	—0.879
	Danzig - Poznan ve Cracow	—0.864
	Cracow - Poznan ve Danzig	—0.707

Onsekizinci yüzyılda Danzig ve Varşova'daki fiyatlar arasındaki ilişkiyi Visniewski de göstermişti.[92] Eğer başlıca Polonya kentleri arasında tahıl fiyatlarda yüksek dereceli bir korelasyon olduğunu kabul edersek, bu kentlerin kapsadıkları coğrafi alanın küçük boyutları ve Polonya'nın farklı bölgelerine ait hasatlardaki önemli farklılıklar bizi fiyat hareketini birbirine benzeten diğer faktörlerin olduğu sonucuna götürür. Bu çeşit bir faktör hem ihracat fiyatını hem de ihracatın miktarını etkilemiş olabilir[93] - dünya piyasasında yer alan olguların etkileri ima edilmiyor.

---

(92) Wisniewski, **loc cit.**, s. 92.7.

(93) Biz 'olması gerekirdi' değil 'olabilirdi' diyoruz, çünkü sorun, özellikle 91. dipnotta söylenenler ışığında yeteri kadar aydınlık değildir. Fiyatlar arasındaki korelasyon ticari bağların bir kanıtıdır. Bu, I. Rychlikowa'nın daha önce sözü edilen makalesinde sorgulanmıştı. Rychlikowa, çeşitli faktörlerin fiyatların oluşumundaki etkilerini göstermişti (s. 382-3) : (1) Enflasyonist eğilim, nüfusdaki artış, beslenmedeki değişiklikler gibi gelişim eğilimlerini belirleyen faktörler; (2) istatistiki değişken olarak ifade edilemeyen, savaşlar, salgın hastalıklar gibi istisnai faktörler; (3) hasat, arz ve piyasanın emme kapasitesi gibi fiyatlardaki kısa-dönemli değişmeleri belirleyen faktörler. Birbirinden uzak iki bölgede (1) ve (2) faktörler eşzamanlı işlediğinde, fiyatlar arasında yüksek bir korelasyon elde edebiliriz. Ancak bu ticari bağlantının bir kanıtı sayılamaz. Yazar bu yolla Küçük Polonya'daki küçük kentler ile Almanya pazarları arasındaki fiyat hareketlerindeki şaşırtıcı ve garip korelasyonu açıklamayı ümit eder. Birinci grup faktörler olsa olsa eğilimin oluşmasına etki edebilirler; eğilim ordan kalktıktan sonra korelasyon kalır. İkinci gurup faktörler sözkonusu olduğunda, bunlar eşzamanlı olarak kendilerini göstermeyebilirler ve her iki pazarda aynı yönde işlememişlerdir (tersine, daha önce belirttiğimiz gibi, bunlar genellikle ters yönde işlerler). Ancak muamma yine, çözülmeden kalır.

Fiyat oluşumu üzerinde etkisi olan (uzun - dönemde bile) yukarıda değinilen faktörler içinde bence en önemli iki faktöre yer ve-

Böylece Polonyalı bilim adamlarının çok tartıştıkları bir soruna gelmiş bulunuyoruz. Modern Polonya ekonomisinde dış pazarın işlevleri ya da iç ve dış pazarın göreli önemi sorunu çok ateşli bir tartışmanın konusu olmuştu. Bu tartışmalar genellikle (her zaman olmasa da) kalkış noktası olarak kendine serfe dayalı malikânenin kökenleri temel aldılar. Buna rağmen bence sorunu ekonomik analiz düzeyinde tartışmak için uygun bir yöntem bulamadık. Bir taraftan, nicel göstergeler tartışma konusu olarak kalmaya devam eder; Korzon'a göre Polonya'nın ilk bölünmesini ve Prusya'nın gümrük vergileri koymasını takip eden yıllar boyunca, Polonya'dan ihraç edilen tahıl miktarı (toprakları azalmıştı) tüm hasatın yüzde 4-7.5'una erişmişti.[94] Hoszowski, bu rakamı doğru kabul edip ve ilk bölünmeden önceki dönemde ihraç edilmiş miktarın iki kat daha büyük olduğu hipotezini geliştirdi (yüzde 10'dan yüzde 15'e).[95]

Diğer taraftan, ihracatın ülkenin ekonomik yaşamı üzerindeki etkisi kendini yalnızca piyasa mekanizması ve özellikle fiyatlar aracılığıyla hissettirebilir. Şimdi ihracatın fiyatlar üzerindeki etkisi konusunda bir fikir edinmek için, ihraç edilmiş miktar ile tüm üretimi değil, mal üretimini karşılaştırmamız gerekir; ancak bunlardan ikincisinin hacmini belirlemek çok güçtür. Rutkowski'nin onaltıncı yüzyıl sonunda saray mülkleri envanterlerinden *(lustraje)* hesapladığı, rezerv üretimi ile de ilgili olan, 'ticarileşme katsayıları' bana oldukça yüksek gözüktü.[96] Köylü üretiminin tica-

---

rilmemiş olmasının garip olduğunu parantez içinde belirtmeliyim: (1) emeğin getirisindeki ve özellikle göreli getirisindeki değişmeler (bunlar, belirli bazı malların fiyatları göreli olarak azalırken, diğerlerinin artmasını ya da belirli pazarlarda fiyatların göreli olarak düşüşünü ve diğerlerinde göreli yükselişini belirler); (2) ticarileşmedeki bir artışı belirleyen toplumsal dönüşümler (örneğin Polonya'da rezervlerin, köylü işletmeleri aleyhine ya da **latifundium**'ların soyluluğun alt katmanlarına ait malikâneler aleyhine büyümesi).

(94) Korzon, **op.cit.**, cilt I, s. 339 ve cilt II, s. 122.

(95) S. Hoszowski, 'Handel Glanska w okresie XV-XVIII w' (Onbeşinci Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Danzig Ticareti), **Zeszty Nankowe Wyzszej Szkoly Ekonomicznej w Krakowie,** II (1960), s. 10. Çok inandırıcı bulmadığım Hoszowski'nin hipotezi, ihracatın, Prusya'nın gümrük vergisi uygulamaya başlamasından sonra yüzde 50 azaldığı olgusuna dayanır.

(96) Bu varsayım, kraliyet mülklerinin envanterleri **(lustraje)** tane başına verimin (ve dolayısıyla toplam ürünün) gerçek olandan daha düşük ve

rileşmesinin ortalama yüzde 10'a vardığını ve köylü işletmelerinin net üretiminin yüzde 50'ni ürettiğini varsayarak, Rutkowski'nin şişirilmiş endekslerini kullanıp, onaltıncı yüzyıl sonunda Polonya tarımındaki ticarileşme için yüzde 35 - 40'a eşit ortalama bir endeks elde ettik. Onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar iki zıt güç bu katsayı üzerinde etkili olmuştur. Bunlar: (1) Polonya'daki ekilebilir topraklara oranla rezerv alanlarının artması ki bu ticarileşme katsayısını yükseltmiştir; (2) birim alanın getirisinin azalması, bu da aynı katsayıyı azaltmıştır. Bu her iki eğilimin birbirini götürdüğünü varsayarak, onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında da ticarileşme oranını yüzde 35 - 40 olarak kabul edebiliriz. Bu durumda, yüzde 10 - 15 oranı, Hoszowski'ye göre toplam net üretimin ihraç edilmiş kısmını gösterir, bu da ihracatın mal üretiminin yüzde 25 - 45 olarak hesap edilmesi anlamına gelir[98] - ki bu, oldukça yüksek bir yüzdedir.

---

yeniden üretim için tüketimin (tohum, yem vb) gerçek olandan daha büyük gösterdiği kamburuna dayanır. Eğer envanterler gayri safi ürünün 100'e, yeniden üretim için tüketimin 30'a eşit olduğunu kaydediyorsa, net üretim 70'e eşittir, satışların 50'e eşit olması, net üretimin yüzde 71'ini temsil eder. Diğer taraftan eğer gerçek gayri safi ürün 120, gerçek yeniden üretim için tüketim 20 ise, net ürün 110'e eşit ve satılan aynı ürün hacmi (50) net ürünün yüzde 50'ini gösterir.

(97) Köylü işletmelerinin bu ticarileşme katsayısı (yüzde 10) ile uğraşmayacağız. Bu katsayıyı ampirik olarak oluşturmaktan hayli uzağız. Bu, çok düşük en azından onsekizinci yüzyılın ikinci yarısı için çok düşük olduğundan son zamanlarda sert eleştirilere uğradı. (C. Bobinska, 'Zgoda i niezgoda z modelem ekonomicznym faudamu' (Feodalizmin Ekonomik Modeli Üzerine Anlaşma ve Ayrılıklar), **kwartalnik Historyczny,** LXX (1963, s. 913-18). Buna karşın, bu katsayıyı iki nedenle değişmeden bırakacağız: (1) Burada genel olarak ticarileşme katsayısı ile değil, köylü tahıl üretiminin ticarileşme katsayısı ile ilgiliyiz. Buna rağmen köylülerin esas çabası sebze, hayvan ve zaman zamanda zenaatkâr ürünlerini pazarlamaktır (bu noktada eleştirimizle uyuşur); (2) yazar ile uyuşsak, köylü tahıl üretiminin tahminimizden iki kat büyük olduğunu varsaysak bile, bu, yüzde 10 değil yüzde 20 olur, Polonya tarımının ticarileşme genel endeksi birkaç noktada yükselecektir. Böylece ihracatın, Polonya tarımsal üretiminde önemli bir role sahip olduğu sonucu halâ geçerliliğini korur.

(98) Wyczanski'e göre ihracat, ondördüncü yüzyılın üçüncü çeyreğinde mal hacminin yüzden 10'dan fazlasını temsil eder. A. Wyczanski, W. Rusinski'nin sunduğu bildirinin tartışılmasında yapılan yorumlar, **VIII Powzechny Zjazd Historykow Polskich** (Polonya'lı Tarihçilerin

Bundan başka, daha önce belirttiğimiz gibi, toplam üründeki kısa dönemli muazzam dalgalanmalar, toplam üretimin küçük bir kısmını meydana getiren mal üretiminde bir takım etkilere sahiptir. Sonuç olarak, mal hacminde bir yıldan diğerine büyük dalgalanmalar görülür.

Göreli olarak sınırlı bir ihracat bile iç piyasadaki fiyatlar üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir (ancak bu zorunlu değildir). Bir çok faktörün bu olguda oynadığı rolü tamin etmek güçtür. Bundan dolayı bu etkiyi amprik olarak incelemekten başka bir seçeniğimiz yoktur.

1584'den 1600'e kadar olan dönemin verilerine ilişkin bir ilk araştırma ile analize girişebiliz, bu dönemi seçişimizin nedeni yalnızca bu yılara ait sürekli hasat verilerinin olmasıdır. Eğer Poznan çevresindeki buğday hasat verilerini bunların fiyatları ile karşılaştırırsak,[100] negatif bir korelasyon bulacağımızı tahmin edebiliriz. Aslında çok yüksek olmamakla birlikte böyle bir korelasyon bulunmuştur.

Diğer taraftan, aynı dönemde üç Polonya kentine ait tahıl fiyatlarındaki dalgalanmaları karşılaştırdık. Hesaplarımızdaki çeşitli faktörler korelasyonun zayıf olduğu gösterse bile, korelasyonun yüksek olduğu kanıtlandı :

(1) Danzig, Cracow ve Poznan'da kaydedilmiş fiyatlar karşılaştırıldı : Bu kentlerden birinci ve ikincisi, aralarında bir mesafe olsa da Vistula vadisinde yer alırlar, üçüncüsü ise bu vadi dışındadır. Burada fiyatların benzerliğine doğru bir eğilim vardır.

(2) Bu döneme ait sürekli veri dizilerinin eksikliği nedeniyle, bu karşılaştırmanın amaçları için varolan verilerle yetinmeliyiz; bir başka deyişle, veriler Danzig'deki çavdar, Poznan için buğday

---

Sekizinci Ulusal Kongresi), **Historia gospodarcza** (Ekonomi Tarihi) VI cildi içinde (Varşova, 1960), s. 157. Bu önerme konusunda bir karara varmadan önce yazarın araştırmasının tamamını yayınlamasını beklemek daha iyi olacaktır.

(99) Hasat verileri, Majewski'nin tablolarından, veri bir yılda Wilde rezervindeki buğday hasat miktarını bir önceki yılın tohum miktarına bölerek elde edilmiştir. Buğday yalnızca sonbaharda ekilmediği için hesaplama kesin değildir, ancak bu konuda başka alternatifimiz yoktur.

(100) S. Hoszowski'e bu verileri sağladığı için teşekkür borçluyum.

ve Cracow için yulafa aittir; bu nedenle tek bir tahılla ilgili korelasyonun çok yüksek olacağını varsaymak doğru olur.[101]

Böylesi yüksek bir korelasyon sadece örnek olarak alınan döneme ait bir özellik değildir. Elimizdeki Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına ait verilerden de bu görülebilir. Hesaplama çavdarın nominal fiyatlarına göre yapıldı. Sonuçlar şunlardır:

1750-95			
	Basit Korelasyon	Cracow - Varşova	0.760
		Varşova - Danzig	0.800
		Cracow - Danzig	0.872
	Çoklu Korelasyon	Varşova - Cracow ve Danzig	0.815
		Cracow - Varşova ve Danzig	0.834
		Danzig - Varşova ve Cracow	0.866
1750-72			
	Basit Korelasyon	Cracow - Varşova	0.607
		Varşova - Danzig	0.509
		Cracow - Danzig	0.823
	Çoklu Korelasyon	Varşova - Cracow ve Danzig	0.608
		Cracow - Varşova ve Danzig	0.852
		Danzig - Varşova ve Cracow	0.822

Onaltıncı yüzyıl sonundaki Poznan örneğimize dönelim, çünkü biz yalnızca bu örnekte hem yerel fiyatları, hem de hasat miktarını biliyoruz. Poznan'daki fiyatlar ile kırsal çevredeki hasat miktarlarını karşılaştırmamızda, negatif bir korelasyonun ortaya çıkmadığı yılları ele alacağız —yani fiyat ve hasatın eşzamanlı olarak arttığı ya da azaldığı yılları alacağız. Bunlar 1585 (azalma), 1588 (azalma), 1589 (azalma), 1599 (artma) ve 1600 (artma) yıllarıdır. Biz tüm bu yıllarda (1600 yılı hariç) Poznan'daki buğday fiyatları hareketinin —bu hasat miktarına göre hesaplanamaz— Danzig ihra-

(101) Bir ihraç malı olmamasına karşılık, yulaf, ihracat tahıllarıyla, yani buğday ve çavdarla, köylü beslenmesinde bu iki ürünün yerini alabildiği için, bağlantılıydı; ve gerçekten de yulaf o dönemde önemli bir besin maddesiydi. Yulaf fiyatını, hesaplamalarımızda kullanmanın kabul edilebilirliği, (1600 yılı haricinde) yüksek bir korelasyon gösteren sonuç tarafından ortaya konulmuştur.

cat limanındaki tahılın fiyat hareketine uyduğunu bulduk. Bu, bana oldukça önemli bir olgu gibi gelmektedir.

Şimdi ihracat fiyatını belirleyen faktörlere bakalım. Bunun için bizim herşeyden önce Danzig'de kaydedilmiş fiyatlar ile tahılın ithal edildiği piyasalarda kaydedilmiş fiyatlar arasında bir korelasyon kurmamız gerekir. Posthumus'un Hollanda'da fiyatlar üzerine çalışması söz konusu döneme ilişkin parça parça veriler içerir; ancak biz yine de karşılaştırmayı yapmaya çalışalım. Elimizdeki veriler esas olarak Amsterdam'daki 'Prusya çavdarı'nın fiyatı ile ilgilidir (bir *last*'ın Gulden olarak fiyatı). Eğer biz bu fiyatı, Danzig'deki bir *last* çavdarın fiyatı ile (altın olarak),[104] her ikisine ait verilerin bulunduğu yıllar için karşılaştırırsak, şunları elde ederiz.[105]

	Amterdam	*Danzig*
1579	78.40	71.79
1580	96.00	83.19
1582	67.90	56.92
1584	73.15	60.00
1585	73.85	61.52
1593	75.60	53.19
1594	93.80	66.90
Basit korelasyon = 0.776		

Bu eksik verilere dayanılarak hesaplanan korelasyon yüksektir. Bu korelasyon belli başlı Polonya kentlerindeki tahıl fiyatları için elde edilen korelasyon kadar büyük değildir, ancak Poznan

(102) Bu hesaplamalar, Tadeusz Gruszowski tarafından, Varşova Üniversitesinde politik ekonomi bölümünde benim danışmanlığımda hazırlanan bir tezde yapılmıştır. Sonuçlar, Danzig'in rolünün ilk belirleyici bir faktör olduğunu ve Varşova pazarının özgül bir niteliğe sahip olduğunu ileri sürer. Bu sorunlara bir başka zaman yeniden döneceğiz. Hesaplamalarımızda, Danzig piyasasında buğday fiyatlarını bilmedimiz için çavdar fiyatlarını kullandık.

(103) N.W. Posthumus, **Inquiry in to the History of Prices in Holland** (Leiden, 1946) cilt I, s. 19-22.

(104) J. Pelc, **Ceny w Gdansku w XVI i XVII w.** (Onaltıncı ve Onyedinci Yüzyıllarda Danzig'de Fiyatlar) (Lwow, 1937), s. 48.

(105) Kullanabileceğimiz verilerin sınırlı olması nedeniyle, bu tabloda 1584'den bir parça geriye gideceğiz. Ancak bu, olgunun aydınlatılması için çok fazla önemli değildir.

kentindeki fiyatlar ile çevre mahaldeki hasatlar arasındaki korelasyondan daha büyüktür. Son iki öge arasındaki göreli zayıf korrelasyon, Poznan ve Danzig'deki fiyatlar arasındaki güçlü korelasyon ile birlikte Polonya'nın ticari üretimi için dış pazarın büyük bir öneme sahip olduğunu gösterir — bununla birlikte bunun toplam üretim için çok sınırlı bir önemi vardır.

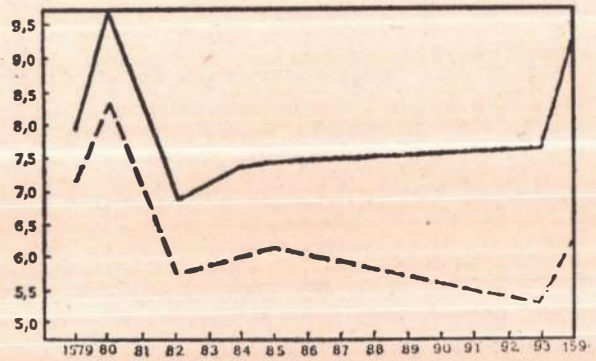
Bu, analizde önemli bir öge olmasına rağmen belirli sonuçları doğrulamaz. Özellikle, ihracat ile bütün ilişki mutlaka ihraç ve ithal piyasalarındaki fiyatlar arasındaki yüksek bir korelasyon ile ifade edilmez. Belirli durumlarda bu yolla açıklanır; başka durumlarda bu açıklama tam tersi bir yolla olur. Ticaretin iyi gittiği dönemlerde bu korelasyonun yüksek olması gerekir; ancak ticari ilişkiler herhangi bir nedenle bozulduğunda, bu piyasalardaki fiyatların hareketi zıt eğilimler gösterebilir. Kazaklarla yapılan savaşlar ve 'İsveç tufanı' dönemi boyunca Polonya ihracatındaki azalma doğal olarak hem Danzig'de hem de Amsterdam'da fiyatlarda bir artışa neden olmuştu. Bununla birlikte, Hollanda'da 1664-5 büyük veba salgını ve elbette 1720'deki ünlü 'Marsilya' vebası Amsterdam'da fiyatlarda bir artış, Danzig'de bir düşüşün nedeni oldu. İhraç ve ithal piyasalarında fiyat hareketlerindeki zıt eğilimlerin belirli anlarda ortaya çıkması, ihracatta bağımlılığın olmadığı kanıtlamaz, tersine bu bağımlığın varlığını güçlendirir.[106]

Bir adım daha ileri gidelim. Danzig'e ulaştırılan her hangi bir miktar tahılın burada satılabildiğini varsayarsak (ticari akımın. örneğin ithalatçı ülkedeki bir salgın sonucu durduğu yıllar hariç) bunun önemli sonuçları şunlar olur :

---

(106) Tamamen bu nedenle hesaplamalarımızı kısa bir zaman dönemi için yaptık. Burada yayınladığım bulguları Paris'de VIe Section de L'cole Pratique des Hautes Etudes'de yayınladığımda, bazı bilim adamları (F. Braudel, C. - E. Labrousse, J. Mevret) bu sınırlamayı eleştirip, hesaplamaların daha uzun bir zaman dönemi için yapılmasını önerdiler. Bu öneriye pek aklın yatmadı. Birbirine yakından bağımlı iki pazar alalım : Bunlar arasındaki mübadele engellenmediğinde bu iki pazardaki fiyatlar yüksek bir pozitif korelasyon gösterirler; mübadele engellendiğinde korleasyon negatif olur. Şimdi bu iki pazar arasındaki korelasyonu uzun bir zaman döneminde incelersek bu iki eğilim birbirlerini götürür ve çok düşük bir pozitif korelasyon elde edilir - bu da bize ilişki konusunda yanlış bir fikir verecektir. Ancak buradaki hesaplamalar bu olgu üzerinde yapılan araştırmada ilk adımdan öteye birşey değildir.

(1) Danzig'den yapılan ihracatın artık ile ve dolayısıyla da kısa dönem hasatları ile — bunların dalgalanmalarını büyüterek— doğru orantılı olması gerekir:[107] Buna karşılık uzun dönemde, emek ve toprak verimliliğindeki değişmeler, lordun elindeki toprak oranındaki bir artış yol yapımı ya da sınırların değişmesi vb. nedenlerle ihracata ayrılmış arazideki değişmeler gibi faktörlerle doğrudan orantılı olması gerekir.[108]

——————— Danzig'deki çavdar fiyatının standart sapması
— — — — — — Amsterdam'daki çavdar fiyatının standart sapması

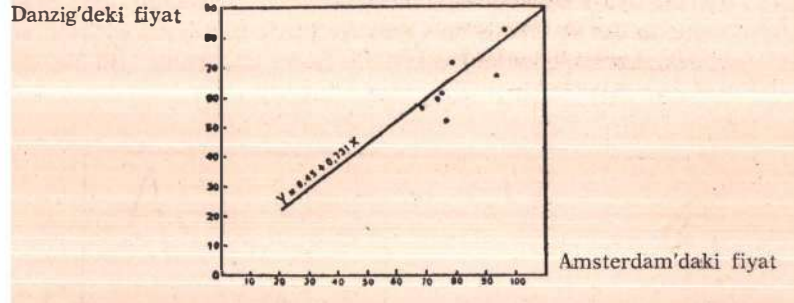
Onbeşinci yüzyılın son çeyreğinde Danzig ve Amsterdam'daki çavdar fiyatları arasındaki korelasyon.

KAYNAK : J. Pelc, **Ceny w Gdansku w XVII XVII w.** (Lwow: 1937); N.W. Posthumus, **Inquiry into the prices in Holland** (Leiden: 1946), cilt. I.

(107) Bu önermeye, Danzig'li tüccarların satın aldıkları herşeyi satmadıkları, daha ziyade bunların bir kısmını stoklayıp, fiyat spekülasyonu yaptıklarını söyleyip karşı çıkılabilir. Ancak bu politikanın sonucu olsa olsa belki en yüksek noktaları dengeleyebilirdi (çok büyük miktarlarda tahılın Danzig'e geldiği yıllarda, bunun bir kısmı daha sonraki yıllarda satılmak üzere stoklamrdı); dolayısıyla eğri herhangi bir değişikliğe uğramazdı.

(108) İhracat yapılan gerçek alan iyi bilinmez. Sorun W. Czermak, 'Handel zbozowy gdanski w XVII v. (Danzig'de Onyedinci Yüzyılda Tahıl İhracatı), **Sprawozdania z czynnosci i posiedzen Polskiey Akademii Umiejetnosci**, V (1898), s. 8-9'de dikkate alındı. W. Achilles'in ileri sürdüğü önermeler çok inandırıcı değildir. W. Achilles'in ileri sürdüğü önermeler çok inandırıcı değildir. W. Achilles, 'Getreidepreise und Getreidehandelbeziehungen europaischer Raumeim 16. un 17 jhdrt', Zeitschrift für Agrargescihichte und Agrarsoziologie (1959), s. 32.

(2) Danzig'den yapılan ihracatın iç piyasadaki fiyat hareketiyle, bu fiyatlar hasatla ters orantılı olduğu ölçüde (bunun gerçekte belirli bir ölçüde böyle olduğunu görmüştük) ters orantılı olması gerekir. İhracat hacmi ile iç piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalar arasında bu ters orantılı ilişkinin belirtilmesi yararlı olabilir. Her ne kadar bu liberal kapitalizmin belirli olgularının özelliklerini akla getirse de farklı bir ekonomik niteliğe sahiptir. Kapitalizmde iç piyasada fiyatlar düşerken ihracat artabilir; burada ise bu ikisi arasında bir neden sonuç ilişkisi yoktur - bunların her ikisinde bir üçüncü olgunun, yani hasatın bir sonucudur.

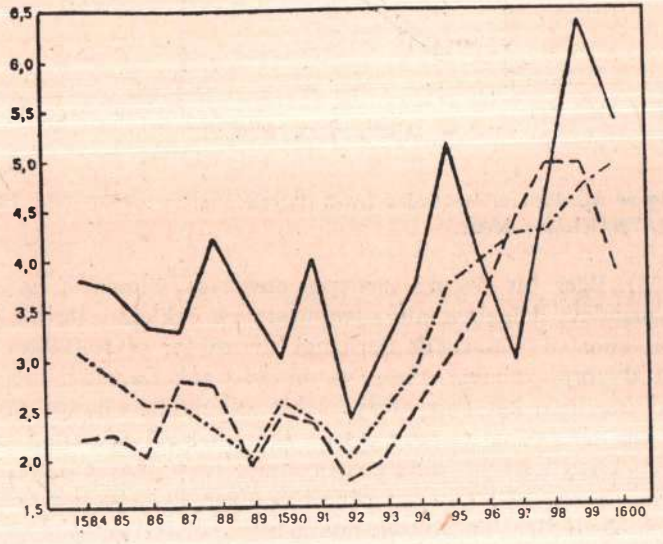

Danzig ve Amsterdam'da çavdar fiyatı dalgalanmaları korelasyonu, 1579-1594.
KAYNAKLAR: **idem.**

(3) Eğer bir önceki tartışma doğruysa, ihracatın, iç piyasa fiyatlarındaki dalgalanmaları yumuşatması beklenir. Üç bir örnekte, bir kimsenin Danzig'de herhangi bir miktar satabildiğini ve örgütlü alıcının (yabancı tüccar ya da daha çok Danzig'li tüccar) fiyatlar üzerinde kati bir etkiye sahip olduğunu varsayalım; kötü bir yılda alıcı daha az tahıl alacak (çünkü, piyasada daha az tahıl vardır) buna karşılık daha çok ödemede bulunmayacaktır. Durum bu ise, Danzig'deki fiyatlar eğrisinin diğer Polonya kentlerindeki benzer eğrilerden 'en yüksek noktalarının düzeyi'den dolayı farklı olması gerekir. Bu şekilde biz yeniden ihracatın iç piyasa fiyatlarındaki dalgalanmalarını yumuşattığı sonucuna varmış oluyoruz. En azından bu *in abstracto* durumunda böyledir; ancak sorun çok detaylı bir analizi gerektirir.

Köylünün tahılını kentte arz ettiğini buna karşılık soylunun tahılının büyük ihraç pazarında satıldığı önermesinde bulunacağız.

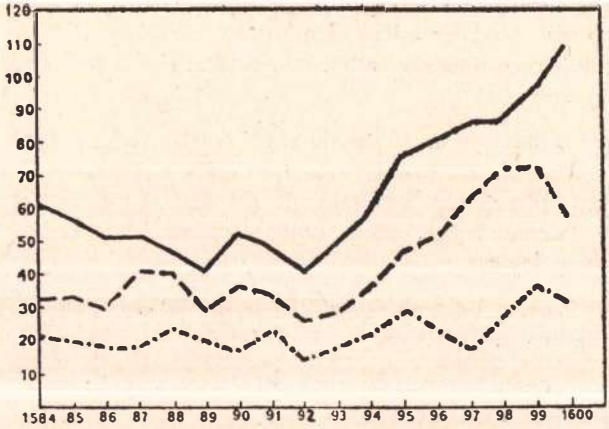
Daha sonra ticari üretimin, rezervlere kıyasla köylü işletmelerinde toplam üretimin çok küçük bir yüzdesini meydana getirdiği göz önünde tutulursa, bunun kötü bir yılda kent pazarlarına arz edilen mal hacminde, felâket sayılabilecek bir azalmaya yol açacağı, buna karşılık ihracat için limanlara gönderilen miktarda çok küçük bir azalmaya neden olacağı sonucuna ulaşırız. Bu şu anlama gelecektir: (1) denizden uzak kentlerde fiyatlar limanlara göre daha fazla dalgalanır, (2) ülke içinde ihracat, fiyatlardaki dalgalanmaları yumuşatmadığı gibi fiyatlardaki dalgalanmaları artırır. Diğer taraftan ülke içinde fiyatlardaki artışın bir sınırı vardır : Liman kentlerindeki fiyat eksi bu kentlerdeki ulaştırma maliyeti. Liman kentlerinde fiyat, fiyat belirlenmesinde sahip oldukları ayrıcalıklı konumundan dolayı alıcıların (Batı Avrupalı tüccarlar ve özellikle Danzig'deki komisyoncular) etkisi ile fiilen düşürülür. Bu iki eğilimin ortaya çıkması aynı derecede önemlidir.

——————— Poznan'da fiyatın standart sapması
—.—.—.—.—.— Danzig'de fiyatın standart sapması
— — — — — — Cracow'da fiyatın standart sapması

Başlıca Polonya kentlerinde tahıl fiyatındaki dalgalanmaların korelasyonu, 1584-1600.

KAYNAK : idem.

——————— Poznan'da buğday fiyatları (grosze olarak)
—.—.—.—.—.— Cravow'da yulaf fiyatları (grosze olarak)
— — — — — — Danzig'deki çavdar fiyatları (zlote olarak)

Başlıca Polonya kentlerinde tahılların fiyatı, 1584-1600 (mutlak rakkamlarla).

KAYNAK : Poznan (bir cwertunia başına buğday fiyatı) : Veriler Professor S. Hoszoioski tarafından sağlandı. Danzig (bir ast çavdarın fiyatı) : J. Pelc, **Ceny w Gdansku w XVII XVII w.** (Lwowo: 1937). Creicow (bir cwertnia gaşına yulaf fiyatı): J. Pelc, **Cony w Krakowie w I· 1369-1600** (Lwow: 1935).

Bir taraftan köylü işletmesinin sahip olduğu ortalama alandaki azalma, mal hacminde bir azalmaya neden olur ve dolayısıyla kötü yıllarda mal hacminin tamamen ortadan kalkması tehlikesini yaratır. Bu da kent pazarı için ayrılmış arz miktarındaki dalgalanmaları artırırdı. Diğer taraftan, bu sürece paralel bir başka süreç gelişir (belki de bağımsız olarak): Küçük kentlerin, köylü işletmelerinin arz ettikleri ürüne bağımlılığını tedrici olarak azaltarak, bunların güçlü bir tarımsal yapıya kavuşmalarıdır. Kısaca, ihracatın ülke içindeki fiyatlar hareketini dengeleme eğilimi ile ilgili hipotez bize son derece uygun gözükür. Belkide bu nedenle Polonya'da fiyatlardaki artma ve azalma biçimindeki dalgalanmalar aynı dönemde örneğin Fransa'daki (özellikle iç Fransa) kadar açık değildir.[109]

(109) Bu olgu M. Baulant ve J. Meuvret'in, **Prix des céréales extraits de la mercuriale de Paris, 1520-1698**, (Paris, 1960), cilt I: 1520-1620, ve Labrousse'in çalışmalarında ortaya çıkar.

Bundan başka, fiyatlardaki dalgalanmaları hasattaki dalgalanmalardan daha sınırlı yapan ve tarımsal gelirin (lord ve köylünün her ikisininkinin birden) niçin fiyatlardan çok büyük ölçüde hasata bağlı olduğunun nedenlerinden en azından biri olan bu faktör olasılık dışı değildir.

Eğer şimdi yerel piyasalardaki fiyatların öncelikle hasata, ikincil olarak da ihracat fiyatlarına bağlı olduğunu düşünürsek, olası tüm bileşimleri incelememiz gerekir:

(a) Poznan bölgesindeki kötü bir hasat, Amsterdam'da artan fiyatlarla çakışır;

(b) Poznan bölgesinde iyi bir hasat, Amsterdam'da fiyatların düşme eğilimi ile çalışır;

(c) Poznan bölgesinde kötü bir hasat, Amsterdam'da fiyatların düşme eğilimi ile çakışır;

(d) Poznan bölgesinde iyi bir hasat, Amsterdam'da fiyatların artışı eğilimi ile çakışır.

(a) ve (b) durumlarında dalgalanmaların yönü bellidir; yalnızca bu dalgalanmanın gücünün ölçülmesine gerek olabilir. (c) ve (d) durumlarında, yani; zıt yönde çalışan güçleri incelediğimiz yerde, sonucun etkin her bir vektörden daha zayıf olacağını güvenle söyliyebiliriz (bu, ihracatın iç piyasa fiyatlarını yumuşatma eğiliminde olduğu önermesi ile uyuşur). Bu nedenle biz, bu iki güçten hangisinin üstün olacağını tahmin edecek konumda değiliz. Poznan çevresindeki hasatlar ile Poznan kentindeki fiyatlar diyagramı ve Poznan'daki fiyatlar ile Danzig'deki fiyatlar diyagramı zaman zaman bunlardan birinin, zaman zamanda ötekinin üstün geldiğini gösterir.

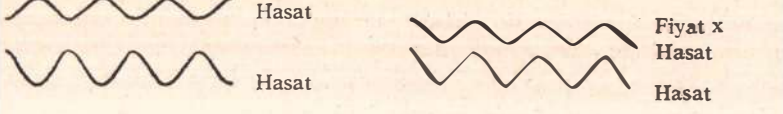
Böylece döngü kapanmıştır. Araştırmamızın ışığı altında şimdi tarımsal gelirin (lordun ve köylünün) fiyatlardan daha çok satılan miktara bağlı olduğu önermesini gösterebiliriz. Ancak bu önermeyi kesin olarak göstermekten ziyade çok muhtemel bir hipotez yaptığımızı söylememiz gerekir.

Daha önce belirttiğimiz gibi, hasattaki büyük esneklik neredeyse tamamen hem lord hem köylü üretiminin ticari kısmına kaydırılmıştır. Öz-tüketim için ayrılan kısım hacim olarak istikrarlı olduğundan (salgın dönemleri hariç) tanım gereği bunun reel değeri de istikrarlıdır ve dolayısıyla pazarlanan kısmın gerçek

değerindeki dalgalanmalar çok büyük olur. Piyasaya yönelik üretimin reel değerindeki dalgalanmalarda şu üç faktörün sonucu olacaktır: (1) satılan miktarlar, (2) ele geçen fiyatlar, (3) satın alınan malların fiyatları. Satın alınan malların fiyatları kısa dönemde göreli olarak istikrarlı olduğundan (uzun dönemde bunun böyle olmadığını aşağıda göreceğiz), bu faktörü bundan sonrası için dikkate almıyabiliriz ve tarımsal üretimin pazarlanan kısmından elde edilen reel gelirin, bu üretimin —bu, yukarıda belirtilmiş iki faktörün, satılan miktarların ve ele geçen fiyatların bir sonucudur— elde edilen parasal kazanc bağlı olduğunu varsayabiliriz.

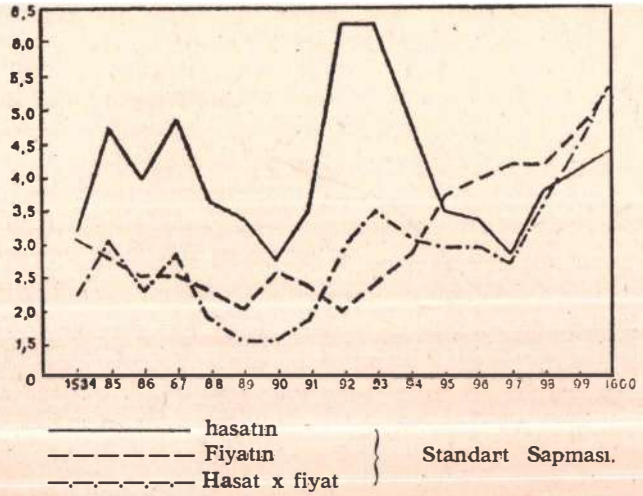
Talebin istikrarlı olduğu tecrid olmuş bir ekonomik sistemde, eğer fiyatlar mal hacmindeki (arz) dalgalanmalarla ters orantılı ise, bu iki faktörün sonucunun çok küçük olacağı açıktır. Bu nedenle bu iki faktörün güçlü olacağını tahmin etmek mümkün değildir.

Satılan miktarların fiyatlardan daha büyük bir etkiye s hip olacağı hipotezi lehine argünanları daha önce incelemiştik. Şimdi bu hipotezi ampirik olarak doğrulamaya çalışacağız — araştırmanın şimdiki durumu veri iken bunu yerine getirmek çok güç olsa da. Sorunu önce mikroanalitik düzeyde daha sonra makroanalitik düzeyde incelemeğe çalışacağız.

Mikroanaliz için nesne seçimi, amacımız açısından kısmen yararlı, varolan kaynakların yalnızca Poznan çevresindeki rezervlerle ilgili olması olgusu tarafından belirlenir.

Görmüş olduğumuz gibi, rezervlerin hasat dalgalanmaları ile kentteki fiyat dalgalanmaları rasında negatif bir korelasyon vardır. Bu iki eğrinin bileşkesi, elbette daha küçük bir derecede dalgalanma tarafından karakterize edilir (çünkü ters yönde dalgalanan iki eğri kısmen birbirlerini aynı düzeye getirirler). Ancak gerçekte, hasatlar eğrisine, fiyatlar eğrisinden daha yakındır.

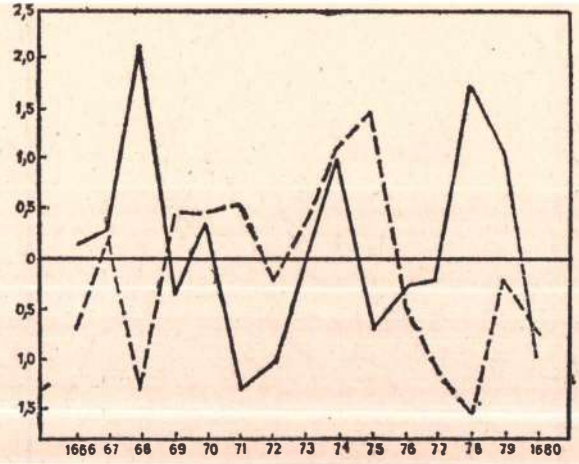

Mikroekonomik bir ölçekte hasatlar ve fiyatlar arasındaki korelasyon. KAYNAKLAR: Wilda rezervinden elde edilen verimlilik verilerin (harmanlanmış buğday miktarının bir önceki yılda tohum olarak kullanılan buğday miktarına oranı), 1584-1600: Majewski, op.cit.; Poznan'daki buğday veriler Professör S. Hosrowki tarafından sağlandı.

Fiyatlarda dalgalanma olmayacağı, ancak daha ziyade parasal gelir hacmini belirleyen mal hacminde dalgalanmalar olacağı söylenebilir. Ne olursa olsun, daha önce gösterdiğimiz gibi, mal hacmindeki dalgalanmaların, hasattaki dalgaanmalar olduğu çok açıktır. Bu nedenle eğer şimdi hasattaki dalgalanmaların, fiyatlardakinden ve mal hacmindeki dalgalanmalarında hasattakinden daha büyük olduğunu bir olgu olarak kabul edersek, mal hacmindeki dalgalanmaların fiyatlardakinden daha büyük olduğunu açıkça görebiliriz.

Eğer şekillere daha yakından bakarsak, ilgilendiğimiz onaltı yıl sırasında, fiyat değişmelerinin sekiz örnekte hasat değişmelerine tekabül ettiğini görebiliriz. Bu iki faktörün bileşkesinin bu yıllar boyunca aynı ölçüde artması ve azalması gerektiği açık olduğundan bu örnekler bizi ilgilendirmez.

Diğer sekiz yılda fiyatların hareketi, ters bir yön izlemiştir, bunlardan yalnızca iki tanesi hipotezimizle uyuşur

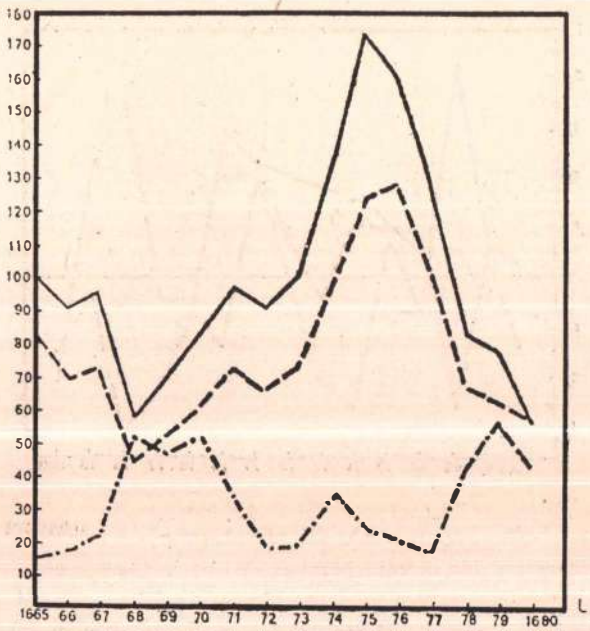
——————— Hasatlardaki ilk farklılıkların
— — — — — — Fiyatlardaki ilk farklılıkların
} standart sapması

Makroekonomik bir ölçekte hasatlar ve fiyatlar arasındaki korelasyon 1665-1680.

KAYNAKLAR : Endeks olarak, bin last olarak Danzig'den yapılan tahıl ihracatını kullandık : S. Hoszowski, 'Handel Gdanska w okresie XV-XVII w.' **Zeszyty Naukowe WSE w krokowie**, sayı II ve **Prace z zakresu historii gospodarczej** (Craco, 1960) içinde. Rakkamlarımızı s. 50a, 50b, 50c'deki diyagramlardan aldık. Çavdar fiyatları için : Pelc **op.cit.**

(1590'da fiyatlar 40.5'den 51.8'e artarken, verim bir önceki yıla göre 3.1'den 2.5'e düşer —iki faktörün ürünü böylece yüzde 3 artar; 1596'da fiyat 75'den 80,5 artarken, hasat 3.2'den 3.1'e düşer— ürün yaklaşık yüzde 4 artar). Her iki örnekte de hipotezimizden sapmanın çok küçük olduğu belirtilebilir. Geri kalan altı örnekte, hipotezimize uyar : Satıcı, fiyatlardaki eşzamanlı bir düşmenin sonucu olarak uğradığı kayıptan daha büyük miktarda mal satarak daha çok kazanır.

Herşeye rağmen, normal koşullarda, yani ciddi bir parasal krizin olmadığı, uluslararası mübadele önünde engellerin bulunmadığı durumlarda, ürün miktarı ile fiyatın çarpımından oluşan hasılat eğrisinin, bu eğriyi belirleyen iki eğriye nazaran daha az dalgalandığı aşikârdır.

——————— Danzig'deki çavdar fiyatı
— — — — — — Gümüş cinsinden Danzig'deki çavdar fiyatı
—.—.—.—.—.— Danzig'den tahıl ihracatı

Danzig'deki çavdar fiyatları ve Danzig'den yapılan tahıl ihracatı, 1665 1680 (mutlak rakkamlarla).

KAYNAKLAR: Fiyatlar için: Pelc, **op.cit.**; ihracat için: Hoszowski, **idem.**, bir önceki diyagramdaki gibi.

Bu, kısa dönemde piyasa olgularının tarımsal üreticilerin gelirlerinin reel değerine belirli bir istikrar getirdiği, buradan da hasattaki büyük dalgalanmaların etkisinin sınırladığı anlamı çıkartılabilir.

Aynı sorun mikroanalatik ölçekte bir başka yoldan incelenebilir. Poznan çevresindeki hasatları (Wilda rezervindeki buğday verimi, harmanlanmış miktarı, bir önceki yılın tohum miktarına bölerek hesaplandı) en iyi üç yıl ve en kötü üç yıl olarak alabilir ve bunları Poznan pazarındaki buğday fiyatı ile karşılaştırabiliriz.

		Verim	Fiyat	Ürün
En iyi yıllar	1592	5.8	40.2	233.16
	1593	5.8	49.0	284.20
	1603	4.6	75.5	347.30
En kötü yıllar	1597	2.6	85.4	222.04
	1604	2.2	120.0	264.00
	1616	2.8	70.0	196.00

En kötü yıllarda ortalama verim 2.5 ve ortalama fiyat 91.6'dır. En iyi yıllarda ortalama verim 5.4 ve ortalama fiyat 54.9'dur.

Karşılaştırmayı daha kesin hale getirebilmek için, bu sayıları ortak bir temele indirgememiz gerekir. Ortalama en kötü bir yılı 100 olarak alırsak, ortalama en iyi yıla tekâbül eden sayılar şöyle olacaktır : Verim 216, fiyat 60 ve ürün 129.6. Dolayısıyla verimlilik ile fiyatın çarpımı, ortalama en kötü yıldakine nazaran dörtte bir oranında daha büyüktür.

Ancak bu yolla, mal hacmini ve fiyatı değil verim ve fiyatı karşılaştırıyoruz. Gerçeğe yaklaşmak için, toplam hasattan gelecek yılın tohumlaması için bir birim ve öz-geçim için bir birim almanın gerekli olduğunu varsayalım.[110] Mal hacmindeki dalgalanmalar hakkında daha iyi fikir sahibi olmak için, bildiğimiz gibi bunlardaki dalgalanmalar hasattakinden daha keskindir, her hasattan iki birimi çıkaracağız.

O halde buna göre : Her birim tohum başına 0.5 birim pazar için üretime ayrılır; ortalama fiyat 91.6'a eşittir; en iyi yılda her bir tohum başına 3.4 birim pazar için üretime ayrılır; ortalama fiyat 54.9'a eşittir.

En kötü yıllar için verileri yine 100 olarak alırsak, ortalama en iyi yıla tekâbül eden sayılar şöyle olur : Mal hacmi 680; fiyat 60 ve ürün 408.

Nitekim, malların toplamının satışından elde edilen parasal gelir, ortalama en iyi yılda, ortalama en kötü yıldan dört kat daha büyüktür - fiyatların yüzde 40 daha düşük olmasına rağmen. O halde, sonuç, bir kez daha hipotezimizi doğrular.

(110) Bu keyfi bir hipotez değildir. Mlawa bölgesinde 1777'de kraliyet mülklerinin envanterlerini (**lustraje**) hazırlayan görevliler hesaplarını kesinlikle bu şekilde yapmışlardı.

Sorun makroekonomik düzeyde de incelenebilir. Danzig'den yapılan tahıl ihracatı istatistikleri henüz yayınlanmamıştır. Kranhals'ın verileri ise haklı eleştirilere uğradığından şüphelidir.[111] Son zamanlarda S. Hoszowski, güvenilir gözüken veriler yayınladı, ancak bunlar diyagram biçimindedir. Diyagramdan yaklaşık bir anlam çıkartabilir ve Danzig'deki çavdar fiyatına ilişkin verileri yorumlıyabiliriz.

Örnek olarak 1654'den 1680'e kadarki dönemi aldık. Onyedinci yüzyılda buğday fiyatına ilişkin veri noksanlığı nedeniyle çavdar fiyatını kullandık. Yalnızca fiyatlardaki dalgalanmalar ile ilgilendiğimizden, bunlar da hemen hemen başlıca ihraç ürünü olan iki tahıl türünde birbirlerine paralel olduklarından (buğdayda muhtemelen o kadar büyük değildi), bunun fazlaca bir önemi yoktur.

Daha önce belirttiğimiz gibi tahıl ihracat hacmi, bir ülke hasatlarındaki dalgalanmaların şişirilmiş bir endeksi olarak alınabilir. Hem bu yöntemle, hem de bu dönem için elde ettiğimiz sonuçlar 1584-1600 döneminde Poznan çevresi rezervlerine ilişkin sonuçlara benzer. Hasatlar ile fiyatların ters yönde değiştiği yedi örnek dışında, yalnızca ikisi hipotezimizle uyuşmaz, diğer beş örnek hipotezimizi doğrulamaktadır.

Biz elbette hipotezimizin tam bir sağlamasını yapmaktan halâ oldukça uzağız. İki farklı dönemdeki mikro ve makro ekonomik analizlerden elde edilmiş sonuçlarda anlaşmak, bu hipotezi muhtemelen geçerli saymak için yeterli bir zemin gibi gözükebilir.[113]

---

(111) D. Kranhals, **Danzig und der Wechselhandel in seiner Blütezeit Von XVII Jhdrt Deutschland un der Osten,** (Leipzig, 1942)(cilt 19 içinde. Eleştrisi için bakınız, C. Biernat, **Rocznik Gdanski,** XIII (1954), s. 224-31.

(112) Hoszowski, **op.cit.**, s. 50a,b,c'deki diyagram. Bu çalışmanın lehçe yayınlanmasından sonra, S. Hoszowski'nin yönetimi altında, zrodla do dziejow hadlu i zeglugi Gdanska (Danzing Ticaret ve Denizcilik Tarihi İçin Kaynak Malzeme) iki temel çalışması yayınlandı. Bu çalışmalar şunlardır: C. Biernat, **Statstyka obrotu towarowego Gdanska w. 1 1651-1815** (1651-1815 dönemi boyunca Danzig Mal Ticaret İstatistikleri) (Varşova, 1962) ve S. Gierszewski, **Statystyka zeglugi Gdanska w. 1.** 1963). Bu hayli zengin kaynak malzemeye dayanarak, hipotezimizi doğrulamayı yada reddetmeyi gelecekteki bir araştırmaya bırakacağız.

(113) Bu hipotez, daha önce sözü edilen makalesinde I. Rychlikowa tarafından sorgulanmış ve büyük pazarlar söz konusu olduğunda doğruluğu kanıtlanmıştı.

6. BİR YORUM DENEMESİ :

Kısa dönemli dalgalanmalar (bir kaç yıllık) sözkonusu olduğunda, Labrousse ve öğrencileri aslında çok iyi bildikleri bir konu olan; kapitalist sistemde krizin genel fiyat düzeylerindeki ani bir düşüşe, feodal sistemde ise krizin genel fiyat düzeylerinde ani bir yükselişe neden olacağı olgusundan sonuçlar çıkartmamışlardır. Bu, feodal sistemde fiyatlar genel düzeyindeki dalgalanmalar ile ulusal gelirin bütünündeki dalgalanmalar arasında negatif bir ilişki mevcutken, kapitalist sistemde, en azından 1939'a karar, sözkonusu bu iki nicelik arasında pozitif bir ilişki olmasından kaynaklanmaktadır.

Kapitalist sistemde eğer konjonktür herşeyin «çalışmakla» başlıvacağı biçiminde ise, üretici güçlerin kullanım derecesi, istihdam, fivatlarının düzeyi, tüm kârlar, nüfusun tüm gelirleri artacaktır. Toplumsal gelirin endeks değeri iki nedenden dolayı yükselir : Ulusal hasılanın fizik hacmindeki ve genel fiyat düzeylerindeki artış.

Feodal sistemde durum bu değildir. Uygun bir dönemde üretim faktörlerinin tam kullanımı, ulusal geliri arttıran üretim faktörlerinin miktarına bağlı olduğundan fiyatlardaki düşüş ile aynı zamana denk düşer. Nüfusun gelir ve hasılası yükselecektir. Fiyatlardaki düşüşün üretimin «doğal», ticari olmayan —ki daima büyük miktarlardadır—, kısmı üzerinde bir etkisi olmadığından her ikisi de yükselir. Aynı zamanda, gelirler, üretimin ticari kısmı sözkonusu olduğunda da, fiyatlardaki ters yönlü dalgalanmalar, toplam üretimdeki dalgalanmaları kısmi olarak yumuşattığından ötürü artar. (Hasat iyi olduğu zaman lord ve köylü fiyatlardaki düşüşün bir sonucu olarak uğradıkları kayıpdan daha çok satmak suretiyle daha fazla kazanırlar. Aynı olgu zenaatkârlar için de geçerlidir.)

Bu anlamda, kapitalist sistem koşulları içerisinde, ulusal gelirin endeks değeri ulusal gelirin fizik hacminin endeksinden (ulusal gelir ve fiyatlar arasındaki korelasyon pozitifdir; böylelikle her iki öge bir araya getirilebilinir) daha fazla devresel dalgalanmalara sahip olduğundan, feodal sistemde ulusal gelirin hacim endeksi (hesaplanması mümkünse) fiziksel hacmin indeksinden daha kararlı olur. (Kısmi olarak dalgalanmaları azaltma etkisi ile negatif ilişki).[114]

---

(114) Sosyalist sistem zaman zaman aynısını yani; kapitalizmdeki koşullardan tümüyle farklı koşullar altında ulusal gelir ve fiyatlar arasın-

Bu farklılığı açıklamak çok zor görünmemektedir. Kapitalist sistemde fiyatlardaki artış stokları harekete geçiren bir güdüyü temsil eder. Fiyatlardaki yükseliş daha önce kullanılmayan üretim faktörlerinin kullanılmasına yol açar. Kapitalist sistemde daima az veya çok miktarda stok mevcuttur. Bundan öte, ulusal geliri arttırmak için kaynakların daha az üretken alanlardan daha çok üretken alanlara kaymasını sağlayacak sınırsız olanaklar vardır. (fiyat artışlarının oluşturduğu güdü ile sağlananların tümü). Böylelikle, tam rekabetçi kapitalizmde fiyat artışlarının ulusal gelirin artması için gerekli ve yeterli şart olduğu sonucu ortaya çıkar.[115]

Feodal sistemde normal olarak genellikle stoklar sözkonusu değildir.[116] Kullanılmayan veya potansiyel olarak kullanılabilir üretim faktörleri yoktur. Bu önerme paradoksal görülebilir, fakat biz kendi hesabımıza bunu paradoks olarak görmüyoruz. Doğal olarak feodal sistemde işlenmemiş veya yoğun olarak işlenmiş alanlar kullanılmayan ormanlar, bilinen ancak işletilmeyen madenler vb. vardır. Bu potansiyel kaynaklardan belirli koşullarda faydalanılabilinir mi? Bizim için çok daha önemlisi bu kaynakların olası kullanımları fiyatların genel düzeyine veya daha açık bir ifadeyle fiyatlardaki yükselmeye mi bağlıdır? Büyük bir olasılıkla bu sorulara verilecek yanıt olumsuzdur. Bu potansiyel kaynakların kulla-

---

daki negatif korelasyon ortaya koymaya çalışır. Teorik olarak, sosyaist sistemde ulusal gelirdeki bir artış mal fiyatlarında derece, derece bir düşüşe yönelik olarak nüfusun gerçek gelirinde bir artışa yol açabilir. Bu olgu, sosyal psikolojide ilginç farklılıkları belirler. Kapitalist toplumlarda, özellikle iki savaş arasındaki dönemde, fiyatlardaki her yükseliş itimatla karşılanmasına rağmen, fiyatlardaki her düşüş kamuoyunun ilgisinden kaynaklanmaktadır. Bu toplumlarda, az miktarda kapitalizm tarafından etkilenseler de kamu oyu her türlü fiyat artışına büyük tepki gösterir. Beki de bu nedenedir ki, Stalin sosyalist yönetimde standart yaşam koşullarındaki bir artışın ücretlerdeki bir artış ile değilde fiyatlardaki bir düşüş ile sağlanması yolundaki görüşünde çok katıdır.

(115) Savaş ekonomisi gibi atipik durumlar birer istisnadır. Savaş zamanlarında fiyat artışları, neden olmasa bile (ki bu artışların tereyağı değilde, silah üretimini belirli bir duruma getirmesi hariç olmak üzere) ulusal gelirde bir artışın ve göreli olarak üretim faktörlerinin tam kullanımını etkiler.

(116) Buna genellikle fiyatlardaki artışların stokları harekete geçirmediği azgelişmişlerde rastlanır. Bakınız, N. S. Buchanan ve H. S. Ellis **«Approaches to Economic Growth»** (New York, 1955), s. 53-4.

nımını sınırlayan faktör insan gücüdür (özellikle, feodal sistemde el ile yapılan üretimin egemen olduğu düşünüldüğünde). Ancak genel bir kural olarak söylenebilir ki, insan gücü yeterli değildir. Feodal dönemin (örgütlenmiş toplumun marijinal kesimlerinde yaşayan) dilenci, serseri, toplum dışı kimseler kalabalığından oluştuğu şeklindeki bir olguya dayanarak kendimizi aldatmayalım. Görüntülerin tersine, bunların büyük çoğunluğu toplumla bütünleşmiştir ve belirli bir anlamda bunlar toplum içinde gerekliydiler. Krakow Dilenciler Birliği buna bir örnek olarak verilebilir[117] ve bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Feodal Sistem, dilenciler olmadan yapamazdı; herhangi bir çeşit mal üretmeseler de bunlar göreli olarak pek çok hizmeti ucuz olarak sağlamışlardır. Benzer olarak, kapitalizm de gezgin satıcılar olmadan yapamaz. Fizik olarak varolsalar bile feodal topluma tam anlamıyla entegre olmamış bu kategoriye ait gruplar, potansiyel üretici faktörleri temsil edemez veya edilemezler.[118]

Eğer, potansiyel üretim kapasitesini sınırlayan faktör elde edilebilir ve kullanılabilir insan gücü miktarı ise, insan gücünün yetersizliği dolayısıyla tüm işletilmeyen tarlalar, ormanlar, madenler gibi kullanılmayan tüm artık üretim faktörlerinin, bu ekonomik koşullar içerisinde bir değeri yoktur.

Kapitalist sistemde ulusal gelir iki yolla arttırılabilir: Stoklardaki bir azalışın, yani daha önce kullanılmayan faktörlerin kullanımı veya insan gücünün az kârlı alanlardan, daha kârlı alanlara, yani pratikte tarımsal üretimden sanayie kaydırılmasının sonucu olarak; feodal sistemde ise, bu son olanak ya yoktur (serfin toprağa sıkı sıkıya bağlı olduğu ve kente göçün yasaklandığı zamanlarda), ya çok sınırlı olarak mevcuttur, ya da olduğu zaman bile (çok küçük ölçeklerde) ulusal gelirin arttırılması üzerinde çok az bir etkisi vardır. Çünkü, kentsel üretimin

---

(117) A. Chmiel, **Dzlady «i betelfochty krakowkie** (Cracow Dilencileri»). Szkice Krakowskie (Krakow'dan Skeçler) (Krakow, 1939-47) p. 88-90.

(118) Assorodobral, **op.cit.** ve Dworzaczek, **op.cit.** Dworzaczek, **déclassé** bireylerin kendilerini, genellikle daha önce kullanılmayan üretim türlerini ortaya çıkarak topluma entegre oldukları yolunda bir örnek vermiştir. Örneğin: Terkedilmiş toprakların işlenmesi. Bu ise bizim analizimizi doğrulamaktadır.

değeri tarımsal bölgelerdeki tüm gelirin küçük bir kısmını oluşturur ve kapitalizmdekinin tersine zenaat sektöründeki emeğin ortalama verimliliği tarımsal üretimdeki emeğin ortalama verimliliğinden çok fazla değildir. Her hangi bir durumda, bu süreç gerçekleşse bile, fiyat artışının uyarıcı etkisinin sonucu olarak gelişemez. Daha önce sözü edilen iki faktörden ilki, —stoklardaki sonuna kadar azalma— (belli dönemlerde kendini ortalama bir değer olarak ortaya çıkaran) fiyat artışlarının uyarıcı etkisinin sonucunda oluşmaz. Hiç bir şey feodal bir lordun bir serseriye, kendi serfi olarak terkedilmiş bir toprağı, ürün fiyatlarının yükseldiği dönemlerden ziyade, fiyatların düştüğü dönemlerde, tahsis etmege daha az eğilimli olduğunu göstermez. Bir kaftanın kolayca bağımsızlığını eline alabileceğine ve fiyatların düştüğü döneme karşılık, fiyatların yükseldiği dönemde kendi atelyesini açabileceğine insanı inandıracak hiç bir dayanak yoktur. Fodal sistemde fiyat düzeylerindeki değişimler ile ulusal gelir ve stok değerlerindeki değişimler arasındaki ilişki sadece kapitalist sistemdekinin tersi olmakla kalmayıp, aynı zamanda farklı bir niteliğe sahiptir. Kapitalizmde, fiyatlardaki artış ulusal gelirde bir artış meydana getiren ve stokları harekete geçiren bir uyarıcı mekanizmadır. Öte yandan, feodalitede toplumsal gelirdeki bir azalma fiyatlarda da bir azalmaya yol açar. Kapitalizmde, mantıklı öncelik fiyat düzeylerindeki, fedolizmde ise ulusal gelirin hacmindeki değişimlere bağlıdır.

Feodal sistemde, ulusal gelirdeki kısa süreli bir azalma, hemen hemen her zaman kötü bir hasat ile tahribat ve düzensizlik (göç hareketleri vs.) meydana getiren bir savaş gibi ekonomi dışı nedenlerden dolayı ortaya çıkar. Kötü bir hasat sözkonusu olduğunda, ulusal gelirdeki azalma stoklarda bir artışa neden olmaz. Yalnızca kırsal nüfusun yetersiz bir hasat dolayısıyla satınalma gücünün düştüğü anlarda, zenaatkârların üretim kapasitelerinin tam olarak kullanımı geçiçi olarak engellenir. Savaş nedeniyle ortaya çıkan ekonomik yaşamdaki tahribat ve düzensizlik durumlarında, ulusal gelirdeki azalma geçici nitelikli stokların oluşumundan meydana gelmez. Her iki durumda da normale dönüş veya bu ögelerin kısmî bir bileşimi olan duruma intibak piyasa mekanizması vasıtasıyla olmaz.

Fikrimizce bu analiz, çok sınırlı veriler bazında daha önceden formüle edilen hipotezleri doğrular. Bu hipotezlere göre, uygun dönemler, fiyatların genel düzeyinin düştüğü, ürünlerinin düşük fi-

yatlarda satılmasına karşın zanaatkar, çiftçi ve lordun gelirlerinin arttığı dönemleri içerir. Eğer düşük fiyat düzeyi yüksek ulusal gelir düzeyi ile çakışırsa, bu hipotezler bize yüksek derecede muhtemel görünür. Bölünecek çok şey olduğunda, gelirler artar, azaldığında ise düşer.

Her bir toplumsal tabakanın gelirinin hangi dereceye kadar artacağı veya azalacağı konusuna henüz değinilmedi. Zenaatkâr açısından (ustanın gündelikçi ile olan ilişkisi) durum basit görünmektedir. Gündelikçiye ödenecek ücret büyük ölçüde aynî olarak ödenir. Ve bir dereceye kadar, tanım gereği, aslında kararlıdır. Uygun durumdan kaynaklanan avantajları patron sahiplenecektir. Uygun bir dönemde, yani fiyatlar düşük olduğunda patron kendi üretim kapasitesini tümüyle kullanabilir. Bu esnada satışa çıkardığı malların fiyatı ya hiç aşağı düşmez ya da satın aldıklarının fiyatından daha yavaş bir düşüş gösterir. Böylece gündelikçiye göre ulusal gelirden daha büyük pay elde eder.

Şimdi lord ve köylü arasındaki ilişkiye bakacağız. Köylü ailesinin tüketimi ve yeniden üretimin üretimden aldığı payın büyük olması gerçeği kısa dönemli dalgalanmalar süresinde gelirlerin gerçek değerindeki göreli bir istikrarı belirler. Lord hemen hemen artığın bütününe el koyduğundan ve toplam üründeki dalgalamalar, artıkta daha büyük dalgalanmaları yarattığından dolayı, onun gerçek gelirindeki dalgalanmaların önemli derecede olacağı meydandadır. Şüphesiz bu olgu köylünün gerçek gelirindeki dalgalanmaların, daha az da olsa bile, onun için trajik veya avantajlı ama son derece önemli sonuçlar yaratabileceği gerçeği ile çelişmez.

İyi bir yıl (bol hasat, millî gelirdeki artış, fiyatlardaki düşüş) hem lord, hem de köylünün gerçek gelirinde bir artış anlamına gelir. Ancak, birincisinde meydana gelebilecek artış, ikincisi ile karşılaştırılamayacak boyutlardadır. Bu gerçeklik ulusal gelir dağılımındaki bozukluğun da artışı demektir. Kötü bir yılın ise bunun tam tersi sonuçları olacaktır.[119]

(119) Kötü bir yılda köylünün gerçek gelirindeki azalış onun lorduna vermek zorunda olduğu hizmeti bir sonraki seneye erteliyeceği gerçeği ile dengelenecektir.

IV

UZUN DÖNEM DİNAMİĞİ

Uzun dönemi, kısa dönem olgusundan ayırarak inceleme düşüncesi çeşitli itirazlara yolaçabilir.[1] Klasik bir pozitivist için uzun dönem olguları kısa dönem olgularının bir sonucudur, tıpkı makroekonomik olguların mikroekonomik olguların kesin sonucu olması gibi. Ben, kişisel olarak, gelişme süreçlerinde uzun dönem değişmelerinin 'kısa dönem süreçlerinin basit bir sonucu olmadığında ısrarlıyım.[2] F. Perroux'un ifade ettiği gibi 'büyüme ancak... yapıların dönüşümü ile ilgili bir olgu olarak bir anlama sahiptir'.[3]

Bu önerme ontolojik bakış açısıyla sorgulanabilir, fakat model inşasını amaçlayan araştırmaya uygun düşen bir yöntem söz konusu olduğunda, bu mümkün değildir. Kısa dönem olgularının incelenmesinde haklı olarak ihmal ettiğimiz (üretim teknolojisindeki değişmelerden başlayarak ve böylece emek getirisindeki ve demokrafik değişmelere kadar uzanan) bir dizi değişken, uzun dönem olgularının davranışında esas ögeler haline gelirler. Aynı zamanda, —tersine çevrilemez ve kümülatif olmayan— kısa dönem olgularının tamamı, uzun dönem olguları konusunda yapılan araştırmada bir tarafa bırakılabilir.

Dolayısıyla, uzun dönem olguları üzerine yapılan araştırmanın

---

(1) J. Topoiski, 'Teoria ekonomicza ustroju feudalnego. Na marginesie ksiazki Witolda Kuli' (Feodalizmin Ekonomik Teorisi. Witold Kula'nın kitabı üzerine), **Ekonomista** (1962), s. 137-44.

(2) I. Svennilson, **Growth and Stagnation in European Economy** (New York, 1954).

(3) F. Perroux, **Introduction** 'La croissance économique français...'. Income and Wealth (1953), III derlemesi içinde.

birincil görevi, kümülatif etkileri nedeniyle, yapısal dönüşümlere yolaçan sürekli ya da yinelenen olguların seçilmesinden ibarettir.

Onaltıncı, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllardaki Polonya ekonomisindeki uzun dönem eğilimleri ile uğraşmak kolay bir iş değildir. Şimdiye kadar yapılan araştırmanın muazzam boyutu, bu eğilimler konusunda yaklaşık bir fikir vermiştir, fakat nicel ve makroekonomik araştırma noksanlığı genel bir bakışı güçleştirir; böylesi bir bakışın bizim açımızdan taşıdığı önemse açıktır.

Temel problem, özellikle niceliksel olarak egemen sektörde, yani tarımda, emeğin ortalama getirisi sorunudur. Emeğin getirisindeki değişmeler üretim teknolojisindeki ya da sosyal kurumlardaki değişikliklerden kaynaklanabilir (esas olarak aynı teknik araçlar kullanılırken, köylünün üretkenliği lordun rezervinde çalışırken kendi toprağındakine göre daha düşüktür). Problem, kaynaklar göreli olarak uzun bir süre içinde işgücünün fiili kullanımı ile ilgili yeterli verileri içermek koşuluyla, belirli bazı malikâneler için kaynak araştırması yapılarak incelenebilir.

Problem makroekonomik düzeyde de incelenebilir. Bunun için 1550'lerden onsekizinci yüzyıl sonuna kadar uzanan bir dönemi alabiliriz. Bu dönem boyunca tarımsal emeğin getirisindeki değişmelerle ilgili verilere sahip olmadığımız için, ekilebilir arazideki ve bu araziyi işleyen toplam işgücü miktarındaki değişmeleri incelemeye çalışacağız.

Feodal dönem boyunca ekilen arazi miktarı sık sık ve birden bire değişirdi. Salgın hastalıklar ve savaş nedeniyle tahribat, ekilen arazi miktarını derhal azaltır fakat er ya da geç herşey eski haline dönerdi. Biz uzun dönem değişmelerle ilgilendiğimizden, bu yıkıcı güçlere önem vermeyebiliriz; bunun yerine dikkatimizi iki üç örneğe çekelim : Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı ve onsekizici yüzyılın sonu. Bu dönemlerin ikisini de göreli olarak uzun ekonomik ve politik istikrar dönemleri öncelemiştir bu ise kısa dönem değişmelerini ihmal etmemize izin verir.

Bu dönemler boyunca ekilebilir arazideki değişmeler tarıma elverişli olmayan arazilerin ekime açılmasından kaynaklanmıştır.

Polonya tarih yazımında , bu içsel kolonizasyon hakkında araştırmalar, çok sayıda seçkin bilim adamınca gerçekleştirilmişti. Buna rağmen, bu araştırmaların önemli bir kısmı Ortak Çağlarla sınırlıdır. 'Ortak Çağların sosyo-ekonomik tarihi temelde içsel kolo-

nizasyon tarihinden başka birşey olmadığına' göre, bunda garip olan hiçbir şey yoktur.[4] Modern zamanlardaki içsel kolonizasyon, çok az bilim adamının dikkatini çekmişti (I. T. Baranowski, W. Rusinski).[5] Yalnızca 'Bujak Okulu' amaçlarımız için kullanabileceğimiz malzemeleri sağlayan bir yöntem geliştirdi. Bu araştırmanın çıkış noktası, orman ve bataklık alanlarındaki azalmayla ilgili geniş ve eğer mümkünse tüm malzemelerin toplanmasını içerir. Açıktır ki, ne ağaçlık ne de bataklık olmayan bir arazinin tümüyle ekilebilir olması gerekmez.[7] Fakat kurutulmuş ya da temizlenmiş bataklık ya da ağaçlık arazinin daha sonra tarıma açılacağını varsaymak mantıklıdır.

Hladylwicz'in hesaplanmalarına[8] dayanarak aşağıdaki sonuçları elde ederiz:

	Kilometrekare
Büyük Polonya'nın Toplam Alanı (Wielkopolska)	32.393
Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı boyunca ağaçlık ve bataklık arazi	13.266
Onsekizinci yüzyılın sonuna doğru ağaçlı ve bataklık arazi	9.956

Buradan, Büyük Polonya'da onaltıncı yüzyılın ikin yarısında ekilebilir arazinin 19.127 km.²'den (32.393 — 13.266) az olduğunu ve onsekizinci yüzyılın sonuna doğru aynı bölgede ekilebilir arazinin 22.437 km.²'den az olduğunu görebiliriz. Dolayısıyla, ekilebilir

(4) F. Bujak, Historia osadnictwa ziem polskich w krotkim zarysie (Polonya'da İçsel Kolonizasyon Tarihi Özeti) (Varşova, 1920).

(5) Modern çağlardaki içsel kolonizasyon üzerine araştırma yöntemine ilişkin ilginç gözlemler için bakınız, T. Lalik'in, J. Warezak, 'Osadnictwo kastelanil lowickiej' **Kwartalnik Historii Kultury Materialnej** (1954), s. 232-40.

(6) K. J. Hladylowicz, **Zmiany krojebrazu i rozwoj osadnictwa w Wielkopolsce od XIV do XIX w.** (Ondördüncü Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Büyük Polonya'da Kırsal Kesimdeki Dönüşümler ve Toprak İskanı) (Lwow, 1932); K.J. Hladylowicz, **Zmiany krajobrazu w ziemi lwowskiej od polowy XV w. do poczatku XX w.** (Lwow Bölgesinde Onbeşinci Yüzyılın Ortasından Yirminci Yüzyılın Başlarına Kırsal Kesimdeki Dönüşümler), **Studia z historii spolecznnez i gos podarczej poswiecone prof. dr. Fr. Bujakowi**, içinde, s. 101-32.

(7) Hladylowicz, **miany krajobrazu i rozwoj**..., s. 77.

(8) **Ibid., s. 78.**

arazideki artışın 3.310 km². (13.266 - 9.956) olması gerekir. Bu son rakkam öncekilerden daha güvenilirdir. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında işlenen arazi fiilen 19.127 km.²'den az olduğuna göre, 3.310 km²lik bir artış iki yüzyıl boyunca yüzde 17'lik bir artışa karşılık gelir. Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı boyunca işlenen alan 19.127 km.²'den az olduğundan, aynı artış yüzde 17.3'den daha fazla bir artışa karşılık gelir.

Böyle bir sonuç, terkedilmiş toprakları hesaba katmadığından, fazla iyimser görünmektedir.[9] J. Topolski, farklı ve daha gerçekçi bir yöntem kullanarak, onaltıncı yüzyılın sonu ile onsekizinci yüzyılın sonu arasında, işlenen arazide bir artış değil tersine yüzde 14'lük bir azalma olduğunu hesap etmişti.[10] Fakat bu sonuç da fazla kötümser değil midir? Yasal olarak lord tarafından şu ya da bu yolla kullanılmakta iken ya da köylülerce kiralanmışken terkedilmiş olan arazinin ne kadar olduğunu gerçekten biliyor muyuz?

Aynı dönemde Büyük Polonya'nın nüfusu yüzde 3 artmıştır.[11] Bu yüzde, tahminin en alt sınırını gösterir.

Böylece, Hladylowick'in verilerinin tersine, Büyük Polonya bölgesinin nüfusu çok küçük de olsa artarken, işlenen arazinin çok az azaldığını ya da aynı kaldığını varsayarsak, bu her bir tarım işçisinin işleyebileceği arazinin yüzde 10'a kadar ulaşan bir oranda azaldığı anlamına gelebilir.

Fakat Büyük Polonya bölgesi çok eski bir yerleşim alanıdır. Örneğin Küçük Polonya'yı inceleseydik —ki burada modern çağlarda toprağın kolonizasyonu dağlık bölgeye doğru (Podgorze) ilerlemiş ve özellikle doğu sınırına doğru genişlemiştir— işlenen arazideki artış açıkça daha fazla olacaktı. Hladylowicz, Lwów bölgesi

---

(9) Bu, Topolski tarafından belirtilmişti. Topolski, 'Teoria...', **loc.cit.**

(10) J. Topolski, **Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gniezniens kiego od XVI do XVIII w.** (Onaltıncı Yüzyıldan Onsekizinci Yüzyıla Gniezno Arşidükü Malikânelerinde Köylü Ekonomisi) (Poznan, 1958), s 148.

(11) W. Kula, 'Stan i potrzeby badan nad demografia historczna dawnej Polski' (Eski Polonya Üzerine Yapılan Tarihsel Demografi Araştırmasının Durum ve Gereksinmeleri), **Rocniki Dziejow Spolecznych i Gospodarczych**, içinde XIII (1951), s. 104.

için daha küçük bir oran elde etmişti.[12] Bunun nedeni, yönteminin bu coğrafi bölgenin incelenmesi için uygun olmayışıdır. Batı Ukrayna toprakları, ormanlık bölge ile stepler arasındaki geçiş bölgesinde yer almaktadır; buna bağlı olarak, yeni tarım arazisi açılması, genellikle ormanları temizlemeye ihtiyaç göstermemiştir.

Diğer taraftan Küçük Polonya'da işlenen toprak miktarındaki daha büyük artış, Polonya'nın diğer bölgelerinden, özellikle Mazovia'dan, kaynaklanan göç hareketlerinin sonucunda ortaya çıkan çok büyük nüfus artışı ile birlikte olmuştur.

Dolayısıyla, Büyük Polonya'da ekilebilir topraklardaki değişme hemen hemen ulusal ortalamadan daha küçüktür, fakat nüfus artışı da bu ortalamanın altındadır. Ulusal endeksin Büyük Polonya'daki endeksden yalnızca biraz daha iyi olması muhtemeldir.

Her bir işçinin işleyebildiği toprak miktarındaki değişmelerle ilgili verilerden, tarımdaki emek getirisindeki değişmelerle ilgili verilere ulaşabilmek için birim alandaki toprağın getirisindeki değişmeleri ortaya koyan verilere ihtiyacımız vardır. Söz konusu dönemde, bu üretkenlik azalmıştır, ancak bu azalma Rutkowski'nin düşündüğü (dönemin dış sınırlarıyla karşılaştırarak) kadar değildi,[13] buna karşılık belirtmiş olduğu değişikliklerin eğilimi doğru gibi görünür.

Envanterlerdeki hasat verilerinin genellikle gerçek durumdakinden daha küçük olduğunu kabul eden Topolski, her tohumun onaltıncı yüzyılın sonunda bire beş, onsekizinci yüzyılın sonunda bire 3.5 verdiğini ileri sürer.[14] Bu, önemli ve en azından yüzde 20'lik bir düşüştür. Ancak envanterlerin yalnızca lordun toprağındaki hasata ilişkin olduğu unutulmamalıdır. Çeşitli kaynakların belirttiği gibi köylünün hasadı lordun hasatından daha büyüktür; bunun nedeni köylülerin toprağının daha iyi gübrelenmesi ve köy-

(12) Hladylowicz, miany krajobrazu w ziemi..., s. 111.

(13) Kraliyet malikânelerine ait envanterlerdeki verilere dayanarak, Rutkowski zaman içinde tohum miktarının nasıl değiştiğini hesaplamıştı. Ancak envanterlerde kaydedilen miktarlar bizce, anlaşma konusu olan ve özellikle soyluluğun mali ayrıcalıklarındaki artış ile ilgili belirli bazı ögeleri içerir. Mali yükümlülükleri azaltmanın bir yolu gerçekte olandan daha büyük miktarı envantere kaydetmektir.

(14) Topolski, **op.,cilt,** s. 217.

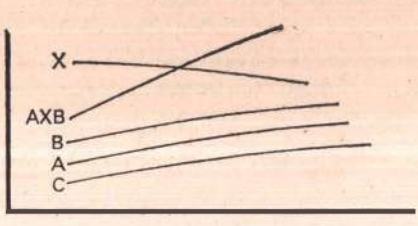
lünün kendi işletmesinde daha sıkı çalışmasıdır. Dolayısıyla ulusal ortalamanın yüzde 10'dan daha az düşmüş olması muhtemeldir.

Sonuç olarak, tarımsal işçi başına düşen toprak alanı ve birim başına verimlilik azalıyorsa, tarımdaki emek verimliliğinin de azalmış olması gerekir.

Bu sonuç, onsekizinci yüzyıl sonunda Polonya tahıl ihracatının, onsekizinci yüzyıl başında ulaşılan düzeyden daha az olması olgusu ile uyuşur. Bu verilerin kapsadığı dönem boyunca kentleşme belirtisi olmadığından; kişi başına tüketilen un miktarında bir artış olduğunu varsayamıyacağımızdan; ve Vistül vadisindeki hasatların şişirilmiş bir endeksini gösterdiğini daha önceden kabul ettiğimizden, ihracattaki azalmanın olası tek açıklaması hasattaki azalmada yatar (azalmanın nüfus artışıyla izah edilebilecekten daha büyük olduğu veriyken).

Aynı dönem boyunca, ihracat bölgesinin coğrafi sınırlarının muhtemelen arttığı ve toprak dağılımında, yüksek bir ticarileşme katsayısına sahip toplumsal katmanların lehine —yani, köylüler aleyhine soyluluğun lehine, soyluluğun alt katmanları *(szlachta)* aleyhine üst soyluluğun lehine *(magnateria)*— belirli bazı kaymaların olduğu da en az bunun kadar doğrudur.

Rezerv ekonomisi ile başlayarak, sorunun grafik bir anlatımını verebiliriz. Uzun dönem eğilimini vurgulamak için, içsel alt bölümlerini hesaba katmadan dönemin ekstremlerini karşılaştıracağız.

Bu dönem boyunca serfliğe tabi olan kırsal nüfus kuşkusuz artmıştır (A); feodal hizmetlerin ortalama düzeyi de kuşkusuz artmıştır (B); dolayısıyla bunların ürünleri, yani lordun elindeki toplam işgücü miktarı da (AXB), bu iki büyüklüğün herbirinden daha büyük oranda artmıştır. Ek olarak, rezervlerin toplam alanı da kesinlikle artmıştır.

Böylece sorun kendini aşağıdaki şekilde ortaya koymaktadır: Hangisi daha hızlı artmaktadır, AXB mi yoksa C mi? Lordun elindeki mevcut toplam işgücü miktarı yoksa işlemiş olduğu arazi mi? Eğer AXB, C'den daha hızlı artıyorsa, yani rezervlerin işlenmesinde kullanılan toplam işgücü rezervlerin toplam alanından daha hızlı artıyorsa, bunu, aletler ve tarımsal yöntemler esas olarak aynı kalırken, uzun dönemde rezerv topraklarındaki emek getirisinin ($x = C/AxB$) düşmesi takip eder. Bundan başka, köylü emek getirisinin rezervlerdeki birim toprağın getirisinden daha hızlı düştüğü de varsayılabilir (emek getirisindeki azalma kısmen emeğin nicel artışı ile telafi edilir.)

Rezerv toprakları sorunundan, işlenen toprakların toplamı (rezerv toprakları artı köylü toprağı) sorununa geçelim. Argümanımızın ögeleri şunlardır: Kırsal nüfusun işlediği toprakların toplamı artar (bu, daha önceki argümandaki A büyüklüğü ile aynıdır); işlenen arazi rezervlere göre (daha önceki örnekte C) artar, köylü işletmelerine göre (D) ise azalır. Burada bilinmesi gereken şey, C'deki artışın D'deki azalmadan daha fazla mı yoksa tam tersinin mi olduğudur. İlk hipotezi kabul etmek ve C+D'nin bir artışı temsil ettiğini varsaymak mümkündür. Bizim şimdi hangisinin, A'nın mı yoksa C+D'nin mi, bir başka deyişle kırsal nüfusun mu yoksa işlenen toplam alanın mı daha hızlı artığını sormamız gerekir. Öyle görünüyor ki kırsal nüfus daha hızlı artmıştır. Bu durumda, Polonya tarımı bir bütün olarak alındığında emeğin getirisi azalacaktır, fakat bu azalma tek başına rezervler için aynı oranda olmayacaktır. Toprağın getirisi de azalacaktır. Bu azalma, Polonya tarımı bir bütün olarak alındığında, rezervdeki azalmadan daha az olsa da. Buradan, hem toprağın hem de emeğin getirisinin köylü işletmelerine göre rezervlerde daha fazla azaldığı sonucu çıkacaktır.

Bu iddia bazı karışıklıkların ortaya çıkmasına neden olabilir. Onaltıncı yüzyılın sonlarında Gostomski'nin soyluları örnek almaları için köylülerin kullandıkları yöntemleri izlemeye çağırırken, onsekizinci yüzyılın sonunda I. Krasicki'nin *Pan Podstoli*'sinde, tıkır tıkır işleyen bir rezerv işletmesinin yanıbaşında yoksulluk içinde yüzen bir köy buluruz şeklinde bir itiraz yöneltilebilir. Durum gerçekten böyle olsa bile, köylü toprağındaki emek ve toprak getirisinin lordun toprağındaki getiriden az olması olgusu köylülerin yoksulluğunu dışlamaz. Köylünün yaşam standardı fiili olarak

toprağın getirisinin, köylünün elinde tuttuğu arazinin, ve beslenen insan sayısının bir sonucuydu. Köylülerin yoksullaştığı hipotezi (bu daha sonraki araştırma ile uyuşur), eğer köylü işletmesinin ortalama büyüklüğü azalır ve aynı zamanda beslenmesi gereken insan sayısı artarsa, köylü toprağının getirisinin yavaşça azaldığı olgusu ile çelişmez.

Herşeye rağmen, bu argüman biçimi çok ikna edici değildir. Nüfustaki ve köylü işletmesindeki emek yükümlülüklerindeki artışın sonucu nedir? Bu iki faktörün sonucu ile köylü işletmelerinin azalan büyüklüğü arasındaki ilişki nedir? İstihdam edilen emek miktarındaki artış işletme büyüklüğündeki azalmayı ne ölçüde telafi edebilir? Bu soruların tümünün dikkatlice incelenmesi gerekir.

Onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar Polonya ekonomisindeki uzun dönem değişmeler sorununu, uzun dönem eğilimleri bakımından ele almıyacağız. Bu eğilimler, daha önce ifade ettiğimiz gibi, devresel ya da sürekli ve tersine döndürülemez sayısız olguyu içerir. Bunların etkileri birikerek bir yapı değişikliğine neden olur. Bu eğilimler aynı zamanda sistemde saklı bulunan çelişkileri ve özellikle sınıf çelişkilerini ifade ederler. Bunların bir kısmına daha önce değinmiştik; diğerleri de genellikle bilinir. Özetlersek :

(1) Lordun, köylü işletmesinin büyüklüğünü, bir köylü ailesini beslemeye ve üretici güçleri yeniden üretmeye yetecek asgari toprak büyüklüğü olarak kabul edilebilecek optimal noktanın altına indirme eğilimi;

(2) köylünün, maliyeti ne olursa olsun ticari bir artık üretme ve bir piyasa ilişkisi geliştirme yönündeki karşıt eğilimi;

(3) büyük topraklı malikâneleri ekonomik olarak birleştirme ve bunları tecrit etme eğilimi;

(4) toprak mülkiyetinin büyük toprak sahiplerinin ellerinde yoğunlaşması süreci;

(5) Büyük toprak parçalarınının üretim ve ulaştırma ile ilgili faaliyetleri 'doğallaştırma' [kendine yeterli hale getirme, ç.] eğilimi.

Bunlar bana göre, onaltıncı, onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar

boyunca Polonya ekonomisinin, içsel çelişkilerden kaynaklanan, en önemli eğilimleridir. Bunlar, dünyadan hiç ayrılmamış, tersine egemen sınıf için zaruri önemdeki bağlarla bağlantılı bir ekonomiden ortaya çıkarlar. Çevrede, özellikle Polonya'nın yakın ekonomik ilişkileri olan ülkelerde (ama doğrudan ekonomik bağlantısı olmayan uzak ülkelerde de), gelişen süreçler zaman içerisinde ekonomik hesaplamalarda gözönüne alınan faktörlerde bir değişmeye neden olmuştur. Bu nedenle, ne tek tek soyluların ne de bir bütün olarak Polonya soyluluğunun kontrol edemediği temel ögeler değişir.

Araştırmanın bu aşamasında, sözünü ettiğimiz süreçleri kesin terimlerle tanımlamak olanaksızdır. Şu ya da bu biçimde, bunların tamamının soylu - ihracatçıların ticaret hadleri üzerinde etkilerinin olmuş olması gerekir. Sorun, Danzig, Szczecin (Stettin), ya da Krolewiec'deki (Konigsberg ya da bugün Kaliningrad) ticaret hadlerinin soyluluğun ekonomik hesaplamaları açısından şimdiye kadar ciddi bir biçimde incelenmemiş olmasıdır. Bence en önemli süreçler aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

(1) Soylu tarafından ihraç edilen ürünlerin —öncelikle tahıllar ve özellikle de buğday— fiyatlarındaki bir artış; ilk başta (onaltıncı yüzyılda) çok hızlı, daha sonra (yaklaşık 1660'dan sonra) yavaş bir artış ve onyedinci yüzyıl sonundaki kısa bir düşüşten sonra, tüm onsekizinci yüzyılda yavaş ama hemen hemen sürekli bir artış.

(2) Avrupalı güçlerin deniz aşırı sömürgelerini daha iyi kullanmaları nedeniyle belirli bazı ithal malların (şeker, baharat vb.) fiyatlarında göreli bir düşüş.

(3) Diğer kategorideki ithal mallarının (tekstil, kâğıt, demir vb.) fiyatında, teknoloji alanında ve üretimin örgütlenmesindeki ilerleme sonucunda, önemsiz bir düşme.

Esas olarak benzer bir süreç iç piyasada, Polonya kasaba ve kent piyasalarında da gelişmiştir. Burada da buğday fiyatı, örne-

(15) Bunun örnekleri **ibid.**, s. 213'de bulunabilir. Bu argümanla biz tahıl hasadının birim alanın verimiyle oransal olarak değiştiğini varsayarız. Amaçlarımızı dikkate alınca, bu, kabul edilebilir bir basitleştirmedir.

ğin kâğıt fiyatından daha hızlı artmıştır. Bununla birlikte, buradaki fark oldukça küçüktür (tarımsal mal fiyatındaki artış, kentlerin izledikleri politikalar ve özellikle bir çok satıcı - köylülerin rekabeti ile sınırlanır; zenaatkârlar tarafından üretilen malların fiyatlarındaki azalma, ki voyvodolar tarafından oluşturulan fiyat şedülleri ile belirlenmekteydiler, teknolojideki ve özellikle üretimin ekonomik örgütlenmesindeki ilerlemenin yavaş olması nedeniyle çok yavaş olmuştur).

Sonuç olarak, yerel piyasada mal alıp satan küçük bir soylu ya da zengin bir köylü, söz konusu süreçlerden yalnızca asgari bir yarar sağlamaktadır. Dünya pazarına doğrudan girme, limana doğrudan ulaşabilme büyük bir ayrıcalıktır. Bunun, kırsal işletmelerin soyluluğun üst katmanları elinde yoğunlaşma süreci üzerinde kısmi bir belirleyici etkisinin olup olmadığını öğrenmek ilginç olacaktır. *Latifundium*, üretim teknolojisi, üretim örgütlenmesi ya da emek ve toprak getirileri açısından orta - düzey soyluluğun malikanesinden üstün değildi. Bununla birlikte, *Latinfundium*'un, en azından burada göz önüne alınan dönemin büyük bir kısmı için dünya piyasalarına tam olarak açılma olasılığı nedeniyle, daha yüksek ekonomik sonuçlar verebileceği olasılığı dışlanmamıştır. Onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında bu durumun kısmen değişmiş olması ve bunun o dönemde oluşan orta düzey soyluluğun ekonomik konsolidasyonundaki nedenlerden biri olması mümkündür. Ancak bu durumda bile bu, değişimin birinci nedeni değildir; bunun yerine *Latifundium*'un dünya piyasaları ile doğrudan bağlantıda olma ayrıcalığı (ayrıcalık, biraz aşınmakla beraber, onsekizinci yüzyılın ikinci yarısında varlığını sürdürdü), *Latifundium*'un aşırı gelişmesiyle birlikte oluşan ve onun zararına çalışan diğer olgular ile dengelenmiştir.

Durum ne olursa olsun, incelediğimiz feodal dönem boyunca ticaret hadlerindeki değişmelerle ilgili olarak burada formüle ettiğimiz hipotezlerin ampirik bir sağlamasını yapacağız.

Geçmişte, fiyatlar tarihi ile ilgilenenler dikkatlerini büyük ölçüde 'paranın satın alma gücü' sorunu üzerinde yoğunlaştırdılar.[16]

---

(16) Sombart'ın daha önce bu sorunu çözülemez bir sorun olarak kabul ettiği doğrudur: **Der moderne Kapitalismus** (Münih, 1919), cilt II, s. 555. Bugün de Joan Robinson benzer şekilde 'paranın satın alma gücünün metafizik bir kavram olduğunu' ifade eder; bakınız, J. Robinson, **The Accumulation of Capital** (Londra, 1956), s. 22.

Bunların bazıları iyimserdi ve paranın satın alma gücündeki değişmelerin bilinmesinin, hattâ bunların sayılarla ifade edilmesinin mümkün olduğunu düşünüyorlardı; diğerleri kötümserdi ve bunun yapılabileceğinden kuşkuluydular. Hauser kötümserliğini şu kelimelerle ifade etti : «İkinci imparatorluk döneminde 100.000 frankın değerinin ne olduğunu öğrenmek isterseniz, Zola'ya bakın... (Zolaya da Balzac) size zengin bir burjuvanın konumunu, istatistiklerden daha iyi tayin edecektir; zamanlarına ve sınıflarına göre satın alma güçlerini, gelir kaynaklarıyla, rantlarıyla ve başarılı ve yıkıcı faaliyetleriyle, sayılardan çok daha iyi vereceklerdir. Satın alma gücü? Çözülemez bir sorun. Bu sorunun tarihsel olarak sayısal terimlerle ifade edilemiyeceğini söyleyebilirim».[17] Buna rağmen, sorun sayısal terimlerle tartışılmıştı ve tartışılmaya devam edilmektedir.[18]

Gerçekte, sorun yanlış terimlerle ifade edilmiştir. Bunun formülasyonunda modern tarihçinin toplumsal konumunun etkisine karşı durmak güçtür. Tarihçi, hemen her zaman akademik çalışma yaparak yaşayan bir üniversite profesörü olarak, yalnızca kendi toplumsal deneyimine dayalı olan bir durumdan haberdardır : Maaş aldığından, bu paranın satın alma gücünü ve zamanla bunun nasıl değiştiğini bilmek ister. Ancak ücretli ve özellikle ücretlerini yalnızca parasal olarak alanlar, sanayi öncesi toplumlarda böylesine ender rastlanan bir olguydu ki bu nedenle bu ortamda böyle bir durumun oldukça istisnai olarak kabul edilmesi gerekirdi. Polonya soylusu paranın satın alma gücü nedir diye sormaz, bunun yerine satın aldığı ürüne göre sattığı ürünün satın alma gücünü sorardı. Aynı şey köylü ve zenaatkâr için de söylenebilir. Bunlar piyasada ortaya çıkan toplumsal kategorilerdir. Satın alınan mallar açısından paranın satın alma gücündeki azalma satılan ürünlerin fiyatlarındaki bir artışla telafi edilebilir ve hattâ belki de telafinin de ötesine geçebilirdi. Bunun tam tersi de olabilirdi. Ticaret hadleri, bu nedenle, soyut olarak hesaplanmış 'paranın satın alma gücünden' farklı bir biçimde ve belki de ters yönde dalgalanabilirdi.

---

(17) H. Hauser, **Recherches et documents sur l'histoire des prix en France de 1500 à 1800** (Paris, 1936), s. 82.

(18) E. J. Hamilton, **The History Prices Before 1750 in XIe Congres International des Sciences Historiques** (Stokholm, 1960) **Rapports**, Cilt I, s. 144-64.

Polonya soylusunun hem mikroekonomik ve hem makroekonomik düzeyde ne sattığını yaklaşık olarak biliyoruz. Bunu, tek tek *Latifundium*'larla ilgili monografik çalışmalara ve Danzig ihracat istatistiklerine borçluyuz.

Buna karşılık soylunun ne satın aldığı konusunda daha az bilgi sahibiyiz. İthalat istatistikleri çok kesin olmadığı gibi, ithal edilen mal hacminin tamamının soyluluğun ihtiyaçlarını karşılanmasına gittiğinin varsayılması da pek makul olmaz. Soylulara ait çok sayıda dosyada korunmuş 'hesap' ve 'notları' incelemek çok yararlı olacaktır. Bunlar satılan tahılı limana götürmekle yükümlü kâtipler için tutulmuşlardı; ve satın alınan ürünlerin listesini de içeriyorlardı.[19] Ne yazık ki, bugüne kadar böyle bir çalışma yapılmamış olduğuna ve hipotezimize amprik bir öz vermeye kararlı olduğumuza göre, 'kaba' bir tahmine başvurmak zorundayız.

Çavdar fiyatını, soyluluğun sattığı ürünlerin bir fiyat endeksi olarak kullandık. Uzun bir dönemde buğday fiyatının daha çok, kereste ve diğer orman ürünlerinin fiyatlarının daha az arttığı doğrudur. Çavdar fiyatını, satılan ürünlerin tamamının bir endeksi olarak seçmemiz, bu nedenle savunulabilir. Bu tip bir araştırmanın bir sonraki aşaması, satışların bileşiminin araştırılması ve bunlar için ağırlıklandırılmış bir endeksin hesaplanmaya çalışılmasıdır.

Satın alınan mallar problemi daha da zordur. Araştırmanın şimdiki durumu ile uyuşması için, çok keyfi bir yöntem seçmemiz gerekirdi. Şunları aldık: (1) İyi kaliteli kumaş, (2) birinci kalite kâğıt, (3) Fransız şarabı, (4) kahve, (5) şeker ve (6) biber. İncelenen her yıl için, bir yarda kumaş, bir top kağıt, bir varil şarap, 1 «*stone*» (yaklaşık 16 kg.) biber, şeker ve kahveyi içeren bir «mal sepetinin» maliyetini hesapladık. Bu «mal sepetinin» bileşiminin keyfi olduğu açıktır, ancak bu an için başka türlü bir yöntem takip edemeyiz. Soyluluğun gerçekte ne satın aldığını belirlemek ge-

(19) S. Rostworowski, 'Co szlachcic polski kupowal w Gdanisku, Material historyczne z 1. 1747-57 z archiwum rodzinnego' (Bir Polonya Soylusunun Danzig'de satın aldıkları. 1747'den 1757'e kadar, aile arşivinden elde edilen malzemeler), **Rocznik Gdanski, VII-VIII** (1933-34), s. 348-54. Bu çeşit malzemenin büyük bir kısmı soyluluğun hemen hemen tüm arşivlerinde bulunabilir.

lecekteki bir araştırmanın görevi olacaktır. Basitleştirme amacı ile çavdar fiyatının soyluluğun alt ve üst katmalarının satış için ayırdığı malların fiyatlarını eşit derecede yansıttığını —her ne kadar tümüyle doğru olmasa bile— varsayacağız. Soyluluğun alt katmanı belki daha az kereste ve orman ürünleri satmıştı, bu takdirde gelirinin, soyluluğun üst katmanının gelirinden biraz daha hızlı artmış olması gerekirdi. Soyluluğun alt ve üst katmanlarının satın aldıkları malların bileşiminin aynı olduğunu ve farkın yalnızca satın aldıkları miktarlarda olduğunu da varsayacağız. Bu hipotez, soyluluğun alt katmanının, üst katmanın yaşam biçimini taklit etmeye çalıştığı olgusu tarafından doğrulanmaktadır.

Bundan başka, soyluluğun üst katmanının ürünlerini Danzig'de; alt ve orta katmanların ise uzun mesafe ulaşımını organize edememeleri nedeniyle, ürünlerini yerel pazarlarda sattıklarını varsayacağız. Şimdi, bir taraftan, bir *last* çavdarın fiyatını, diğer taraftan satın alınan mal sepetinin fiyatını, önce Danzig piyasasında, daha sonra Cracow piyasasında hesaplayacağız.[20] Bu hesaplamaları her yarım yüzyıl için tekrarlayacağız (ortalama fiyatlar beş yıllık bir dönemi kapsıyacak: Elli yıla bölünebilen temel 'yıl', bu yılın ilk ve son iki yılını kapsayacak biçimde oluşturulacaktır). Daha sonra bu sonucu diğerine böleriz (bir *last*'ın fiyatı, 'mal sepetinin' fiyatına bölünür) ve böylece 'soyluluğun satın aldığı mallar cinsinden ifade edilen bir *last*'ın satın alma gücü' olarak adlandırılabilecek şeyi elde ederiz, ancak bunu soyluluğun üst katmanının (Danzig'deki verilerden elde edilen sonuçlar) ve alt soyluluğun (Cracow'daki verilerden elde edilen sonuçlar) ticaret hadleri olarak adlandıracağız. Bu sonuçlara dayanarak bir endeks oluşturabiliriz.

Son olarak, sorunun peşini bırakmamak için, keyfi de olsa, bir adım daha ileri gitmenin tehlikesini göze aldık: Köylü ticaret haddini hesapladık. Köylülerin bir *korze* (yaklaşık 120 litre) çavdar,

---

(20) Bu, genel bir kural olarak, soyluluğun ürünleri ihraç edilirken, köylü ürünün kentlere arzedildiği hipotezi ile çelişmez. Mallar aynı soylu tarafından üretilmeyip ihraç edilmese bile soylu ürünleri ihraç edilebilirdi. Hali vakti yerinde olmayan bir soylu ürünlerini soyluluğun üst katmanına ait bir soyluya ya da kentteki bir tüccara satabilirdi, bu ürünler için çok büyük bir olasılıkla yerel piyasa fiyatı ödenirdi.

bir *korze* yulaf, bir *garniec* (yaklaşık 4 litre) tereyağı ve yaklaşık 60 yumurta sattıklarını ve yaklaşık bir yarda kumaş, yaklaşık 60 çivi ve bir varil tuz satın aldıklarını varsaydık. Daha sonra bu işlemi bir taşra kentindeki (Cracow) fiyatlarla yineledik. Sonuçlar şaşırtıcıdır :

Ticaret hadleri	1550	1600	1650	1700	1750
Soyluluğun üst katmanı	100	276	395	333	855
Soyluluğun alt katmanı	100	80	114	152	145
Köylü	100	205	169	118	51

1600 yılını 100 olarak alırsak, durum bir parça farklı olur :

Ticaret hadleri	1600	1650	1700	1750
Soyluluğun üst katmanı	100	139	121	310
Soyluluğun alt katmanı	100	180	190	181
Köylü	100	82	58	25

Bunlar, köylü emeğinin artık ürünü ile soyluluğun alt ve üst katmanlarının tükettiği lüks malların mübadelesinin sonuçlarıdır.[21]

Burada gösterdiğimiz sonuçlar şişirilmiştir. Bunu böyle kabul etmemize neden olacak çeşitli ögeler vardır. Soyluluğun üst ve alt katmanlarına ait olduğu varsayılan 'mal sepetini' oluşturan malların büyük bir kısmı sömürgelerden gelir. Bunların fiyatları, diğerlerininkinden daha hızla artar. Mal sepetinin çok küçük bir kısmı sanayi mallarından oluşur. Bu malların fiyatları ise daha hızlı artar. Köylülerin satın aldıkları mallar söz konusu olduğunda, bu malların en büyük kısmını tuzun oluşturduğu, bunun fiyatının ise diğer mallardan daha hızlı arttığı görülür. Bundan başka, Cracow'daki fiyatların köylülerin satın aldığı malların fiyat endeksi olarak çok yüksek olduğunu varsaymak mantıklıdır. Ancak bunun çok fazla bir önemi yoktur, yaptığımız karşılaştırmada, bizi zaman

(21) Bir ülkenin lüks malları ile üretim ya da geçimlik araçlarının mübadele aracı olan dış ticaret hakkında bakınız, Marx, **op.cit.**, cilt I. s. 581. Buna göre ileri sürdüğüm köylü ticaret hadlerinin uzun dönemde düzeldiği önermesini J. Topolski tarafından sorgulanmasına çok şaşırdım. J. Topolski, **op.cit.**, R. Rybarski'nin 1939'da yaptığı he-

içindeki değişiklerin ne olduğu ilgilendiriyor ve büyük bir olasılıkla köylülerin gerçekte ödedikleri fiyatlar ile Cracow'daki fiyatlar arasındaki ilişki yıllarca değişmemiştir. Eğer alış fiyatları çok

saplamaların sonuçlarını vermektedir. (Sharb i pienniqdz za jana Kazitierza, Michala Korybuta i Jana III (John Casimir, Micheal Korybut ve John III devrinde Hazine ve Para) s. 437. W. Kula'nın hesaplamalarına göre 'daha geniş dökümantasyona' dayandığı öne sürülen bu sonuçlar durumun aşağıda verildiği gibi olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.

	1641-50	1691-1700
Tarımsal mallar	100	202
İthal Mallar	100	272

Benim de kullandığım Lwow Okulunun aynı fiyatlar tarihi kitaplarını Rybarski kullandığında neden daha geniş belgelere dayalı olduğu sorununu bir yana bırakırsak, tarımsal mallar fiyat endeksinin çok şüpheli bir biçimde hesaplandığının belirtilmesi gerekir. Bu, altı endeksin ağırlıklandırılmamış ortalamasıdır, yani, iki nohut fiyat endeksi ile öküz, dana, tereyağı ve yulaf fiyat endeksleri. Çiftlik hayvanları ürünleri, yani ihraç edilemeyenler, 50:100 oranında; tahıllar 16:100 oranında ağırlıklandırılmıştır, tüm tahıllardan yalnızca yulaf dikkate alınmıştır —yalnızca Lublin'le ilişkili olanlar. Rybarski, J. Pelc, **Ceny W. Gdansku w XVI i XVII w.**, cildinde— s. 49-50 buğday fiyatlarını içermeyen ve maalesef paritelerdeki farklılık nedeniyle karşılaştırmalar uygun olmayan bir cilt — yulaf fiyatı düştüğünde (bir başka deyişle, en önemsiz ticari tahıl), çavdar fiyatının arttığını anlamamıştı. Diğer taraftan, çiftlik hayvanları ürünlerini bir tarafa bıraksaydık, sonuç tezim açısından daha kötü olurdu. Rybarski tarafından yapılan hesaplamaları doğru olarak yorumlamak mümkün olmadığından, onun her yönüyle şüpheli yöntemi yüzünden, hesaplamaları yeniden yapmaya karar verdim.

Ancak önemli olan, Rybarski'nin kullandığı zayıf yönteme karşı, sonuçlarının genellikle doğru olmasıdır: Gerçekten, Danzig'li ihracatçıların ticaret hadleri onyedinci yüzyılın ikinci yarısında bozulmuştu. Ama ben tamamen aynı şeyi ileri sürüyorum. Tablolarımdan, 1650-1700 yılları arasında Danzig'li üst soyluluğun ticaret hadlerinin 385'den 333'e düştüğü, Cracow'lu üst soyluluğun ticaret hadlerinin çok az da olsa (144'den 152'ye) arttığı görülebilir; 1600 yılını temel alan ticaret hadleri tablosundaki Lehçe baskısında ortaya çıkan baskı hatası nedeniyle bu olguyu meydana çıkarmak çok güç olduğu doğrudur (ancak 1500 yılını temel alan tabloda baskı hatası yoktur). İşin gerçeği, tezimin uzun —dönemli süreçlerle ilintili olması, sadece şeylerin belirli bazı alt— dönemlerde farklı işleyeceği olasılığını kabul etmekle kalmadığı, fakat hatta böyle olması gerektiğini sayılarla göstermesidir.

yüksek ise, satış fiyatlarının da o ölçüde yüksek olduğunu ilave etmemiz gerekir.

Karşılaştırmamızın gösterdiği gibi, verilerin şişirilmiş olduğu varsaysak bile, bu rakkamlardaki güçlülük ve düzenliliğin (1650-1700 dönemi hariç) bir gerçek olduğundan şüphe etmek imkânsızdır.

Onaltıncı yüzyılın sonu ile onyedinci yüzyılın başlarındaki koşulların aynı kaldığından yola çıkılırsa (yani, rezerv alanının artmadığı, köylü işletmesi alanının azalmadığı ve iç tüketimin değişmediği vb. varsayılırsa), üretimin piyasadan geçen kısmının reel değeri üst soylulukta üç katına, alt soylulukta iki katına çıkarken, köylülükte dörtte bire kadar düşmektedir.

Onaltıncı yüzyılın ikinci yarısında işler biraz farklılaşır. Bu dönem boyunca soyluluğun ticaret hadlerindeki görünümdeki kötüleşme aslında fiili bir olgu değil, ancak kullanılan malzemedeki bazı hatalar nedeniyle bizde bıraktığı yanlış izlenimdir (hata 1600'e değil 1500'e ilişkindir). Meselenin daha da araştırılması gerekir. Diğer taraftan bu dönem boyunca köylü ticaret hadlerindeki iyileşme şaşırtıcı değildir; tersine, biz bunu bekliyorduk. Bu, angaryaya dayalı rezervin gelişmesine karşı köylülerin göreli uysallığını açıklayan nedenlerden biridir.[22] Daha az toprağı olan ve daha az ürün satan köylü, ürünlerini daha uygun bir fiyattan satıyordu. Ancak onbeşinci yüzyılın sonu ile onaltıncı yüzyılın başı arasında ve onaltıncı yüzyıl boyunca köylülerin satın aldığı malların fiyatında göreli bir düşmeye neden olan, sanayideki teknik ilerlemenin göreli olarak gerilemesi sonucunda onyedinci yüzyılda durum ve şartlar tersine dönmüştü.

Bulduğumuz olgunun önemini abartıyor olabiliriz, fakat bu çok doğaldır. Belkide bu, karşılaştırmalarımızın ortaya çıkardığından daha ılımlı boyutlardaydı. Herşeye rağmen, sayılar alanında

(22) Bu çok tartışılan bir sorundur. Bakınız K. Dobrowolski, 'Dzieje wsi Niedzwiedzia w powiecie Limanowskim do schylku dawnej Rzeczypospolitej' (Eski Cumhuriyetin Düşüşüne Kadar Limanow bölgesindeki Niedzwiedzia Köyünün Tarihi), **Studia z historii spolecznej gospodarczej poswiecone Fr. Bujakowi**, içinde, s. 536-7; W. Kula, 'Przywilej spoleczny a postep gospodarczy' (Toplumsal Ayrıcalık ve Ekonomik İlerleme), **Przeglad Socjologiczny**, IX (1947), s. 138-9.

zengin bir hayal gücüne sahip birisi için, bu karşılaştırmalar çeşitli sahalarda çok geniş ufuklar açar.

Her şeyden önce bu dönemde bunlar Polonya'da sınıflar arasında ortaya çıkan dönüşümlere ışık tutarlar. Burada gösterilen sayılar, soyluluğun üst ve alt katmanlarının ya da köylülüğün gelirlerinin tamamını yansıtan bir endeks değil, pazardan geçen gelirin yalnızca bir kısmıdır. Bu kısım üst soyluluğun gelirinde, alt soyluluktan daha geniş bir yer tutar. Aynı şekilde alt soyluluğun gelirinde de, köylülüğünkine göre daha geniş bir yer tutar. Pazardan geçen gelirin, soyluluğun üst katmanının gelirinin yüzde 60'ı, alt katmanınkinin yüzde 40'ı ve köylülüğünkinin yüzde 10'u olduğunu ve pazardan geçmeyen kısmın aynı kaldığını varsayarsak, şu sonuçları elde ederiz (1600-1750 dönemi için verdiğimiz yukarıdaki sayılar temelinde): Toplam reel gelir —elde tutulan arazideki ve ticarileşmedeki artışlar hesaba katılmadan, *ceteris paribus*— soyluluğun üst katmanı için 100'den 200'e, alt soyluluk için 100'den 142'ye çıkmış, buna karşılık köylülük için 100'den 92.5'a düşmüştür. Köylü gelirinin büyük kısmının 'doğal' nitelikte olduğu akılda tutulmazsa bu sonuç anlamsız olur. Eğer şimdi soyluluğun üst ve alt katmanları ile köylülük arasındaki eşitsizliğin onaltıncı yüzyılın sonunda ve onyedinci yüzyılın başında zaten çok büyük olduğunu ve 1600'den 1750'e kadarki dönemde bu eşitsizliğin diğer pekçok faktör tarafından artırıldığını gözönüne alırsak (özellikle toprak mülkiyetinin soyluluğun üst katmanının elinde alt katmanın aleyhine, alt katmanın elinde köylülük aleyhine yoğunlaşması) ve eğer bütün bunlara, muazzam bir etkiye sahip gündemdeki faktörü ilâve edersek, Polonya'da bu dönemde gelişen sosyo-ekonomik süreçleri daha iyi anlıyabiliriz.

İkinci olarak, burada tasvir edilen olgu, onaltıncı yüzyıl sonu ile onsekizinci yüzyılın ortasında Polonya iç pazarındaki daralma sürecini aydınlatmakta yardımcı olur. Gerçekte, olgu düzeyinde, bu türden generik kronolojik sınırlar bile kolaya kaçmamıza izin vermezler; sorun, tüm bir dönem itibariyle yıl yıl incelenmelidir, ancak bu takdirde trendin kırıldığı noktalara karşılık gelen amprik temelli bir dönemlendirme yapmak mümkün hale gelir. Danzig'deki ticaret hadleri, soyluluğun alt ve üst katmanları tedrici olarak piyasadan çekildiğinden, ülkenin iç kısımlarındaki ticaret hadlerin-

den daha elverişliydi.[23] Soyluluğun üst katmanı, alt soyluluğun ve hatta köylünün ürünlerini satın almak ve onları Danzig'e taşımak için ödeme yapıyordu.[24] Aynı zamanda köylü ticaret hadlerindeki böyle ciddi bir kötüleşme, köylünün alıcı olarak piyasadan kaybolu-şunu açıklamaya da yardımcı olur. Onsekizinci yüzyılın ortasına doğru köylü, aynı miktar ürünü satsa ve böylece kent nüfusunun ihtiyaçlarını karşılamış olsa bile, kazandığı para ile onaltıncı yüzyılın sonu ile onyedinci yüzyılın başlangıcında —bir başka deyişle, angaryaya dayalı rezervin biçimlenme sürecinin Vistül vadisinde tamamlanmış olarak kabul edilebileceği dönemde— satın aldığı malların ancak dörtte birini alabilmektedir.

Üçüncü olarak, burada tartışılan veriler, 1600 yılından 1750 yılına kadarki dönem boyunca ekonomik gelişme (ya da daha çok böyle bir gelişmenin olmaması) sorununa, emeğin ve toprağın getirisi ve tarımsal yatırımlarla ile ilgili vb. sorunlara ışık tutulmasına yardımcı olacaktır. Gelirlerde, en iyi koşullar altında, sermayedeki herhangi bir düzelme ile elde edilecek artış yüzdesini düşünmeye çalışırsak ve bunu, pazardan elde edilen gelirin gerçek değerinin iki yüzyılda sekiz kat ya da 150 yıllık kısa bir sürede üç

(23) Bizim burada uzun dönem olguları ile uğraştığımız bilinmelidir. Bunların kısa dönemde çok farklı işleyeceği açıktır. Çok sayıda örneğe değinmekten kaçınmak için hatıratı çok önlü Marcin Matuszewicz'in söyledikleri ile kendimizi sınırlayacağız: 1734'de tahılını Danzig'e nakledecek iken, tahılını fiyatların Danzig'den yüksek olduğu Plock bölgesinde satmıştı. **(Pamietniki Marcina Matuszewicza, kaszteelana brzeskiego-litewskiego, 1714-1765** (Marcin Matuszewicz'ın hatıraları, Brzesc Litewski eşrafı (Varşova, 1876), cilt I, s. 59). Aynı yazar aile geleneği ile ilgili olarak şöyle devam eder: 'Litvanya'nın içlerinde kuraklık ve kıtlığın yaygın olduğu yıllarda babam tahılını Danzig'e göndermekten vazgeçti; Brzesc voyvodalığında herkes tahılını Danzig'e göndermişti ama babam tahılını Lithvanya'dan gelenlere sattı ve 16.000 **tynf.** kazandı'. **Ibid.**, cilt II, s. 20.

(24) J. Burszta, **'Handel magnacki i kupiecki miedzy Sieniawa nad Sanem a Gdanskiem od konca XVII do polowy w'** (Onyedinci Yüzyılın sonu ile Onsekizinci Yüzyılın ortasına kadarki dönemde Soyluluğun Üst Katmanı ile Tüccarların San'daki Sieniawa ile Danzig arasındaki Ticareti), **Roczniki Dziejow Spoleczynych i Gospodarczych**, XVI (1954), s. 174-232. Bu inceleme, diğer çok sayıda büyük topraklı malikânede de gözlenebilecek bir olgunun boyutlarını göstermiştir. Bakınız, **Instrukcje gospodarcze dia dobr szlacheckich i magnackich z XVIII-XVIII w**, içinde, s. 60-1.

kat arttığı olgusu ile mukayese edersek, soyluluğun ve özellikle üst katmanının kendi geliri ile yaşamaktan uzak olduğunu ve üretken yatırımlardan bir çıkarı olmadığını açıkça anlıyabiliriz. Bununla birlikte, yatırım yapmakta bir çıkarı olan köylüdür. Belirli bazı temel şeylerin yalnızca pazardan alınacağını dikkate alarak, köylünün yatırıma zorlandığını söyleyebiliriz. Sorun, bu alanda köylünün olanaklarının asgari bir düzeyde olmasıdır. Yukarıda söz ettiğimiz gibi, köylü bu olanaklardan yararlanmak için her yolu dener, maliyeti ne olursa olsun piyasa ile ilişkisini sürdürmeye çalışırdı. Tasvir edilen olgular, bu girişimlerin ne derece gayretli olduğunu anlamamıza yardım eder.

Bu konuyla ilgili dördüncü sorun yöntemseldir. Biz burada 'bilinçsiz tarihin' tipik bir örneği ile ilgileniyoruz.[25] Bu süreçlerden etkilenmiş insanların ezici çoğunluğu, bu süreçler konusunda hiçbir şey bilmezler. Nedenleri bilmedikleri gibi, birçoğu durumu ve tek tek tüm toplumsal katmanları kesin bir biçimde dönüştüren on yıllık dönemlerde kendini yavaşça ve algılanmaz biçimde ortaya koyan belirtilerin de farkında değildirler. Polonya'da onyedinci yüzyıl boyunca iki büyük enflasyon dalgası ülkede büyük bir ilgiye ve toplumsal bozulmaya yolaçmıştı; burada tasvir edilen kökleri derinde olan süreçlere oranla, bunların önemi daha az olmuştur; ve eğer bunların bir etkisi olmuşsa, bu temel süreçleri hızlandırdığı ölçüde olmuştur. Bununla beraber bu süreçlere bağlı olan bilinçlilik ögelerinin özgül bir çalışma konusu olması gerektiği açıktır.

Burada tartışılan süreçler bir başka yöntemsel sorunu ortaya

---

(25) İfade, F. Braudel'indir, 'Histoire et sciences sociales. La logue durée', **Annales**, (E.S.Ç.), 1958, s. 725-53. Ekonomik süreçler, özellikle uzun dönem niteliğindeki süreçler ile sosyo-ekonomik yapının dönüşümlerinin farkına varma çok az incelenmiş önemli bir araştırma alanını gösterir. Ekonomik dönüşümlerin farkına varmak, ekonomik faaliyeti belirleyen ögelerden biri olduğundan, kesinlikle ekonomik analiz için de önemlidir. Belki de ben Polonya'da rezerv ve emek ranta dayalı ekonomik sistemin oluşumuna ilişkin kaynak malzemeleri incelemediğimden, çağdaşları ve yakın takipçileri arasında aşikar olan bu ekonomik sürecin ileri derecede farkında olmalarından etkilendim. Bu olgu S. Kuras'ın yayınladığı birçok dökümanda ortaya çıkar. S. Kuras, **Ordynaje i ustawy wiejskie z archiwow Metropolitalnego i Kapitulnego w Krakowie, 1451-1689** (Kırsal Yasalar ve Cracow Metropoliten ve Pazarlar Meclisi Arşivlerindeki Yönetmetliker) (Cracow, 1960).

çıkartmaktadır : Dünyanın ekonomik gelişimi ile bu olguların karşılıklı bağımlılığı. Bu karşılıklı bağımlılık, ekonomi tarihindeki çalışmaların ilk başlangıcından beri, özellikle eldeki kaynakların hemen geriye götürebildiği aşikâr durumlarda, tercih edilegelen bir araştırma konusu olmuştur: Uluslararası ticaret. Uluslararası ticaretin etkili coğrafi bölgesi Orta Çağların başlangıcından ve tarih öncesi zamanlardan itibaren bile pekçok bilim adamının ilgisini çekmişti. Böylece perspektifin özel bir şekilde bozulma tehlikesi ortaya çıkmıştır : Uluslararası ticaretin dünya ölçeğinde gelişme imajı çağın çalışmalarında egemen bir yer tutmuştu. Böylesi bir ticaret yalnızca lüks mallarla ilgiliydi ve bunun nüfusun çok küçük bir yüzdesinin yaşam standardı üzerinde bir etkisi vardı. Sombart şakayla karışık, belirli ekonomi tarihi çalışmalarından Orta Çağ Avrupa'sındaki insanların esas olarak biber diyeti ile yaşadıkları izlenimi elde edileceğini söylediğinde haklıydı. Ancak Sombart toplumsal yaşamın ögelerinin tümünün işlevsel karşılıklı bağımlılığının ne olduğunu, bir ögedeki değişmenin diğer tüm ögeleri belirlemesinin bir sonucu olarak idrak edememişti.

Polonya ekonomisinde onaltıncı ve onyedinci yüzyıllar arasında yer alan yukarıda değindiğimiz değişikliklerin şu temel nedenleri vardır (basitleştirilmiş terimlerle) :

(1) Coğrafi keşifler sonucu değerli madenlerin Avrupaya akması; bu kendini her piyasa ekonomisinde lüks mallardan daha çok temel mallar fiyatlarında çok büyük artışlarla gösteren yaygın enflasyonist olguları beraberinde getirmiştir.

(2) Bir kez daha coğrafi keşiflerin bir sonucu olarak lüks malların (baharatlar) miktarındaki artışları bunların fiyatlarında bir düşmeye neden olmuştur.

(3) Sınaî üretimin belirli sektörlerinde (demir, kağıt) teknik ilerleme, bu malların fiyatlarında tarımsal ürünlere göre bir düşmeyi beraberinde getirmiştir; bu ilerleme Polonya'ya göre Batı Avrupa'da daha hızlı olmuştur, onaltıncı yüzyılda olmasa bile bunu takip eden iki yüzyılda daha hızlı olmuş ve ithal malları fiyatlarında göreli bir düşüşe yol açarak bu malları kullananların lehine bir durum yaratmıştır.[26]

(26) Onyedinci yüzyılın ilk yarısına kadar giden eski bir dönemde Polon-

(4) Belirli sektörlerde (örneğin tekstil endüstrisi gibi) üretimin sosyo-ekonomik organizasyonundaki ilerleme; bu ilerleme Batı Avrupa'da Polonya'ya göre daha hızlıydı ve yukarıda değindiğimize benzer etkilere yol açmıştır.

(5) Batı Avrupa'nın belirli bölgelerinde 3. ve 4. şıklarda tasvir edilen olguların neden olduğu kentleşme ve ileri sanayileşme sürecinin sonucu olarak bu bölgelerin tarımsal mal tedarikinde kendine yeterli olmaktan çıkması ve ekonomik olarak daha avantajlı kaynaklar aramaya zorlanmasına yol açmıştır.

(6) Ulaştırmada ve özellikle deniz ulaşımında ortaya çıkan teknik ilerleme. Bunun sonucunda daha önceden yasaklanmış bazı malları taşımak kârlı bir hale gelmiştir.

Bu listenin sonsuz olarak genişletilip genişletilemiyeceği tartışılabilir, ancak bu daha ayrıntılı bir araştırmanın konusudur. Yukarıda değindiğimiz nedenlerin kendi içindeki hiyerarşi konusunda burada bir tartışma açmak yararlı olur mu? (ben kişisel olarak bu listenin en başındaki faktöre daha az önem verme eğilimindeyim); ancak bu şu an bizi ilgilendirmiyor. Bizi burada ilgilendiren, uluslararası ticaretin genişlemesi ve Polonya'nın uluslararası ticarete bağımlılığın artması ile Polonya ekonomik yaşamında belirli bir dizi sonuca yol açan faktörler setidir. Bu sonuçlar aşağıdaki gibidir (burada yine listedeki sıranın bir önemi yoktur) :

(1) Ülkenin farklı bölgeleri arasındaki ticarette ulusal fiyatın oluşumu (en azından tahıllar için) gelişmemiştir. Örneğin Poznan ve Cracow'da fiyatlar az ya da çok aynı oranda ve aynı yönde dalgalanır, bu Büyük Polonya ve Küçük Polonya arasındaki ticare-

---

ya'da sanayi ürünleri fiyatının Batı Avrupa ülkelerine göre yüksek olması yabancı gezginler için şaşırtıcıydı. XIII Louis'in elçilik sekreteri «giyimle ilgili herşeyin burada Torun'da, Fransa'dakinden iki kat daha pahalı olduğunu» yazar (K. Ogier, **Dziennik podrozy do Polski,** 1635-1636 (Polonya'ya bir Yolcunun Güncesi), editör, W. Czaplinski (Danzig, 1950), cilt I, s. 113). Hatıratçı Matuszewicz babasının 'ülkeye geri dönüşünde yabancı ülkelerden pahalı şeyler getirdiğini ... bunları (Polonya'da satıp) toplam 3.000 kazandığını, hatırlar (**op.cit.**, cilt II, s. 16 ve 19). Bu her iki ifadenin Baltık'da savaşlar nedeniyle ticaretin kesintiye uğradığı dönemler öncesine ait olduğu doğrudur.

tin fiyatları aynı düzeye getirmesinden değil, her iki kentteki fiyatların üçüncü bir piyasadaki Danzig'deki cari fiyatlara bağlı olmasından kaynaklanır.

(2) İhraç mallarında belirli bir bölgesel bağımlılığın ortaya çıkması, fiyatların, nehirde akıntıya karşı gitme gibi, aşağı doğru inmesi olgusu ile karakterize edilir.[27]

(3) İthal malları fiyatlarının ters yönde gelişimi.[28]

(4) Taşınabilir tarımsal ürün fiyatları ile taşınamaz ürünlerin fiyatları arasındaki temel değişme (büyük bir kısmı uzun mesafelere taşınamıyan çiftlik hayvanları fiyatında, temel tahıl fiyatına göre göreli bir düşüş vb.).

(5) Polonya'da yapılmış ve ekonomik olarak dezavantajlı tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamak için yerel piyasada satılan sanayi malları fiyatlarındaki göreli bir yükselme (onaltıncı yüzyılda değil bunu izleyen yüzyıllarda açıkça görülür) — ekonomik durumu güçlü tüketiciler tarafından satın alınan ithal edilmiş sanayi malları fiyatları ile bir tezat teşkil eder.

(6) Ekonomik durumları daha iyi olan tüketiciler için ulusal sanayi üretiminin gelişmesindeki engel, nüfuz edilemeyen bir pazarı göstermektedir.

---

(27) Bu ulusal fiyatın oluşumu çok karmaşık bir sorundur ve şimdiye kadar yeterince incelenmemiştir. Fiyatların güney-doğudan kuzey-batıya doğru bir eksen üzerinde artması o zamanda bile iyi bilinen bir olgudur. F. Lojko, Ukryna'ya yolculuk ederken, her molada tahıl fiyatını not etmiş ve yolculuğun her gününden sonra fiyatın nasıl düştüğünü göstermiştir. Korzon'a göre (**op.cit.**, cilt II, s. 86), 'Wraclaw'da fiyatlar Mazovia'daki fiyatlardan dokuz kere, Torun'dakinden ondört kere, Danzig'dekinden onaltı buçuk kere daha düşük olabilirdi'. Bu fark daha sonra azaldı, Türk-Rus savaşında, Ukrayna steplerinin iskânı ve Karadenizde ticaretin gelişmesi Polonya Ukrayna'sında fiyatlarda bir artışa neden oldu. Ancak biz burada fiyatlar arasındaki farkla değil, fiyatların herzaman aynı yönde değiştiği olgusu ile ilgileniyoruz. Polonya'da etkinliği onsekizinci yüzyılın ikinci yarısına kadar eskiye giden olan değişmelerin yönündeki şaşırtıcı benzerlik derecesi, H. Madurowicz-Urbanska tarafından batı Küçük Polonya'daki fiyatlar üzerine yazılan kitapta gösterilmişti.

(28) Eğer bu böyle olmasaydı, Jan Duklan Ochocki, Ukrayna soyluluğundan bu kadar para alamıyacaktı. Varşova'dan endüstriyel lüks mallar satın alır, daha sonra bunları Ukrayna'da soylulara satardı, bundan büyük kazanç sağlarken, büyük bir iyilik yapıyormuş havasına girerdi.

(7) Farklı toplumsal sınıflar arasındaki güç dengesindeki değişmeler, iç pazarın daralması, ekonomik büyüme sürecinin freni; kısaca yukarıda tartıştığımız herşey.

Bu listenin kolaylıkla genişletilebileceği açıktır.

Bizi şimdi ilgilendiren, tasvir edilmiş olgulardan çıkartılan yöntemsel sonuçtur. Ekonomi tarihindeki olaylar tek bir ülke sınırları içinde açıklanamaz.[29] Son zamanlarda evrensel tarihin ihmal edilmiş olması olgusu acıklı ve esef edilecek bir durumdur, bunun nedeni diğer ulusların tarihine ilişkin özgün bir sorun üzerine yapılmış çalışmaların Polonya'da nadiren yayınlanması değil, kendi tarihimizin, aslında böyle olmasa da, dünya geneli bağlamından ayrılarak incelenmesidir.

Bir başka yönteme ilişkin sorun bilinç sorunu ya da daha doğrusu, böylesi önemli ve etkisi sürekli gelişen süreçlerle ilgili bilinç noksanlığı sorunudur.

Son olarak üçüncü sonuç, toplumsal yaşamın tüm ögeleri arasındaki işlevsel bağlantı açısından toplumsal olguları inceleme gerekliliğine ilişkindir. Refah döneminde Polonya Cumhuriyetindeki uluslararası ticaret, ulusal üretim ve tüketimin göreli küçük bir kısmıyla ilgiliydi. Bu dönemde bile nüfusun çok küçük bir kısmı toplumsal gelirin bir kısmını oluşturan ürünlerini satmış, aynı şekilde nüfusun yalnızca çok küçük bir kısmı ithal malları kullanmıştı. Bu, uluslararası ticaretin Polonya'da tüm toplumsal tabakaların ekonomik durumunu, üretim hacmini ya da ulusal tüketimi belirli bir ölçüde belirlemediği anlamına gelmez. Bu ögelerden birindeki bir de-

(29) 'Tüm tarih yaklaşımları içinde ekonomi tarihi en az ulusal olması gerekenidir, çünkü ekonomik uygarlık uluslararası bir kavramdır... Uluslararası ekonomik ilişkilere arasıra referans veren ulusal ekonomi tarihleri yerine, birçok ülkede ortak olan hareketleri ve sorunları ana tema yapacak tarihlere ihtiyacımız vardır...' diye yazar R. H. Tawney, 'The Study of Economic History', **Economica**, XVIII (1933), s. 20. Bu, M. Maowist. 'The Economic and Social Development of the Baltic Counties from the Fiftheenth to the Seventeenth Centuries', **Economic History Review**, 1959, s. 177-89; 'Ube rdie Frage der Handelspolitik des Adels in den Ostseelandern im 15. und 16. Jhdt.; **Hanslzche Geschictsbiatter**, 1957, s. 29 ve sonra; L'évolution industrielle en Pologne du XIVe au XVIIe siecle', **Studi in onore di Armando Saporl** (Milan, 1956) içinde.

ğişiklik tüm diğerlerinde bir değişikliğe neden olur. Köylü ihracat için mal satmadığı gibi ithal edilmiş malları da satın almadı. Ancak ihracat ve ithalatın varlığı köylünün satış için ürettiği mal çeşitlerinin satın alma gücünü azalttı (bu mallar içinde en önemli kısmı çiftlik hayvanları ürünleri meydana getirir). Diğer taraftan soyluluğun üst katmanı kendi toprağına herhangi bir yatırım yapmadan kendine ait malların satın alma gücündeki artıştan yararlandı; ve bu artış hatırı sayılır bir artış oldu.

Eğer bugünün modern kategorileri ile düşünseydik, bu çağda uluslararası ticarette, ticaret hadlerinin Polonya'nın 'lehine' döneceğini, söyleyecektik; Polonya aynı miktar ihraç malı ile daha fazla ithalat yapabilirdi. Bu, bugün kendilerini hammadde ihraç etme durumunda bulan ülkelerin (ki bunlar genellikle azgelişmiş ülkelerdir) durumuna göre daha uygun bir durumdur. Bu ülkelerde geçen yüzyılda ticaret hadleri mevcut ekonomik güçlükleri şiddetlendirerek kötüleşmişti. Ancak burada bugünün azgelişmiş ülkelerinin içinde bulundukları ekonomik durumun sanayi öncesi çağın ekonomik durumuna göre pek çok açıdan nasıl farklı olduğunu ve ekonomik düzenin nasıl işlediğini gösteren bir örneğe sahibiz. Açıkça Polonya lehine olan ticaret hadlerindeki kayma, her ne kadar tek bir toplumsal katmana yarar sağladıysa da, Polonyanın ekonomik gelişmesini baltaladı.[30] Dünya genelindeki büyük değişmelerin yardımıyla, Polonya soyluluğu ve özellikle soyluluğun üst katmanı kendisini 'kupon kesen' rantiye durumunda buldu ve ülkedeki ekonomik gerileme sürecinden kâr sağladı.

Eğer bunlar, ticarileşmiş sektördeki uzun dönem dönüşümlerini yöneten yasalarsa (tezimizle tutarlı olan 'doğal' ve 'parasal' sektör ayırımının feodal 'işletmelerin özgün bir ayırımına tekabül etmediği, ancak fiili olarak her 'işletmeyi' etkilediğini akılda tutarak), belirli ilişkilere daha yakından bakmamız gerekir. Tüm ulusal gelir hacminin ve ulusal gelir dağılımının yapısındaki uzun dö-

(30) R. Cantillon, daha önce bu işbölümünün sonucunun Hollanda'ya olan yararları ile Polonya'ya olan zararlarını göstermişti (A. Laudry, **La révolution demographique,** s. 320, tarafından aktarılan). Lenin, Sismondi'yi, İngiliz köylüsünün, Polonya ve Rusya tahıl rekabetine karşı koyamıyacağı ihtimali ile korkutmaya çalıştığı için eleştirir. Bakınız, Lenin. **A Characterisation of Economic Romanticism, Collected Works,** cilt I, s. 165-6, 195-6, 255-6.

nem dönüşümlerini aydınlatmak için çeşitli işletme tiplerinde, özellikle rezerv ve köylü işletmesindeki 'parasal' ve 'doğal' sektörler arasındaki daha yakından incelememiz gerekir.

Bizce sorunun en zor yanını, bölümün başlangıcında işaret ettiğimiz iki eğilim gösterir: (1) köylü işletmesi ölçeğinin azaltılması, köylü ailesini doyurmaya ve üretici güçlerin yeniden üretimine yetecek asgari işletme ölçeğini gösteren optimal noktanın altına çekilmesi eğilimi; (2) köylünün maliyeti ne olursa olsun pazarda satabilecek artık elde etme eğilimi. Birbirlerine karşıt olan bu iki eğilimden hangisi daha güçlüdür?

Ayrıcalıklı sınıfın gücü birinci eğilim lehine çalışmıştı. İllegal ya da, yarı illegal bir biçimde işleyen ikinci eğilim milyonlarca köylünün temel ihtiyaçlarını ifade eder. Bunlar örgütlenmeden, ortak bir plan üzerinde anlaşmadan yine de sürekli aynı yönde hareket ettiler, mevcut olanaklar çok önemsiz de olsa bunlardan yararlandılar, çünkü toplumsal koşulları onları bu yöne zorlamıştı. Bu sayede de koşullarını bir parça düzelttiler.

Bizce, hangi eğilimin daha güçlü olduğunu sırf akıl yürütme ya da istatiksel araştırmaya dayanarak açıklamak mümkün değildir. Ancak geniş topraklı malikâne ekonomik sisteminin analizi ve özellikle bu ekonomik sistemin bizi ilgilendiren dönemdeki dönüşümlerinden bazı sonuçlar çıkartmak mümkündür. Göreceğimiz gibi, durumdaki değişmelere göre rezervde yapılan adaptasyon bu dönüşümlerin büyük bir kısmını oluşturur, ayrıca önemli faktörlerden biri olan köylü kitlelerinin örgütlenmemiş hareketi de her zaman aynı yönde etkide bulunur. *Latifundium* gelirlerinin yapısındaki dönüşümlerin ortaya çıkardığı sorulara en önemli öncül sayesinde cevap verebileceğiz. Biz hala bu dönüşümleri tam olarak bilmekten bir hayli uzağız. 1564 ilk *lustrja* (kraliyet mülkleri envanteri) üzerine Rutkowski tarafından yapılan mükemmel araştırmanın arkası henüz gelmemiştir.[31] Argümanımızın temeli ister istemez yine hayli eksiktir. Bizim için çok önemli olan J. Leskiewicz'ın 1564, 1661, 1767 ve 1789 tarihli *lustracje*'den yaptığı derlemedir.[32]

---

(31) Rutkowski, **Badania nad podzialem dochodow w Polsce czasach nowozytnych**, cilt I.

(32) J. Leskiewicz, 'Le moment et les composants du revenue des biens fonciers en Pologne aux XVIIe-XVIIIe siècles', **I^e conférence International d'Histoire Economique** (Stokholm, 1960).

Bu derlemenin en dikkati çeken sonucu, alkol satışından elde edilen gelirlerdeki değişimleri *(projinacja)* kraliyet mülk gelirlerinin tümünün bir yüzdesi olarak vermesidir. Bu gelirler:

1564	*lustracja*'ne	göre	tüm	gelirin	% 0.3
1661	»	»	»	»	% 6.4
1764	»	»	»	»	% 37.6
1789	»	»	»	»	% 40.1

meydana getirirler.

Eğer 1661, 1764 ve 1789 *lustracje*'larındaki, *proplnacja*'dan gelen gelirlerdeki hızlı yüzde artış aynı zamanda tüm gelirlerdeki önemli bir artış ile birlikte ortaya çıkması olgusunu hesaba katsaydık, bu muazzam artış çok şaşırtıcı olurdu; bu nedenle artış oranı mutlak rakamlardan daha büyüktür.

Ne yazık ki Leskiewicz'in çalışmasında 'parasal ve ayni köylü hizmetleri'nin ayrıntılı kayıtlarını bulmak mümkün değildir. Bu mümkün olsaydı, *propinacja*'dan elde edilen gelirleri parasal hizmetlerden elde edilen gelirlere köylülerin perişan olması pahasına alınan toplama eklerdik o zaman bu miktardaki değişmeleri izleyebilirdik.

Bu miktarın köylülerden insafsızca alınması mümkünse, bu, köylülerin en azından bu miktar kadarını piyasa ile ilişkilerinden elde ettikleri anlamına gelir. O vakit bir soru ortaya çıkar: Köylülerden elde edilen miktardaki artış, köylülerin piyasa ilişkilerinden elde ettikleri paranın ne ölçüde bir işlevidir?

Bu soruya bir cevap vermek oldukça güçtür. Köylülerin ihtiyaçları olan malları satın almak için yaptıkları harcamanın incelenen dönem boyunca azalması olasılığını dışlayamayacağımız gibi gerçekte bunun böyle olması da çok muhtemeldir. Bununla beraber bunların *propinacje*'den elde edilen gelirler ve parasal hizmetlerdeki artış kadar hızlı azalmadığı varsayılamaz. Nitekim lordun köyde yaptığı satışlardaki artış, köylü parasal gelirlerindeki artışın şirilmiş bir endeksini gösterir ve gerçekte ortaya çıkan bir olguyu, bir parça azalan oranlarda olsa dahi, yansıtacaktır.

Bu olguyu açıklamak kolay değildir. Tüm bu güçlük ve engellere ve büyük toprak sahiplerinin bunu önlemeye çalışmalarına rağmen, köylü piyasada sattığı ürün hacmini artırma yolunu nasıl buldu? Bunun birçok yolu olabilir: İşlenmiş arazinin el altından gizlice genişleterek ('envanterler' ve ölçme bilimi, bildiğimiz gibi,

buna karşı çıksalar da); birim alana düşen daha fazla emek yatırımı ile entansif bir tarım yaparak; esas olarak rezervin ihtiyaçlarını karşılayan çiftlik hayvanlarını daha az besleyerek; artık işgücünü köylü işletmesinde meyva bahçelerinde domuz ve kümes hayvanı yetiştirmek ile ulaştırma ve el zenaatlarında kullanarak; köylü ailesinin tüketimini azaltarak; tüm bunlar muhtemel açıklamaların bazılarıdır.

Dönüşümlerin mekanizması şu şekildedir. Büyük toprak sahipleri köylünün piyasa ile ilişkisini sürekli asgariye indirmeye çalışır; köylü ise bu ilişkileri kurmaya çalışırdı. Köylünün vergi ve parasal rant ödemek için gerekli olan miktarın dışında para sahibi olmaması 'gerekirdi'. Buna karşın, köylünün zaman zaman bir miktar parası olmuştu. Köylünün para sahibi olmasını önleyemediğinde, lord, köyden para çekip bunları kendi kasasına akıtlarak bu yeni duruma kendi yöntemlerini uyarlamaya çalışırdı. Herşeye rağmen köylünün parası varsa, parasını harçayacaktır, işte böyle bir durumda yalnız buna bakmamız yeterlidir. Köylü parasını öyle bir biçimde harcamalıdır ki, para kasalarımıza geri gelsin. *Propinacje*'nin ekonomik önemi ve bu kurumun onaltıncı ve onsekizinci yüzyıllar boyunca muazzam gelişimi bence yalnızca bu kategoriler bağlamında anlaşılabilir.[33]

Onsekizinci yüzyıl boyunca *projinacje*'e dayanan para çekme mekanizması işlemeye devam etti, gerçekte çok da etkin olarak işledi. Bununla beraber artık yeterli değildir. *Latifundia* içinde belirli imalat işletmelerinin yaratılması köylünün parasını çekecek yöntemlerin genişletilmesini *inter* alia amaçlardı. Bu, Radziwill'in imalat işleri örneğinde çok kolay bir biçimde görülebilir. Niieswiez'deki tekstil tesisleri ve Swierz'deki seramik tesisleri *latifundium* sınırları içinde böyle malların satışında tekeldiler; *latifundium*'un politikası Konigsberg'den daha ucuz kaçak seramik ile Prusya'dan daha ucuz kaçak tekstil gelmesini önlemekti.[34] Köylülük seramik ve tekstil alma durumunda olduğu için bir imalat işinin kurulma-

(33) **Propinacje** sorunu üzerine yapılan bir çok incelemenin yazarları, bence, sorununun bu aşamasının farkına varmamışlardır.

(34) Kula, **Szkice o manufakturach,** s. 59-62 ve 'Poczatki ukladu kapitalistycznego w Polsce XVIII w'. (Onsekizinci Yüzyıl Boyunca Polonya'da Kapitalizmin Başlangıcı), Kollataj, i wiek Olwiecenia içinde (Varşova, 1951), s. 61-3.

sında köylülerin harcadığı paranın prensin kasasına akmasını sağlamak için yasalarla korunan 'ticari' tekelden yararlanırdı. Nieswiez, Mir ve Olyka'nın 'aydın' olan mutlak lordunun aldığı tüm merkantalist önlemlerin, prensin imalat tesislerinde üretilmiş ürünler ile ithal edilmiş ürünler arasında fiyat ve kalite farkı veri iken, kaçakçılıkla ilgili ekonomik güdünün daha güçlü olması nedeniyle, etkin olmayacağı doğrudur. Ancak bizim için önemli olan onsekizinci yüzyılın ilk yarısı boyunca büyük toprak sahiplerinin bu çeşit deneylere girişme ihtiyacını hissetmeleridir. *Propinacje*'e dayalı para çekme mutlak rakkamlarla daha iyi sonuçlar verir, ancak görüleceği gibi bu alandaki tüm olanaklar tüketilmemiştir. Savaşın yolaçtığı tahribattan sonra ekonomik yeniden inşa esnasında, köylü işletmeleri ekonomisinde ticari ögenin, lordların *projitnaje*'dan elde ettikleri ve hızla artan gelirlerinden daha hızla arttığı olgusu dışlanmamalıdır.

Burada formüle edilen hipotez pekçok noktayı karanlıkta bırakır ve eğer bu hipotez kabul edilirse serf ekonomisi hakkındaki imajımız önemli ölçüde değişecektir. Bu hipotezin kabul edilen sonuçlarını tasvir edebilmek için başka bir örneğe değineceğiz. Bu örnek, Polonya Cumhuriyetinin, herhangi bir limana uzak, güney-doğu bölgesi ile ilgilidir, burada, Milletvekili Darowski mecliste, esefle 'satılma imkanı olmayan tahılların büyük miktarda olduğunu' söylemişti.[36] Bu bölgede soyluluğun üst katmanın bir üyesi ve Korzec'de imalat tesislerinin kurucusu olan Prens Jozef Czartoryski'yi buluruz. Etkin bir yönetici olmasına rağmen parasal gelirlerini ne tarımsal üretimde yoğunlaşarak ne sattığı tahıl miktarını artırmaya çalışarak, ne köylülerden parasal rantı zorla alarak, ne de imalat tesisleri kurarak arttırmasının mümkün olduğunu düşünememiş gelirlerini yalnızca *propinacje* sayesinde artırmıştı. '*Propinacje* satışı olmadıkça, güvenilir bir parasal gelir kaynağından yoksun olacağımız açıktır, ülkemizde votka damıtım tesislerine para basma matbaası denir, çünkü kıtlık olmadığı yıllarda sadece bunların sayesinde tahılımızı satma imkânımız oluyor.[37] Ancak *Latifun-*

(36) Korzon, **op.cit.**, cilt II, s. 73.

(35) Sözcüğü tırnak içine almamızın nedeni ilke olarak 'üst soyluluğun merkantalizmi' demenin uygun düşmemesidir. A. Grodek bu başlığa sahip olan yayınlanmamış bir çalışmasında bu noktada benimle aynı fikirdedir.

dium'da olduğu kadar Merkezi Polonya için de 1783'de 'bira üretimi, damıtım ve *propinacja* net gelirlerimizin kalbidir' diye yazar.[38]

Burada yorum için geniş bir alan açılmıştır. Ukrayna iç pazarı tahılın büyük bir kısmını emiyor muydu? Büyük toprak sahipleri çok miktarda emilmediğinden yakınıyorlardı; o halde köylü Vodka almak için gerekli parayı nereden buluyordu? Neden köylü ürününü pazarlayabilirdi de, toprak sahibi bu işi yapamazdı? Niçin büyük toprak sahibi aynı miktar tahılı satamayıp vodkaya dönüştürürdü? Ve bunu kime satardı? Köylüye satardı, köylü tarımsal ürün satışından elde ettiği para ile vodkayı satın alırdı.

Sorular çoğalır ve belirli hipotezleri hatırlatır. Köylünün ürününü pazarda satması ürünler çok çeşitlendiğinden olasılık dışı değildir. Pazarda büyük miktarda buğday satmak güç olduğunda, biraz çavdar, arpa, sebze ve süt ürünleri vb. satarak geçinebilirdi. Bu nedenle daralmış bir pazarda perakende satıcı olarak köylünün durumu çok avantajlıdır. Daha önemli olan serfin maliyetinin, olmamasıdır. Sattığı mal miktarı ve fiyat ne olursa olsun satış onun için her zaman net bir kazancı gösterirdi.[39] Diğer yandan lordun maliyeti vardır. Tek bir köyün sahibi olan küçük

---

(37) Kula ve J. Leskiewiczowa, 'Ks. Jozef Czartoryski: «Mysli moje o zasadch gospodarskich»' (Prens Czartoryski: 'Ekonominin İlkeleri Konusunda Düşüncelerim'), **Przeglad Historyczny**, XLVI (1955), s. 445-52.

(38) **Instrukcje gospodarcze dla dobr szlacheckech i magnackich z XVII i XVIII w.**, citl I, s. 305.

(39) Büyük bunalım boyunca, 1929-32, köylü ürününü, kendisinin ve aile üyelerinin emeğini hesaba katmadığı için, 'rasyonel' olarak hesaplanmış üretim maliyetinin altında bir fiyattan da sattı. Bunun da ötesinde satış onun için mutlak bir zaruretti. Bu ögeyi üretim maliyetlerinde hesaba katmamasına rağmen, diğer ögeleri hesaba katmaktan kaçınmadı (borçların geri ödenmesi, vergiler, binaların amortismanı, yumurtalar ve süt ürünlerini pazara ulaştırmak için gerekli olan tren bileti vb.). Dolayısıyla ürününü, kapitalist ilkelerle dayalı ekonomik hesaplamalara göre maliyetin altında bir fiyatla sattı ve buna rağmen de kazanç sağladı. Ancak bu, ürünün fiyat ne olursa olsun kârlı satılabileceği anlamına gelmez. Örneğin, Doğu Polonya'da yoksulluk nedeniyle, tren bilet fiyatının iki sepet yumurta ve süt ürünlerinin pazarda satışından kazanılabilecek miktardan daha büyük olduğunda kırsal kesimde süt ürünleri tüketiminin arttığını biliyoruz.

bir köylü için maliyet minimumdur. Üretken faaliyet kelimenin tam anlamıyla para kullanılmadan gerçekleştirilirdi (en azından emek ranta dayalı rezerv ekonomik sisteminin klasik dönemi boyunca). Hayvanları beslemek ve onların yeniden üretimini sağlamak köylünün göreviydi. İş araçlarının bakımını yerine getirmek köylünün yükümlülüğündeydi. Teorik olarak köylünün koşum hayvanları ile iş araçlarına bakması gerekirdi çünkü bunda başarısız olduğunda kendi ekonomisine ters bir etkisi olurdu. (Belirli işaretler görülmeye başladığında bu mekanizmanın işlemesi dururdu, bunlar reverve ve emek ranta dayalı sistemin çözüldüğünü gösterir.) Satıcılara ve mevsimlik işçilere, ayni ücrete ek olarak ödenen küçük bir miktar paranın, serflerin lorda verdikleri küçük parasal hizmetlerle dengelenmesi gerekir. Varolduğu ölçüde borçlanma tüketimle değil daha ziyade üretimle ilgilidir. Bundan dolayı ekonomik hesaplamalarda dikkate alınmayabilir. Böyle bir soylunun parasal ekonomisi, lüks mallara yapılan harcamalara para dayandırmak için artığın satışını içerir. Tek bir köyün sahibi küçük soyludan, soyluluğun daha zengin katmanlarına doğru gidildikçe parasal maliyetlerin rolü büyük bir oranda artar.[40] Tek bir köy sahibi ile yirmi köye sahip olan arasındaki maliyet yirmi kat artmaz ancak kıyaslanmaz oranlarda artardı.

Bu nedenle uluslararası piyasaya doğrudan girme (liman) soyluluğun uluslararası piyasaya mal arzeden kısmı için muazzam maddi yarar gösterse de, yerel piyasada üstün konumda olan, ürününü fiyat ne olursa olsun kâr için satan küçük üreticiydi.

Burada bir başka olgunun belirtilmesi yararlı olabilir. Leskiewicz tarafından toplanan veriler, tarımsal üretimden ve çiftlik hayvanları yetiştirmek ile bunlardan elde edilen ürünler ya da orman kaynaklarından elde edilen gelirleri ayrıştırır. Daha açıkçası, bu veriler birinci kategoriye yani hammadde satışından, ikinci kategoriye ait ürünlerin yani rezervde imal edilen yarı-mamul mal-

(40) **Latifundium** ekonomisinde maliyetler sorunu J. Rutkowski'nin bir çok çalışmasında ve özellikle 'Zagadnienie reformy rolney w Polsce XVIII w' (Onsekizinci Yüzyıl Boyunca Polonya'da Tarımsal Reform Sorunu), **Studia z dziejow wsi polskiej XVI-XVIII m.**, s. 350 başlığı altında yazılarının toplandığı kitap içinde incelenmiştir.

ların satışından elde edilen gelirleri ayrıştırır. Bu iki kategoriyi biraraya getirerek şunları elde ederiz:

1564	envanterine	göre,	tüm	gelirin	% 61.6
1661	»	»	»	»	% 69.5
1764	»	»	»	»	% 40.5
1789	»	»	»	»	% 39.4

Böylece, bu kategorilerin tüm gelirler içinde aldığı pay onaltıncı yüzyılın ikinci yarısı boyunca hala çok geniştir. Toplam gelir oldukça yüksek, *porpninacja*'dan elde edilen gelir asgari düzeydedir. Ancak bunu izleyen üç *lustracje*'a bakıldığında, rezervin kendi üretiminden elde edilen gelir miktarının daha büyük, tüm gelirin daha küçük olduğunu ve bu miktarın *porpninacja*'dan gelen gelirlerle ters yönde dalgalandığını görüşür. Nitekim, 1661'den 1789'a kadar tüm gelirlerdeki artış rezerv üretiminin kârlığındaki büyümeden değil büyük ölçüde köylüden para çekmenin artan etkinliğinden kaynaklanmıştır. Büyük toprak sahiplerinin tüm gelirleri onyedinci yüzyıl ortalarında ortaya çıkan ekonomik çöküntü nedeniyle önemli ölçüde düştüğünde köylülerden para çekme olanakları daha da hızlı olarak azalır (köylülerin ayni ve parasal yükümlüklerindeki bir azalma ile kentlerden gelen ve tamamiyle parasal olan gelirlerdeki muazzam bir azalma ile aynı zamanda olur). Buna rağmen büyük toprak sahiplerinin gelirleri savaşın yol açtığı tahribat nedeniyle önemli ölçüde düşmüştür, bu çağda gelirin hemen hemen üçte-ikisi rezervin 'kendi üretiminden' elde ediliyordu. 130 yıl süren yeniden inşa döneminde tüm gelirler üç kat artmıştır. Ancak elde edilen bu sonuç bence rezerv üretiminin kârlılığının artmasından daha çok köylüden para çekmenin etkinliğinin artmasından kaynaklanmıştır. Bu, Polonya Cumhuriyetinin bölünmesinden önceki son 130 yıl boyunca köylü işletmelerinde ticari ögede önemli bir artışın olduğu hipotezini doğrulayabilir. Köylü işletmesinin, ülkenin yeniden inşasında önemli bir role sahip olduğu hipotezini de doğrular.[41]

(41) Kula, **Szkice o manufakturach,** s. 311. Birçok örnek arasından bir başka örnek: Zamoyski ailesi malikanelerinde, İsveçlilere karşı yapılan savaşın (1656) sonucunda ekonominin yeniden inşası için adımlar atıldığında, 'kontrolörlere', 'serfler tarafından koruluktan temizlenmiş yeni alanların' araştırılması ve 'zamanla rant ödemeyi bırakan köylüleri emek-rant sistemine' zorlamaları emredildi (**Instrukcje gospodarcze dla dobr szlacheckich i magnackich z XVII i XVIII w.,** cilt II, s. 3). Bunun anlamı, rant ödemek için emek rantı yerine getirmeye muktedir olmadıkları, ancak ekonomik durumlarını düzeltir düzeltmez emek rant sistemine dönecekleridir.

Yanlış anlamadan kaçınmak için, 1661'den 1789'a kadarki dönemde büyük toprak sahiplerinin gelir bileşimlerine ilişkin yukarıda sözünü ettiğimiz rakamların akılda tutulması gerekir.

Böylece, mutlak rakkamlarla (ya nominal fiyatlarla ya da gümüş muadiliyle) rezervin kendi üretiminden elde edilen gelir, 1661, 1764 ve 1789 *lustracje*'e göre önemli ölçüde artmıştır. Eğer soyluluğun üst katmanın ticaret hadlerindeki düzelmeyi hesaba katarsak bu artış daha da önemli olacaktır.

Daha önce vurguladığımız gibi, burada formüle edilen hipotez çok sağlam bir temele dayanmaz. Bunları doğrulayacak ya da somutlaştıracak temel ögelerden yoksunuz. Dayanak olarak, sayısal ifadesi şişirilmiş olsa da şüphe götürmez ve çok önemli olan tek bir olguyu gösterebiliriz: *propinacja*'dan elde edilen gelirlerde ve dolayısıyla *latifundium*'un ekonomik hesaplamalarında para çekmenin oynadığı roldeki muazzam artış. Bu olgu yine de bazı şeylerin göstergesi olmak zorundadır, ancak biz, halâ bu önemli olguyu tam olarak anlamaktan hayli uzağız.

Burada tartıştığımız sorunlar bölümün başlangıcında tek tek sayılan son üç eğilimle, yani malikâneleri ekonomik olarak güçlendiren ve tecrid eden, toprak mülkiyetini soyluluğun üst katmanı elinde yoğunlaştıran ve ekonomik faaliyeti mümkün olduğu kadar 'doğal hale getiren' eğilimlerle ilgilidir.[42]

Genel olarak ana hatlarıyla iyi bilinen tarımsal malikanelerin güçlendirilmesi, tecrid edilmesi kendine yeterli haline getirilmesi eğilimi pekçok basılı kaynakta da (geçmişe uzanan ekonomik yazın da talimatnameler ya da kırsal yönetmeliklerin kolleksiyonlarının son yıllarda bilimsel olarak düzenlenen yeni baskıları vs.) yer almaktadır. Maalesef, kullanabilecek durumda olduğumuz bol

(42) Lenin, **The Development of Capitalism in Russia**, s. 173. Sombart tam tamı tersi bir düşüncededir, ve bizce bu kabul edilemez. Ona göre, birçok geniş malikâneler organizasyonunda, hem kendi ekonomileri hem de köylü ekonomileri için bu tecrit olma eğiliminin üstesinden gelebilecek bir eğilim vardır (**Der moderne Kapitalismus**, cilt I, I kısım, s. 103).

miktardaki basılı kaynaklar hala biraraya getirilip analiz edilmemiştir.[43]

Bu eğilimin varlığı şüphe götürmez. Her bir rezerv zaruri olan şeyleri almak yerine bunları kendi kaynaklarıyla para harcamadan üretmeye girişmişti. Gostomski'nin çok canlı bir biçimde yazdığı gibi 'ihmalkârlığın bir sonucu olarak para ile mal satın almak yalnızca zararlı değil ancak utanç vericidir.[44] (Açıklama önemlidir; kendi kaynaklarından elde ettiği 'harcamasızdır'; bunu daha sonra tartışma fırsatımız olacak). Üretim kendi başına idamesini sağlardı ve aynı şekilde rezerv sahibi ailesi tarafından tüketilmiş temel ögeler ve işgücü için de aynı durum geçerliydi. Artık üretimin — bu mümkün olduğu kadar büyüktür — satışından elde edilen tüm nakit para lüks malların satın alınması için ayrılırdı. Açıkça kendi kaynaklarından daha çok şey üreten biri daha muhteşem mallar satın alabilirdi. Bu nedenle ticarileşmeyi maksimum yapma amacı ile üretimin doğallaştırılmasının maksimize edilmesi eğilimi vardır; bu paradoksaldir, ancak gerçeği doğru olarak yansıtır. Çünkü soylunun amacı budur.

Hem tüm üretken faaliyetlerin ve sabit tüketimin mümkün olduğu kadar (eğer mümkünse) doğallaştırılması eğilimi hem de satış için ayrılan artık üretimin maksimize edilme eğilimi; malikâ-

---

(43) Bu tarihsel bilimler alanında oldukça ortak olan bir olaydır. Çok önemli kaynak malzeme bir kez yayınlandı mı kullanılmamaya başlanır, henüz bilinmeyen kaynak malzemenin araştırılma cazibesi ile bunlar bilinmezliğe gömülür. Aynı şey 'yarı-tamamlanmış ürünlerin' fiyatları için söylenebilir. Böyle kaynak malzemelerin kullanımı, analitik ya da sentetik çalışmada ya hiç dikkate alınmaz ya da aksi halde pekçok gelenekciler örneğinde olduğu gibi 'başkalarının harcadıkları emeğin meyvalarının toplanması' olarak mahkûm edilirdi. Bu görüşü paylaşan herkes bu cinsten kaynak malzemenin yayınlanmasına ve bilimsel dolaşıma çıkmasına engel olur. Bu tavrın gerçekte ne zararlı etkileri olduğunu göstermek için, Lwow okulunun fiyatlar tarihi konusunda yaptığı zahmetli çalışmanın sonuçlarının şimdiye kadar yayınlanmış halâ hiçbir monografide ve Polonya Bilim Akademisi Tarihsel Enstitüsünün **Historia Polski**'de (Polonya Tarihi) dahil olmak üzere hiçbir sentetik çalışmada kullanılmamış olduğunu belirtmek yeterlidir. Kendi hesabıma, aşikâr gözükse bile, gerçekte tartışmalı olan şu önermeyi yapabilirim: Zahmetli çalışmaya saygı kendini bu çalışmaların sonuçlarının kullanımında göstermelidir.

(44) Gostomski, **op.cit.**, s. 106

nelerin ekonomik olarak güçlenmesi ve tecrid olması eğilimi ile *pari passu* devam etmiştir. İlk iki eğilimin amacına, sahip olunan mülklerin üretken potansiyellerinin tam kullanımı ile erişilebilirdi. Bal almak zorunda olunmadığı için ağaç gövdelerinde arı kovanına ihtiyaç vardır; bira almak gerekmediği için yalnızca çavdar yetiştirmek ve bira yapacak bir sisteme ihtiyaç vardır; koyun yetiştirme ve dokuma olanağı varsa satın almaya gerek kalmadan yünlü kumaş yapılabilir; kereste varsa ve cam yapım tesisleri kurarak cam yapılabilir vb. Onaltıncı yüzyıldan itibaren göze çarpan zenaatkârları kasabaların dışına atan eğilim; bir yandan köylünün tedrici olarak pazardan dışlanmasının bir sonucu olarak kentsel zenaatkâr sınıflarının karşılaştıkları güçlüklerin sonucu ile; diğer taraftan da büyük toprak sahiplerinin kendi topraklarının sınırları içinde, en azından günlük yaşamın kaçınılmaz ihtiyaçlarını karşılayan, endüstriyel faaliyetleri oluşturma arzusu ile ilgilidir.

Açıktır ki, üretim çeşitlerinin artırılabilme olanakları, veri bir latifundiumun üretken potansiyelinin çeşitlendirilmesi kadar büyüktür: Tahıl üretimi, hayvancılık, ormancılık balık yetiştiriciliği, sanayi üretimin çeşitli dalları vs. Eğer onsekizinci yüzyıldaki imalat hacminin büyümesine bakarsak, bunu açıkça görebiliriz. Prens Radziwill, Ukrayna'da büyük koyun sürülerine ve Nieswiez'de (Litvanya'da) dokuma atelyelerine sahipti; böylece hammaddeleri satın almasına gerek kalmadan köylü arabaları ile Ukrayna'da Nieswiez'e yün nakletmişti.[45] Pro Potocki, Lublin bölgesinde bir koyun sürüsüne ve Machnowka'da (Ukrayna) dokuma atelyelerine sahipti. Yünlerinin Machnowka'ya ulaşması için çok uzun bir yol kat'edilmesi gerekiyordu, bundan dolayı Prens Radziwill'in yünleri gönderilmişti. Mekanizmanın bu şekilde işlenmesinin yolaçtığı emek kaybının ne kadar muazzam olduğunu kolaylıkla tassavvur edebiliriz. Ancak büyük toprak sahipleri açısından hesap tam anlamıyle rasyoneldir. Elbette bu, bireysel işletmenin çıkarı ile toplumun çıkarının çakışmadığı tek örnek değildir. Eğer kendine yeterlik imkânları bir malikane üretimini çeşitlendirme imkânları ile artıyorsa, Polonya Cumhuriyetinin coğrafi ve iklimsel olarak farklılaşan çeşitli bölgelerine yayılmış büyük toprak sahipliğinin, tek bir köye sahip olan soylulardan daha avantajlı olacağı açıktır. Bu ekono-

(45) Kula, **op.cit.**, s. 59.

mik faktörü, soylu malikânelerinin yoğunlaşmasının nedenlerinden biri olarak ele alabilir miyiz?

Ekonomik olarak güçlenmeye doğru eğilim ile birlikte ortaya çıkan tarımsal malikânelerin ekonomik tecridine doğru yönelen bir eğilime değinmiştik. Bunlar aslında bir ve aynı eğilimin iki aşamasıdır.

Malikânelerin ekonomik tecridi esas olarak malikânelerin üretken potansiyellerinin kullanılmasında bir tekelciliğin sağlanmasını amaçlamıştır. Belirli bir anlamda tekil malikânelerin ekonomik olarak tecrid edilmesi düşüncesinin uzun bir süre büyük toprak sahiplerini güdülediği, ancak bunun tamamen bilinçsiz bir düzeyde çeşitli ideolojik biçimlerde olduğu söylenebilir. Kasabaların kurulması ve küçük yerleşim alanlarının oluşturulması bile bu amaca hizmet etmiştir.

Eğer feodal sistem toprak sahibine kendi malikânesinde yaşayanları sömürme konusunda tekelci bir hak veriyorsa, bu tekelcilik yalnızca hukuki normlarla (bunların etkileri çok azdır) değil, aynı zamanda çeşitli toplumsal kurumlarla da garanti altına alınırdı. Sistemin yazılmamış amacına (ideal) göre, serfin yaşantısı beşikten mezara kadar ait olduğu malikânenin içinde geçerdi. 'Beşik' ve 'mezar' yerleşim yerinin kilisesini gösterir. Serfin kabul edilmiş tüm ihtiyaçları (dini, ekonomik vb.) malikâne içinde karşılanırdı. Vaftiz olmak ve gömülmek için kiliseye gider, panayırda eğlenir, pazarda alış-veriş yapar, komşusu ile bir hana içmeye gider, düğünlerde dans ederdi vb., bu ihtiyaçları karşılayan ya da karşılanmasını mümkün kılan kurumların malikâne içinde olması gerekirdi. Marksist klasiklerinin ileri sürdüğü önerme gerçekten doğrudur: Bir sınıf olarak köylüler, feodal sistemin esas kurbanı kendileri olsalar bile, kendilerine egemen olan sistemi yıkamazlar çünkü onlar sınıf bilincinin ve dolayısıyla sınıf mücadelesi için örgütlenmenin gelişmesini engelleyen tecrit olmuş ve dağınık hale gelmiş koşullarda yaşarlar. Güçlü toplumsal kurumların işlemesini görmek için bu duruma bakmak gerekir - bunlar kökleri derinde olan, çevresinde saygı uyandıran, kimse tarafından 'planlanmamış' ve kendiliğinden etkili olan kurumlardır.

Feodalizmin yalın gücü yalnızca bu temel kurumlara ilişkin ilâve bir faktör olarak işleyebilirdi. Lordlar köylülerinin başkala-

rına ait kent pazarlarına, kiliselere, hanlara gitmelerine engel olmaya çalışırlardı.

Tekil malikânelerin ekonomik tecridi, serfin her bir işlemini 'tüketim vergisi' biçiminde elde tutarak garanti edilebilirdi. Köylü için esas olan tahıl öğütme gibi faaliyetler lordun tekelindeydi. Eğer bu işlemden kâr eden kent tüccarı ya da zenaatkâr ise, kaynaklarındaki artış, kentten lorda gelen gelirleri çoğaltırdı. Bu yeterli olmadığı zaman yukarıda tasvir edilmiş para - çekme mekanizmasının ve özelliklede *propinacja*'ya dayanan mekanizmanın önemi artardı.

Biraz önce değindiklerimizden başka, tekil malikânelerin ekonomik tecridi büyük toprak sahiplerine muazzam avantajlar sağlardı. Ancak bunların tüm çabalarına karşı ekonomik faaliyet parasal ödemeler olmadan başarılamazdı. Fakat iş nakit paraya dayandığında zengin bir soylunun bile çok fazla parası yoktu. Nakit olarak yapılan her harcama lordun lüks mallar, politik faaliyet vb. ilişkin olanaklarını önemli ölçüde azaltırdı. Bu durum, lordun ekonomik faaliyetlerini yerine getirebilmek için gerekli para miktarını asgariye indirme eğiliminin nedenini açıklar. Bununla birlikte kaçınılmaz olarak harcanması gereken miktar köylüden, özellikle *propinacja* mekanizması ile çekilir. Bu da toprakların ekonomik olarak tecridini sağlardı. Böylece kapalı bir parasal akım mekanizması yaratılmıştır: Bir yıl boyunca lord tarafından köylüye ödenan toplam, aynı dönemde yine lord tarafından *propinacje* mekanizması ile geri alınırdı.[46] Bu surette bir çeşit *perpetuum mobile*'ye sahip oluruz. Küçük meblağlar, bir kere bu akım mekanizmasında yer alınca, teorik olarak sonsuz bir biçimde aynı amaca hizmet edebilir ve elbette malikânenin ekonomik olarak tecridini sürekli kılardı. Sonuç olarak, onsekizinci yüzyıl boyunca büyük toprak sahiplerinin çabalarının, bu tecridi daha etkin hale getirmek için biraz daha yoğunlaştırdıkları izlenimi —bu izlenimin kaynakların okunmasından elde edildiğini ve konunun henüz sitematik bir araştırma nesnesi olmadığını tekrarlamamız gerekir— doğrulanabilir. Bu eğilim Polonya ekonomik yaşamında uzun bir süre varol-

(46) 1746'da Cracow piskoposlarının malikânelerinde demir tesislerini örnek olarak alarak, yaptığım taramada bu iki toplam arasında hemen hemen tam bir korelasyon buldum (Kula, **op.cit.**, s. 85-8).

muştur. Ancak onsekizinci yüzyılın ortalarına doğru, ekonomik yaşamın parasallaşma süreci artık bir hayli ilerlemiş ve feodalizmin baskıcı gücü zayıflamış olduğundan, başka ve 'ustaca' yöntemleri bulmak gerekli hale gelmiştir. Zarka'daki endüstriyel tesislerde, Steinkelle'ın varisleri, kendilerine bağlı kimselere ödedikleri paranın kasalarına döneceğinden emin olamadıklarından, 'takdire şayan zekice bir yönteme' başvurmuşlardı. Bunlar yalnızca fabrikaya ait mağazalarda kullanılabilen kendi paralarını basmışlardı.[47]

Onsekizinci yüzyılda gerçekleştirilen ekonomik ilerleme, *latifundium*'lardaki imalat tesislerinin artışı vb. tümü bu temel eğilimin çatısı içinde yer alırlar. Prens Micheal Poniatowski'nin tekstil tesislerini, uçsuz bucaksız Polonya Cumhuriyeti topraklarında niçin Pinsk yanında Karolin'deki kendi özel piyasa çıkışı olan Skierniewice'de kurduğunu, Karolin'in Micheal Poniatowski'nin malikânesinin bir bölümü olduğunu bilmeden anlıyamayız.[48] Örnekler kolaylıkla çoğaltılabilir.

Son olarak mülkiyetin zengin soylular elinde yeniden yoğunlaşmasından söz edeceğiz. Teorik olarak rezerv, sahibi tüketim için aşırı ölçüde kredi kullanmadığı, yani parasını müsrifce harcamayıp, kendi durumundan daha yüksek bir yaşam standardını izlemediği takdirde 'iflas edemez'. Rezervin iflas etmesi için bir çok neden vardır: Ekonomik faaliyetin hemen hemen tamamının doğal araçlarla yapılması; bu araçlarla, tüketileni üretmenin mümkün olması; parasal gelirlerinin esas olarak lüks mallar alımında kullanılması, ve böylece tüketimin belirli yıllarda kısılma, diğer yıllarda da artırma durumunda olunması ve üretim için kredi kullanma zorunluluğunun olmaması.

Gerçekte işler biraz farklı olmuştur. Bizi ilgilendiren dönem için artık ürünün genel bir kural olarak çok düşük olduğunu unutmamalıyız. Birçok serf - işçinin çoğalttığı bu ürün soylunun olası kârlarının üst sınırını gösterir. Örneğin artık ürün toplam ürünün yüzde 10'u ise toplam üründeki yüzde 10'luk bir azalma, artığı ve bununla birlikte lordun kârını sıfıra düşürür. Ele aldığımız dönemin tamamı boyunca, toplam ve artık ürünün çok düşük olduğu

(47) Gazete Codzienna, 268 (1859).
(48) Kula, op.cit., s.741.

olgusuna ilaveten bir yıldan diğerine emek ve toprak getirisinde büyük dalgalanmalar olduğunu biliyoruz; bu nedenle toplam üründe ve daha büyük oranda artık üründe dalgalanmalar olmuştur. Rezerv gelirlerinin, bir yıldan gelecek yıla, az ya da çok artık üründeki dalgalanmalarla aynı yönde dalgalanması gerekirdi. Başka yerlerde gösterdiğimiz gibi, 'doğal afetler' de toplumsal olarak koşullanmış olgulardır.[49]

Doğal afetler ve savaşların neden olduğu tahribat, feodal sistemin işleyişinde bu nedenle istikrarlı, normal öğelerdi; iş araçlarının düşük bir getirisi vardı ve insan, doğal güçlerden ve savaşlar ile ulusal, dini ve sınıf ayaklanmaları üreten sistemin içsel çelişkilerinden önce de güçsüz düşerdi. Ancak soyluluğun üst katmanlarına ait malikâneler felâketin her çeşidine karşı, çok az sayıda köy, tek bir köy ya da köyün bir kısmı ile sınırlı olan orta ve alt katmanların malikânelerine göre kıyaslanmaz bir biçimde daha dirençliydiler. *Latifundium* sınırları içinde işleyen bir çeşit sigorta olduğundan böylesine bir durum meydana gelirdi. Soyluluğun üst katmanının malikâneleri (ya kendi mülkiyetinde ya da ömür boyu kullanma hakkına sahip) sınırsız bir bölgeye; genellikle de Polonya Cumhuriyeti topraklarının tümüne dağılmıştı. Bu, soyluluğun yaygın gayrimenkul alışverişinden, miras kalan malikânelerin paylaşımından, oldukça karmaşık hısımlıkdan gelen miraslar, çeyizler ve son olarak da kraliyet malikânelerinin kullanma hakkına yalnız başına sahip olma olgusundan kaynaklanır. Bu dağılma maliyetleri artırarak malikânelerin işletme ve yönetimlerindeki ciddi güçlüklerin nedeni olmuştur. Ancak bu bir başka yanıyla bir avantajı da işaret eder. Doğal afetler ve savaşların neden olduğu tahribat ülkenin yalnızca bir kaç bölgesini etkiler ve dolayısıyla soyluluğun üst katmanına ait malikânelerin yalnızca bir kısmı bu durumdan zarar görmüş olurdu. Böylece harap olmuş mülkler hiç zarar görmemiş olanların olanaklarından yararlanılarak yeniden inşa edilirdi. Bu saf ekonomik öğelere ilâve olarak başka bir faktör daha vardı : Savaşların yolaçtığı tahribat soyluluğun üst katmanlarına ait malikânelerde daha az hissedilirdi, çünkü sahip oldukları gücün ünüyle korunurlardı; ordular, soyluluğun alt katmanın, kili-

(49) Kula, **Problemy i metody historii gospodarczej**, 'Zalesnosc czlowieka od przyrody' (İnsanın Doğaya Bağımlılığı) bölümü.

senin ya da özellikle krala ait malikânelerinden geçmeyi tercih ederlerdi.

Tüm bu faktörlerin sonucu olarak, büyük toprak sahipleri, soyluluğun alt ve orta katmanına mensup birininin ölümü ile neticelenen kazalardan, zarar görmemiş olanlarının ellerinde kalanları da genellikle zaptederlerdi. Ancak üst katmanın zaferi feodal sistemin yasalarının pasif olarak kabul edilseler bile, mekanik bir biçimde işlemesinin değil, tersine şiddetli bir mücadelenin sonucudur. Ortalama varlıklı bir soylunun başı sıkıştığında (kötü bir yıl ya da özellikle arka akkaya birçok kötü yıl; rezervin yapılarını tahrip den bir yangın; bir salgın ve özellikle salgın bir hastalığın patlaması vb.) üst katmanın bir üyesi seve seve borç verirdi. Diğer kredi kaynaklarının faiz hadleri üretim için çok yüksek olduğunda bu, kolay kredi alınabilen bir 'bankayı' ya da 'sigorta şirketini' temsil ederdi. Eğer soyluluğun alt ve orta katmanlarının uğradıkları felâketler artarsa ve onu malikânesinin bir kısmını satmaya zorlarsa üst soyluluğa mensup biri burayı satın alabilir ya da alacağına karşılık olarak el koyardı. Soyluluğun üst katmanı soyluluğun diğer mensuplarının imzaladığı bonoların tümünü satın alır; sonuçta orta katmana mensup bir soylu bir alt katmana geçer ve alt soyluluk da elindeki tüm toprağı kaybetmiş olurdu. Toprağını satmış ve borcunu ödemiş bir soylu elinde kalan bir miktar parayı da başkasına ait mülkün kirası olarak verirdi. Eğer kalan para miktarı bunu karşılamak için yeterli değilse bunu üst soyluluğun bir mensubuna verir[50] ve üst soyluluğun mahkemesinde ya da malikâne yönetiminde bir görev alırdı. Tefecilik yoluyla borç verme faaliyetinin bir sonucu olarak, üst soyluluk he-

(50) Polonya üst soyluluğunun bankacılık fonksiyonları önemli bir araştırma konusu olabilir. Bu tür bir araştırma Polonya toplumunun geleneksel imajının yeniden değerlendirilmesine bir hayli katkıda bulunacaktır. 'Lwow kontratları' üzerine yapılan araştırma sonuçları, genellikle üst soyluluğun borç para aldığını, alt ve orta soyluluğun borç para verdiğini gösterir. Bununa beraber, borç para vermenin farklı toplumsal ve ekonomik anlamları olabilir. Soyluluğun alt ve orta katmanlarının para kaynağı neydi? Borç para verme sonucunda kim kime bağımlı hale gelirdi. (bu durumda borç verenin, borçlu olana bağımlı olacağı açıktır). Faiz mi ödenmiştir yoksa üst soyluluk alacaklarını başka lütuflarla mı telafi etmiştir? Ve eğer faiz ödeniyorsa, hangi biçimde ödenirdi? Para ya da örneğin bir köyden topla-

men hemen hiçbir harcama yapmadan bütün toprakları ele geçirebilirdi. Bir soyluyu önce iflas ettirdikten sonra onu *deslassement*'dan koruyarak bu kimsenin cömert bir velinimeti haline gelebilirdi. Aydınlanma Avrupa'sının mutlak monarşilerinde, topraklarını kaybeden bir soylu toplumsal konumunu orduda da, devlet yönetiminde, adalet alanında vb. hizmet ederek korumaya çalışırdı. Ancak Polonya'da pratikte ne sürekli ordu ne sürekli bir devlet yönetimi ne de profesyonel yargıçlar vardı; imalat ya da ticaretle uğraşmak soyluluk açısından alçaltıcı ve bir anlamda kendini kepaze etmek demektir. Ancak Polonya Cumhuriyetinden fiilen ne sürekli bir ordu, ne profösyenel bir bürokrasi ne de mahkemeler olmamışsa da; Nieswiez'in Radziwill'i ya da Tulczyn'li Potocki tüm bunlara kendi malikânelerinde sahiptiler. Yalnızca üst soyluluğun mensupları yoksullaşmış bir soyluyu *declassement*'dan koruyacak bir konumdaydılar ve yoksullaşan bu soylu üst soyluluğun ister istemez maiyeti haline gelecekti.

Bu arada çok önemli bir değişiklik meydana gelmiştir : Temel üretim faktöründe yani topraktaki mülkiyet tapularında, ulusal gelirin dağılımında, görünüşte birlik içinde kalan ve bunu göstermekten hoşlanan soylunun, malikânesinin çeşitli kısımları arasındaki güçler dengesindeki değişme. Soyluluğun üst katmanın gücünün maddi temeli arttıkça, aynı zamanda üst soyluluğa bağlı 'düşmüş soylular' kütlesi de artmaktadır. Üst soyluluk ile 'düşmüş soylular' arasındaki ittifak orta soyluluğun üzerinde, devlet gücünün egemenliğin n zararına ve bu gücün ideolojisi üzerinde temellenerek oluşmuştur. Soyluluğun üst katmanı 'düşmüş soylulara' yiyecek ve içecek sağlar, ayrıcalıklı konumlarını korumalarına izin verir, kendilerini *declassement* yazgısından korumaları için bunlara toprak kiralar, ordu da ya da mahkemelerinde görev verirdi. Bunların karşılığı olarak da düşmüş soylular, üst soyluluğun ülkenin tümü üzerindeki politik - askeri diktatörlüğünün silahlı gücü olurlar, bu amaçla güçlerini küçük ve büyük meclislerde, mahkemeler-

---

nan kiralar ile mi ödenirdi? Kontrol döneminin sonuna doğru. Ochocki, 'prens çevresinde büyük bir izdiham vardı; onların hepsi paralarını isteyen soylulardı. Elbette, miktarlar bugünkü gibi büyük değildi, ancak her zaman küçük miktarlarda sermaye kaçıyordu... ve kayıttan kurtulabilen bir çok insan vardı' diye hatırlamaktadır. J. D. Ochocki, **Pamietniki** (Hatıralar) (Varşova, 1882), cilt I, s.46.

de, orduda, yargı ve mali yönetim sistemi vb. gibi yerler üzerinde kullanmak üzere büyük soyluların emrine arzederlerdi. 'Dört Yıllık Meclisin' (1785-92) toprağı olmayan soyluların politik haklarını alıp götürmesi bir raslantı değildi. Bu yolla üst soyluluğa darbe vurulmak isteniyordu.

İkinci bölünmeden (1772) önceki son yıllarda ve özellikle Cumhuriyetin yıkılmasından sonra (1791) bu ittifak hızla çözülmeye başladı. Onsekizinci yüzyıl boyunca ve özellikle bu yüzyılın ikinci yarısında, üst soyluluğun geleneksel yöntemlerle toprağı kendi elinde yoğunlaştırmasının olanakları azalma eğilimine girmişti. Bu dönemde *latifundium*'ların kendi içlerinde, yarı-feodal mülklerin talan edilmesi süreci ortaya çıktı. Çeşitli olgular, ya da daha ziyade belirli entrikalar, Kolbuszow'un yerleşmesinden sonra Ostrogshis'in yağması,* Karol Radziwill'in * sürgününden sonra Radziwill malikânelerinin yağmalanması ve özellikle Cizvit'lerden * alınan malikânelerin yağmalanması ve Poninski * olayı bu bağlamda yorumlanmalıdır.[51]

(*) 1753'de Czartorykis, Augustus III saltanatı ardındaki Polonya'da yönetici 'Aile', parçalanmaya yol açan bir anlaşma düzenlemişti. Ostrogshis malik nesi Polonya soyluluğunun yok olan eski ailesi. Janusz Sanguszko tarafından gaspedilmişti ve anlaşvmanın koşullarına göre borçlu olduğu kimseler arasında paylaştırılmıştı.

(*) Karol Radziwill (1734-90) Lithvanya'daki büyük malikânenin saray görevlisiydi, 1763'de Stanuslas Augustus Poniatowski'nin kral olarak seçilmesine karşı silaha sarılmıştı. Rus ordusunun Poniatowski'nin yardımına gelmesi ile ümit etmediği bir hezimete uğramış, Türkiye'ye kaçarak oraya sığınmıştır. Radziwill'in önemli borçları bahane edilerek, düşmanları mülklerine el koymuşlardır. 1776'ya kadar bunları geri alamamıştır.

(*) Clement XIV, cizvit mezhebini bir emirle feshettikten sonra, Stanislas Augustus, daha önceden cizvitlerin tekelinde olan ülkedeki okul ve üniversiteleri idaresine almak için Ekim 1773'de bir Eğitim Komisyonu kurdu. Eğitim sistemi cizvitlerin müsadere edilmiş malikânelerinden elde edilen gelirlerle finanse ediliyordu. Gerçekte, mülklerin yarıdan fazlasına Polonya Meclisi üyelerince gizlice el konulmuştu.

(*) Adam Poninski (1732-98), 1773'de Polonya'nın ilk bölünmesini onaylayan Meclisin ileri gelen bir görevlisiydi. Galip güçlerle işbirliği yapması nedeniyle, 1790'da vatan hainliği suçu ile yargılandı ve rütbesi ile mülkleri elinden alındı. **(İngilizce çevirmenin notu).**

(51) Marx, **op.cit.**, cilt I, s.723 ve sonrası, 1688 'Şanlı Devrimden' sonra İngiliz aristokrasisinin malik neleri yağmalamasından söz etmiştir.

Bu temel faktörlerle birlikte, diğer iki faktör toprağın soyluluğun üst katmanı elinde yoğunlaşmasına katkıda bulunmuştur. Bir yanda, *latifundium*'ların büyüklükleri ve özelliklede coğrafi dağılımlarından kaynaklanan üretim olanaklarındaki değişme, malikânelerin ekonomik olarak güçlenmesini ve tecridini kolaylaştırmıştır. Diğer yandan, dünya pazarına (yani limana) doğrudan ulaşma olanağı— bu olanak yalnızca çok miktarda üreten ve satanlar için yani büyük toprak sahipleri için vardı— dünya piyasasındaki ticaret hadleri, yerel piyasaya göre daha elverişli olduğundan, üst soyluluğa büyük bir ayrıcalık sağlamıştır.

Kısaca, rezerv köylü işletmesinden, *latifundium* orta soyluluğun malikânesinden; koşum hayvanları, araç-gereç kalitesi, üretimin örgütlenmesi yani, toprak ve emek getirisi açısından, üstün değildi. Bu durum Rutkowski'nin önerdiği gibi, *latifundium*'ların ekonomik sonuçlarının üstün olamıyacağı anlamına gelmez. Benim düşünceme göre, bu olgular yoğunlaşma sürecinin güçlenmesine oldukça katkıda bulunmuşlardı.

Toprağın, büyük toprak sahiperi elinde yoğunlaşma sürecinin negatif bir tarafı da olmuştur. Bu, Rutkowsk tarafından esaslı bir şekilde analiz edilmiştir: Maliyetlerdeki oransız bir artış. Bu özellikle işletmenin piyasa olgularına karşı konumunu değiştirmiştir. Diğer taraftan, zengin köylü ya da küçük soylu ürünlerini herhangi bir fiyattan satabilirken —genellikle maliyetleri olmadığından,— büyük toprak sahibi belirli bir fiyatın altına düşemezdi ve buna rağmen ürünlerini gene de bir kârla satardı. Bu noktada sistem içinde varolan ve işleyen bir eğilim daha da fazlası ayrıcalıklı olanların en güçlü kesimleri tarafından bilinçli bir şekilde arzu edilen bu yol (yani, toprakların üst soyluluğun elinde yoğunlaşması eğilimi) üst soyluluğun kendi durumunu daha güç hale getirmiştir.

Onsekizinci yüzyılda ve özellikle bunu izleyen yüzyılın ikinci yarısında çeşitli *latifundium*'larda emek rantın yerini para rantın alması, *latifundium*'ların arazisinin azalması (yalnızca ondokuzuncu yüzyılda görünür), emek ve toprağın getirisini artırmaya yönelik yatırımlar için krediye başvurulması gibi tüm bu tedbirler bu çelişkinin üstesinden gelmeyi amaçlıyordu.

Ve son olarak toprağın yoğunlaşmasına yolaçan bu süreç, üst soyluluğun kendisinin sistemli olarak borçlanmasına neden oldu. Varşova Dükalığı (1807-15) döneminde dükalığın borçlu olduğu-

nun doğrulanması, çağdaşlarına karşı büyük bir ifşaat idi. Ancak bu durum tarihçiler için bir sürpriz değildir ve 'Bayonne Sums'ın * başlaması ile tamamıyla açıklanamaz. Bu olgu, üst soyluluğun borçlarını Tepper'e ödemediği ya da ödeyemediği zaman dışında, çok eskilere gider. Bu durumda da borçlarını ödemeyen üst soyluluk iflas etmemiş, iflas eden Tepper olmuştur. Ondokuzuncu yüzyılda bu nedenle borçların ödenmesi gerekirdi. 'Ortaçağlarda, üzerinde yükseldikleri ekonomik temelleriyle birlikte politik güçlerini de kaybeden feodal borçluların kalıntıları ile birlikte mücadelede son bulmuştur'.[52]

(*) Polonya devletinin çöküşünden (1795) sonra, Prusyanın işgal ettiği kısımlarda, düşük faizli uzun dönemli ipotekli kredi de dahil olmak üzere çeşitli Prusya kurumları ortaya çıktı. Bu bölgelerde Polonya soyluluğu hızla borca girdi. 1806'da Napolyon bu borçları kendi üstüne aldı. Ancak soylular bunları ödeyecek durumda değildiler. Uzun görüşmelerden sonra Büyük Varşova Dükalığı Hükümeti ile Napolyon arasında 1808'de Bayonne'da bir uzlaşmaya varıldı: Napolyon, Polonya'nın İspanya savaşında katkılarını artırmasına karşılık taleplerini azalttı. Bu tarihten sonra, 'Bayonne Meblağı' Lehçe'de büyük miktarlarda parayı anlatmakta kullanıldı Soyluluğun aldığı borcun öncelikle lüks malların tüketimi için mi yoksa üretken yatırımlar için mi kullanıldığı tartışma konusudur. **(İngilizce çevirmenin notu).**

(52) **Ibid.**, cilt I, s. 135-6. Ancak Polonya'da soyluluğun üst katmanı ile diğer toplumsal katmanlar arasındaki mali ilişkiler sorunu çok karmaşıktır. A. Zajackowski, **(Glowne elementy kultury azlachecklej w Polsce. Ideologia a struktury spoleczne** (Polonya'da Soylu Kültürünün Temel Ögeleri. İdeoloji ve Toplumsal Yapılar (Wroclaw, 1961, s. 87) bu noktada W. Rusinski'nin aksi tarafını tutmaktadır; o, Rusinski'nin Polonya Bilim Akademisi Tarihsel Enstitüsü'nün **Historia Polski** de açıkladığı düşüncesinin (bu yayının özelliği biliniyorken, kaynak malzemeye atıf yapmaksızın açıklamıştır) kaynak malzemenin okunmasından çıkartılan bir izlenim değil, ancak istatistiki olarak hazırlanmış —Lwow ve Poznan panayırlarıyla ilişkili— kaynak malzemeye dayalı özlü araştırmadan çıkartılan bir sonuç olduğunun farkında değildir. Feodal Polonya'nın toplumsal çerçevesi içinde belirli katmanlar arasında borç verme işlemlerinin toplumsal önemi sorunu açıkta kalır. Belgeler, üst soyluluğun bir üyesinin, alt soyluluğun bir üyesinden belirli bir miktar borç aldığını gösteriyorsa, bu olgu çeşitli yorumlara konu olur. Üst soyluluğun müşterileri ve alt soyluluğun üyeleri paralarını 'faizle' prense yatırırlardı. Üst soyluluğun kasaları bir tür tasarruf bankasıydı. Bu işlevin incelenmesi yararlı olacaktır. Bakınız, W. Kula, 'Poczatki ukladu kopitalistycznego Polsce XVIII wieku', **Przeglad Historyczny**, 1951.

Onsekizinci yüzyılın sonuna kadar 'feodal borçlu' halâ iflas etmekten uzaktı. Kapitalizmin gelişmesi bu durumda kökten bir değişikliğe neden olmuştur. Kapitalist yoğunlaşma ile hiçbir ilgisi olmadığından yukarıda sözünü ettiğimiz süreci, daha iyisini bulamadığım için, toprak mülkiyetinin yoğunlaşması olarak adlandırdık.

Burada tartıştığımız tüm uzun dönem eğilimleri, aynı zamanda kapitalizme giden yollardır. Ancak sorun şudur : Polonya'da kapitalizme giden yollar mı yoksa başka yerlerde kapitalizme giden yollar mı? Polonya'da ucuz emek ve hammaddelere dayalı olarak gelişen *latifundium*'lar olgusu, Batı Avrupa'nın belirli bölgelerinde kapitalizmin gelişmesinde hiç de önemsiz olmayan etkiler yapmışlardır.[53] Ancak bizi bu noktada özellikle ilgilendiren, Polonya'da kapitalist ilişkilerin gelişmesini sağlayan yoldur. Bu soruna uygun bir durumda yeniden döneceğiz.

Uzun dönem adaptasyon örneği ile ilgili sorunların tartışmasını bitirmeden önce bir an için görünüşte doğru, ancak gerçekte bilim adamlarını saçma olan sonuçlara götürmüş olan paradoksal bir olgu ile ilgilenmemiz gerekir. Burada, kentlerdeki ilişkiler, özellikle de uzun dönemde gerçek ücretler üzerine yapılmış araştırmadan sözediyoruz. Bu sorun pek çok bilim adamı tarafından ve özellikle E. J. Hamilton tarafından oransız bir biçimde abartılmıştı. Ücretli emeğin ve bilhassa ücretinin tamamı para ile ödenen emeğin

---

(53) 'Savaşlar ve krallar' tarihi olarak adlandırılan geleneksel tarih yazıcılığı, Polonya tahılının, örneğin Philip II ve Hollanda arasındaki savaşta önemli bir rol oynadığının çok iyi farkındadır. Philip'e yaranmak için, Kral Stephen Barthory (1576-86), Hollanda'lı asillere ihraç edilen Polonya tahıl miktarını azaltmaya çalıştı buna karşılık İstanbul'daki İngiliz elçisi, Philip II'nin düşmanlara akıp giden Polonya tahılının kesilmesini önlemek için, Osmanlı Devletini Polonya'ya saldırmasını engellemeye çalıştı. Bakınız, W. Konopczynski, **Dzieje Polski nowozytnej** (Modern Polonya Tarihi) (Varşova, 1936), cilt I, s. 169 ve 164-85. Henüz incelenmemiş olan, F. Braudel tarafından 'Batı'ya ucuz tahıl arzetmenin mükemmel ancak tükenebilir mekanizması' olarak ifade edilen ve örneğin Batı Avrupa'da kapitalizmin başlangıcında bir sanayi işletmesinin ekonomik hesapları üzerinde uzun bir süre etkiye sahip olan, Baltık ihracat yoludur.

(54) Kula, **Problemy i metody historii gospodarczej**, 'Historyczne badania cen' (Fiyatlar Konusunda Tarihsel Araştırma) bölümü.

ihmal edilebilir rolü, sanayi devriminden önceki yüzyıllar boyunca, incelenen dönemlerin gerçek ekonomik yaşamındaki marjinal önemi, bir sorun ortaya çıkartmıştır. Her şeye rağmen sorun incelenmeğe değer niteliktedir, çünkü hem birçok bilim adamının yaptığı ateşli araştırmanın nesnesi olmuş hem de uzun dönem adaptasyonunun önemli bir aşamasını ortaya koymayı mümkün hale getirmiştir.

Bir paradoks ile başlıyacağız. 1500 - 1914 yılları arasındaki dönemde Lwow'daki fiyatlar üzerine birçok yılın sonunda yapılan araştırmayla, S. Hoszowski çeşitli ücret ve çok sayıda mala ilişkin fiyat dizilerini oluşturabilmişti. Başka yerlerde tartıştığımız bir yöntemi kullanarak,[55] mutlak sayılardan belirli endeksler, bu endeksleri kullanarak grup endekslerini hesapladı. Son olarakta çalışmasının ikinci cildinin sonucunda, oldukça uzun bir zaman döneminde (üç yüzyıl) işçilerin ücretleri ile yaşam maliyetini karşılaştırdı. Sonuç neydi? Bu şekilde (ya da eğer tercih edilirse reel ücretler) hesaplanmış ücretlerin satın alma gücü, beş yıllık bir zazaman dönemi (1521 - 1525) 100 alınarak 1781'den 1800 kadar olan dönemde 11'e düşmüşdür. Bu endeks; incelenen otuz tane onar yılda, bunu izleyen on yıla göre yedi kere artma 23 kere azalma olduğunu göstermektedir.[56]

Bu durum, inanılmaz oranlardaki 'mutlak yoksullaşmayı' gösterir. Durum ya biri ya da ötekidir : I. Sigismund döneminde eğer işçi ücretleri, işçilerin hayatta kalmaları için gerekli asgarinin biraz üstünde olmasını sağlıyorsa, benzer bir işçinin Stanislas Augustus döneminde aylık ücretinin bir ya da iki gün güçbelâ yettiği, köle gibi sefil olması gerekirdi; diğer taraftan eğer Stanislas Augustus döneminde işçi ücretleri, hayatta kalmak için gerekli asgariyi sağlıyorsa, I. Sigismund zamanında benzer bir işçinin varlıklı bir adam olması gerekirdi. Tek alternatif, yaşamı sürdürmek için psikolojik ve toplumsal gereklerin üç yüzyıl boyunca büyük bir azalmaya uğradığını varsaymaktır.

Hata, bana göre, yalnız kısa dönem olguları üzerine yapılacak araştırmalarda geçerli olan yöntemlerin, uzun dönem olgularının

(55) **Ibid.**, 'Historyczne badania cer' bölümü.
(56) Hoszowski, Ceny we Lwowie w 1. 1701-1914, s. 103.

analizinde kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Fiyatlarda genel bir artışın olduğu dönemler boyunca 'fakir' mallarının fiyatları genellikle diğer mallardan daha hızlı artar önermesi, ilk kez C. - E. Labrousse'ın topladığı tarihsel malzemeye dayanılarak kanıtlamıştı. Bu önerme formüle edilirken çeşitli kısıtlamaları eklemekte dikkat gösterdi ve kuraldan, zamana, yere ve ürüne göre sapma olması olasılığını önceden gördü. Bundan başka bu önermenin, her ne kadar fiyatlardaki 'devresel' artışla ilgili olduğu doğruysa da, fiyatlardaki uzun dönem artışı için de geçerlidir görüşünü reddetti.[57]

O zamandan beri otuz yıl geçmiş ve önerme esas olarak Fransızca malzeme ile, birçok fırsatta test edilmişti; her defasında sonuçlar pozitif olmuştu.[58] Şimdi, bu önermeyi Polonya'da fiyatlar tarihine ilişkin zengin bir malzemeyle doğrulamaya çalışacağız.

Aşağıda sunduğumuz tablo, göreli değerlerdeki hesaplama sonuçlarını gösterir. Başlangıç noktası olarak kaynaklardaki ham verilere mümkün olduğu kadar yakın verileri aldık. Sonuçta, ne 'Lwow okulu'nun kullandığı ortalamaları, ne de herhangi bir endeks kullandık. Uç verileri attıktan sonra, her yirmi yıl için her bir malın incelenen beş kentteki nominal fiyatlarının ortalamasını hesapladık. Daha sonra, beş kentteki ağırlıklandırılmamış fiyatlar ortalamasını hesap ettik ve bunun ortalama ulusal fiyatı temsil ettiğini varsaydık. Bu işlem biraz ilkel görülebilir, ancak biz bunu yalnızca bir ilk yaklaşım olarak alıyoruz. Bu şekilde bizi ilgilendiren olgu çok açık olarak ortaya çıkacaktır.

Onbeş tane yirmi yıllık dönemde kırk sekiz malın ortalama fiyatı zincirleme endekse dönüştürüldü. Daha sonra bu malları

(57) C. - E. Labrousse, **Esquisse du mouvement des prix et des revenues en France au XVIIIe siecle** (Paris, 1933), cilt I, s. 241.

(58) Labrousse, 'Observations complémentaires sur les sources et la méthodologie de l'histoire des prix et des salaries au XVIIIe siècle', **Revue d'histoire économique et sociale,** XXIV (1938), s. 289-308. E. Sol, Les céréales inférieures en Quercy. Les prix de 1751 a 1789, **ibid.,** XXIV (1938), s. 335-55. W.E. Schaap, 'Etude du mouvement des prix des céréales dans quelques villes de la generalité de Champagne pendant les années qui précédent la Révolution', **Commission de recherches et de publication des documents relatifs à la vie économique de la Révolution, Assemblée générale de la Commission centrale et des Comités départementaux, 1939** içinde (Paris, 1945), s. 37-72.

gruplara ayırdık. Her bir grubun endeksleri ağırlıklandırılmamış aritmetik ortalama olarak hesaplandı. Tahıl endeksi, altı mal endeksinin yerine geçti; aynı şey çiftlik hayvanları için de geçerlidir. İthal içki endeksi iki mal endeksinin yerine geçmiştir; yerli içkiler üç; sömürgelerden gelen yiyecek maddeleri onbir; tuz, yalnızca bir; ısınma ve aydınlanma için yakıt dört; tuğladan yapılmış bir evin maliyetleri üç; ahşap ev maliyetleri dört; lüks giyim iki; günlük giyim beş; kağıt da elbette birdir. Ücret endeksi, göreli vasıfsız zenaatkâr ve çırakların altı ücret endeksinin yerine geçmiştir. Bu gruplar, birbirleriyle değiştirilebilir mallara (tahıllar, hayvanlar, içki, giyecek) ve kaynaklarından birbirlerine bağlı olanlara (bu maliyetlerdeki dalgalanmayı belirler), ya da nihai kullanımına göre oluşturulmuştur (ev).

Bu hesaplamalara göre aşağıda iki tablo halinde gösteridiğimiz endeks gruplarını elde ettik.

Bu tablo Labrousse'un önermesini büyük bir kesinlikle doğrular.

Zincirleme Endeks

		Yiyecek maddeleri				
	Tahıllar	Çiftlik hayvanı ürünleri	İthal içki	Yerli içki	Tuz	Sömürgelerden gelen mallar
1501 — 1520	100	100	100	100	100	100
21 — 40	131	127	115	114	114	131
41 — 60	174	155	151	156	156	162
61 — 80	284	212	288	203	203	191
81 — 1600	335	252	372	294	207	321
1601 — 1620	449	348	472	370	186	254
21 — 40	1143	773	1034	636	339	523
41 — 60	1417	951	1189	941	405	445
61 — 80	1474	961	2259	1139	535	565
81 — 1700	1798	1086	2779	1333	637	548
1701 — 1720	2445	1292	3585	1466	631	685
21 — 40	2152	1370	3585	1422	827	617
41 — 60	2561	1603	3872	1493	827	747
61 — 80	2740	1747	3756	1687	1199	837
81 — 1800	3754	2141	3981	1754	1451	904

	Isınma ve aydınlatma	Barınma			Giyinme		Ücretler
		Tuğla ev	Ahşap ev	Kâğıt	Lüks giyim	Günlük giyim	
1501 — 1520	100	100	100	100	100	100	100
21 — 40	121	93	118	91	118	101	104
41 — 60	148	105	126	102	111	110	114
61 — 80	210	131	152	113	128	125	171
81 — 1600	269	148	181	146	128	146	202
1601 — 1620	401	189	221	171	124	168	271
21 — 40	750	457	446	404	239	312	509
41 — 60	930	530	540	589	289	334	621
61 — 80	986	551	545	756	370	384	708
81 — 1700	1055	623	621	854	366	415	843
1701 — 1720	1287	822	764	982	373	486	910
21 — 40	1223	847	726	962	380	525	974
41 — 60	1480	847	878	1116	353	604	1130
61 — 80	1791	1033	1220	1261	388	755	1277
81 — 1800	1827	961	1257	1173	330	785	1456

Zincirleme Endeks

	Yiyecek maddeleri					
	Tahıllar	Çiftlik hayvanı ürünleri	İthal içki	Yerli içki	Tuz	Sömürgelerden gelen mallar
1501 — 1520	—	—	—	—	—	—
21 — 40	131	127	115	114	114	131
41 — 60	133	122	131	137	137	124
61 — 80	163	137	191	130	130	118
81 — 1600	118	119	129	145	102	121
1601 — 1620	137	138	127	126	90	110
21 — 40	249	222	219	172	209	206
41 — 60	124	123	115	148	104	85
61 — 80	104	102	190	121	132	127
81 — 1700	122	113	123	117	119	97
1701 — 1720	136	119	129	110	99	125
21 — 40	88	106	100	97	131	90
41 — 60	119	117	108	105	100	121
61 — 80	107	97	97	113	145	112
81 — 1800	137	106	106	104	121	108

	Isınma ve aydınlatma	Barınma			Giyinme		Ücretler
		Tuğla ev	Ahşap ev	Kâğıt	Lüks giyim	Günlük giyim	
1501 — 1520	—	—	—	—	—	—	—
21 — 40	121	93	118	91	118	101	104
41 — 60	122	113	107	112	93	109	110
61 — 80	142	125	121	111	116	114	150
81 — 1600	128	113	119	129	100	117	118
1601 — 1620	149	128	122	117	97	115	134
21 — 40	187	242	202	236	193	186	188
41 — 60	124	116	121	131	121	107	124
61 — 80	106	104	101	143	128	115	114
81 — 1700	107	113	114	113	99	108	119
1701 — 1720	122	132	123	115	102	117	108
21 — 40	95	103	93	98	102	108	107
41 — 60	121	100	121	116	93	115	116
61 — 80	121	122	139	113	110	125	113
81 — 1800	102	93	103	93	85	104	114

Tahıl fiyatının çiftlik hayvanı fiyatından ne kadar daha hızlı arttığını, tuz fiyatının baharat fiyatından ne kadar daha fızlı yükseldiğini (bu düzenli olarak değil, ancak, belirli dönemlerde tuza uygulanan vergiler nedeniyle meydana gelmiştir), ahşap ev maliyetinin tuğla ev maliyetinden ne kadar daha hızlı yükseldiğini, ve günlük giyim fiyatının lüks giyim fiyatından ne kadar daha hızlı yükseldiğini bunlardan görebiliriz. Aynı zamanda temel madde fiyatlarının ikincil önemdeki besin maddesi (içki, baharat) fiyatlarından daha hızlı arttığını görebiliriz, temel madde fiyatlarıyla karşılaştırıldığında çok daha hızlı arttığını gördüğümüz ev ve kağıt fiyatlarına işaret etmiyoruz bile (kağıt, halkın hiçbir zaman almadığı önemli olmayan sanayi malların temsilcisidir). Bunun bir tek istisnası vardır : İthal içkinin fiyatı yerli içki fiyatından daha hızlı artmıştır.

Şimdi bir sayısal aile tüketim modeli kuracak ve bunu hiç değiştirmeden tüm üç yüzyıllık sürece uygulayacak olursak, elde edeceğimiz sonuçları görmek kolaydır. Burada önemli bir faktörle ilgileniyoruz ki bunun önemli oluşu birkaç yüzyıl boyunca hemen hemen hiç aralıksız, değişik yoğunluk dereceleriyle işlemesinde yatmaktadır.

Tabii ki bunun etkisi ilk bakışta görülebileceği kadar tekdüze değildir. Batılı bilim adamlarının bunun etkisinin tekdüze olduğu şeklinde genellikle öne sürdükleri varsayımın altında garip bir 'doğalcılık' yatmaktadır. Bunlar insan doğası ve birey davranışlarının değişik tarihsel süreçlerdeki benzer durumlarda aynı kaldığını varsayarlar.

Gerçekte, diğer yerlerde de gösterdiğimiz gibi, Engels'in maddi refah düştükçe yiyecek harcamalarının arttığı teorisi, tüm ülkeler ve tüm zamanlar için geçerli değildir. Bu nedenle, örneğin, sıradan gıda maddelerinin görece ucuz ve herkes için gerekli endüstriyel malların görece pahalı olduğu eski Polonya'da, üst sınıfların, özellikle de orta sınıfların lüksü, kendini çoğunlukla kesin olarak lüks gıda maddelerinin (baharat, meyva, ithal içki) tüketiminde göstermiştir.[59]

Labrousse'un onsekizinci yüzyıl Fransası ile ilgili gözlemlediği olgu eşdeğerini onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar olan Polonya Cumhuriyeti tarihinde bulunuyorsa, bunun kapitalizm öncesi ekonominin temel bir olgusunu temsil ettiğini varsaymak mantıklıdır. Bu, Polonya'nın, yalnızca büyük çapta tahıl ihracatı ve daha düşük sanayileşme düzeyinde olmasına bağlı olarak bile, Fransa'dan tamamiyle değişik ekonomik durumda olması nedeniyle daha fazla doğruluk kazanır. Gerçekte bizim tablolarımız ve Labrousse'unkiler arasında tam bir uyum vardır. Yalnızca iki farklı nokta görülebilir: (1) ithal eden bir ülke olan Polonya'da şaraplar, başlıca ihracatçı ülke olan Fransa'dakinden çok daha pahalıdır; (2) Polonya'da kereste fiyatında, ormanların şu ana kadar büyük ölçüde yokedildiği Fransa'da olduğu kadar büyük bir artış yoktur.[60]

Bir zincirleme endeks içindeki aynı fiyatlarla ilgili verileri gösteren ikinci tablomuz, araştırdığımız olgunun kendisini 300 yıl boyunca değişik yönlerdeki hareketlerin yalnızca sonucu olarak göstermediğini, ama gerçekte herzaman varolan, araştırdığımız onbeş yirmi-yıllık sürelerin çoğunda görülebilen bir olgu olduğunu

(59) Kula, **op.cit.**, s. 298-300.

(60) H. See, **Landes communaux et défrichements en Haute-Bretagne**, 1926; ve aynı yazarın, **Histoire économique de la France** (Paris, 1939) cilt I, s. 205-7; Labrousse, **Esquis du mouvement des prix et des revenues en France au XVIIIe siècle**, cilt II, s 343-8.

görmemizi sağlar. Simiand'ın analizinde şimdiden açıkça görüldüğü gibi, en azından onbeşinci yüzyıldan başlayarak yükselen fiyat dönemlerinin düşen fiyat dönemlerinden daha uzun ve daha güçlü olduğunu aklımızda tutmalıyız.[61] Bunun nedeni ise Modern Çağ Avrupa'sının çoğunlukla yükselen fiyatlar altında yaşamış olmasıdır. Asıl nedenin ne olduğu: (geçmişte düşünüldüğü gibi) değerli madenlerin içeriye akışı ve (Cipolla'nın düşünme eğiliminde olduğu gibi) yatırım faaliyetinin gelişmesi mi yoksa, devletlerin izlediği enflasyon politikaları mı olduğu fazla önemli değildir.

Fakat burada incelenen olgunun başka bir yönü daha vardır. Onbeşinci yüzyıldan başlıyarak ortaya çıkan ve 'sanayi devrimlerine' yolaçan teknolojik gelişimin değişik mal gurupları üzerindeki etkisi aynı olmamıştır. Genelde belli bir malın fiyatında ulaşım ve imalatın oynadığı rol ne kadar büyükse, fiyattaki görece düşüş de o kadar büyüktür. O halde, temel ihtiyaç mallarının fiyatları yükselmemiş, fakat daha az acil ihtiyaçları karşılamak için tasarımlanmış malların fiyatları görece azalmış olabilir.[62] İyi durumda olan kişilerin bu mallardan, daha az olanaklı olanlara göre daha fazla miktarda aldıkları, sonuç olarak da fiyatlardaki görece düşüşten daha büyük yarar sağladıkları doğrudur. Bu olgu olasılıkla, bu dönemde yer alan toplumsal karşıtlıkların yükselmesinin temelini teşkil eder. Diğer taraftan, ikincil ihtiyaçları (ve aynı zamanda 'daha üst düzeyde' olanları) karşılamak için tasarımlanmış malların fiyatları görece olarak düştükçe, bu mallara erişmeyi sağlıyacak sahip olunması gereken minimum olanak ihtiyacı da sürekli olarak düşüyordu. Daha rafine malların tüketimi gittikçe daha yaygınlaşıyordu. Bu olgu büyük bir olasılıkla, Avrupa'daki kitlelerin bu dönemdeki yaşam standardlarının yükselmesinin temelinde yer almaktadır.[63]

---

(61) F. Simiand, **Recherches anciennes et nouvelles sur le mouvement général des prix du XVIe au XIXe siecle** (Paris, 1932).

(62) R. Marjolin, Prix, monnaies et production. **Essai sur les mouvements économiques de longue durée** (Paris, 1941), s. 172-8.

(63) Eğer sorunun bu yanını hesaba katmazsak, René Parod ile mutabık kalmamız gerekecektir, zaten kitabının başlığıda birdenbire söyler: **Nous gagnons moins qu'en l'an 1500** (Paris, 1914). Bundan başka, 1500'den 1800'e kadar kırsal nüfusun hali-vakti pek yerinde olmayan katmanlarının 'mutlak yoksullaşması' tablosu ile aynı düşüncede olmak gerekir — 10:1 oranında bir yoksullaşma.

Ve son olarak, bir çalışan ailenin bütçe yapısını (Engels'in hesapladığı ve Hoszowski'nin izlediği gibi) tablolarımızda bulunan malzemeye uygularsak (riskli bir işlem), ve sonucu ücret endeksiyle (tümü zincirleme endeksler temelinde) birleştirirsek, aşağıdaki tabloda görülen sonucu elde ederiz.

Yıl	Zincirleme Endeks	Kümülatif Endeks 100 1501—1520	Kümülatif Endeks 100 1541—1560
1501 — 1520	—	100	—
21 — 40	87	87	—
41 — 60	86	77	100
61 — 80	110	85	110
81 — 1600	98	83	107
1601 — 1620	106	88	113
21 — 40	89	78	101
41 — 60	104	81	105
61 — 80	104	84	109
81 — 1700	104	78	113
1701 — 1720	89	87	101
21 — 40	107	87	108
41 — 60	100	82	108
61 — 80	95	78	102
81 — 1800	96	75	—

Görülebileceği gibi, sonuç Hoszowski'nin elde ettiğinden tümüyle değişik, fakat çok daha fazla muhtemeldir. Genel bir kural olarak, şehir nüfusu alt katmanlarının yaşam standardının hemen hemen hiç değişmediğini göstermektedir. Bu, tüm üst toplumsal katmanlar için benzer hesapları yaparsak, sonucun yükselen bir yaşam standardını göstereceği anlamına gelir. İncelenen toplumsal tabaka ne kadar üst düzeyde olursa, yani fiyatı görece düşen 'lüks' (yüksek) malların aile bütçesindeki payı ne kadar büyük olursa, yükseliş o kadar büyük olacaktır.

Şüphesiz ki, kapitalist ilişkilerin oluşumunu ifade eden, 'yüksek' malların fiyatlarındaki görece düşüşün Polonya'daki süreçler tarafından mı yoksa çevre ülkelerdekiler tarafından mı daha fazla be-

lirlendiği sorusunu cevaplamak daha da zor olacaktır. Açıktır ki, bu durum her iki grup faktör tarafından da belirlenmiştir, fakat bu iki grubun herbirinin görece ağırlıklarını belirlemek hiç de kolay değildir.

Burada sözedilen süreçler yukarıda işaret edilen toplumsal olarak ayrışmış ticaret hadleri ile tamamen uyuşmaktadır. Daha da önemlisi, bunlar aynı zamanda Modern Çağ boyunca Avrupa'da meydana gelen, genel olarak bildiğimiz ekonomik dönüşümlerde, özellikle de çok yavaş gelişen fakat inkâr edilemez ve, birincil öneme sahip olmakla, çeşitli mallar üzerinde değişik etkileri olan, emek getirisindeki (terimin geniş anlamıyla, yani ulaşım getirisi, vb. içererek) değişikliklerle uyum içindedir.

V

ARAŞTIRMA BİÇİMLERİNİN SORGULANMASI

Pek çok kez tartışmalarımızı dayandırdığımız kaynakların sayısının kısıtlı olduğunu ve belirli açılardan belirli problemlerin incelenmesinde bol kaynak olmasına rağmen bunların henüz sistematik bir araştırmaya konu olmadığını vurgulamıştık. Şimdi, burada formüle edilen hipotezlerin hangi biçimlerde değişebileceğini açıklamağa çalışacağız. Konu çok uğraştırıcı gibi görünse de altından kalkmak imkânsız değildir.

Önemli olan yaklaşım biçimini açıkça saptamaktır. Söz konusu problemlerin hemen hiçbiri istatistiksel verilerin yorumlanması ile sonuca götürülemez (örneğin, tüm rezerveler). Allahtan, bu durum konunun özünü oluşturmuyor. Mikroekonomik çalışmaların istatistiksel çalışmalarla uyum içerisinde olması gerektiğinden, pek çok problem için istatistiksel inceleme yapmaya gerek yoktur. Mal hacmi ile hasatlar arasındaki bağımlı ilişki örnekleme olarak bir kaç rezerv ya da bir rezerv grubu ele alınarak incelenebilir. Aynı olgu, rezervin parasal gelirinin hasadın büyüklüğüne ve fiyat düzeyine bağımlı olması durumunda da geçerlidir. İlk durumda, diğer rezervlerin farklı bir şekilde işlediğini düşünmek için bir neden yoktur. İkinci durumda, nesnel nedenlere bağımlılık her bir rezerv için farklı bir yaklaşımı ele almayı gerektirmiyebilir. Benzer olarak eğer biz, örneğin; buğday fiyatlarının hasada olan esnekliğini araştırmak (bu yalnızca tarımsal üretici gelirlerinin bağımlılık sorununu incelemenin bir başka yoludur.) istersek, kente yakın rezervlerdeki hasatlar ile buna tekâbül eden pazardaki kayıtla fiyatlar arasındaki ilişkiye göz atmamız gerekirdi.

Bu araştırma ticari yazışmalar ile büyük toprak sahiplerinin

yöneticilerine gönderdiği talimatnamelerin analiz sonuçları ile karşılaştırılabilirdi. Bu türden kaynaklar genellikle toprak sahiplerinin davranış biçimlerini ve pazardaki değişimlere karşı intibak etme girişimlerini açıklar. Benzer olarak, zenaât loncalarının, yeni üyelerin girişine hangi zamanlarda olanak tanıdıklarını, hangi zamanlarda kısıtladıklarını, hangi zamanlarda oranları yükselttiklerini ve düşürdüklerini ve fiyatların düşme ya da yükselme dönemlerinde daha büyük kârlar elde ettiklerini, pazardaki değişimlerin ışığı altında anlamak için incelemeğe gerek olmazdı.

Diğer durumlarda istatistiksel yaklaşımın kullanılması gerekmektedir. Envanterler söz konusu olduğunda bunlar gerçek anlamda bütünü yansıtamayacaklarından (bunların pek azı soyluluğun alt katmanının malikâneleri ile ilgilidir), göreli olarak daha kolay oluşturulabilirler. Bu olgu, malzemenin malikânenin boyutlarına göre bölünmesini ve sonra tesadüfi olarak değil de, belirli bir dönemde ülkenin ekonomik yapısındaki gerçek yerine tekabül eden ağırlıklarla dağıtılmasını zorunlu kılar. *Lustracje* söz konusu olduğunda, bunların belirgin yapısı tartışılan malikânenin içinde bulunduğu kategori ile yakından ilgilidir (kral tarafından *Starotosta'l*ara ömür boyu kullanma hakkı verilen malikâneler). Bu durumda daha geniş gruplar (Polonyadaki büyük toprak sahipleri) içinde var olan belirli bir grubun (*Starosta*'ların malikâneleri) incelenmesinden sonuçlar çıkarmak istersek, öncelikle analitik bir çalışma ile *starosta* malikânelerinin ekonomik niteliklerini sorgulamamız gerekir. Aynı biçimde *starosta*'lar (veya topraklarını kiraya veren kişiler) tarafından yürütülen ekonomik politikaların büyük toprak sahipleri tarafından yürütülen ekonomik politikalardan neyin farklılaştırdığını da incelemeliyiz.

Hasat eğilimleri (sadece mutlak düzeyde değil) gibi belirgin problemlerde, *lustracje*'nın sağladığı malzemeler, bizi ilgilendiren tüm kategorilerin yani, tüm büyük malikânelerin bir temsilcisi olarak ele alınabilir. Diğer durumlarda, örneğin yatırım için ayrılan kaynakların hesaplanması sözkonusu olduğunda, büyük malikâneler için yapılan yatırımın sınırı olarak elde edilen sonuçları gözönüne almak istiyebiliriz. Bu büyük ölçüde bilimsel bir anlam ifade edebilir.

Doğrulama süreci zaman ve mekân farklılıklarını da gözönüne almak zorundadır.

Farklı bölgeler için doğrulama işlemi Polonya da genellikle

bölgesel monografilerin çoğalması olarak ele alınır. Bu, çabalarımızı asgariye indirecek ve problemi mümkün olduğunca hızlı çözecek en etkin yöntem değildir. Derinlemesine bir araştırmaya konu olacak bölgelerin seçimi nesnel olarak yapılmalıdır. Bundan da öte, tipik bölgelerin incelenmesinin her zaman doğru olmadığı yolundaki yaklaşımı da destekliyoruz. Çünkü, ilk olarak; böyle bölgeler mevcut değildir. İkinci olarak da bu bizim etkili ve süratli çalışmamızı engelleyecek atipik bir seçim olarak kalacaktır. Bu varsayımlardan hareketle, bizce bölgelerin incelenmesinden en önemli çalışma iki farklı uçtaki bölgelerin nasıl işlediğinin sınanmasıdır.

(1) Polonya Cumhuriyetinde köylünün bile doğrudan dünya pazarları ile ilişkisi olan tek bölge Pomeranyadır;[1]

(2) Büyük bölümünün dünya pazarı ile ilişkisi olmayan ve iyi bir yılın, ürünün tarlada çürümesi, ürünün kaldırılaması ve hiç bir işe yaramayacağından dolayı bir yere yığılması anlamına gelen bölge ise Ukraynadır.

Zaman içerisinde farklı dönemlerin araştırılması, yukarıda sözü sözkonusu dönemin seçilen belirli alt birimleri ile araştırılması anlamına gelir. Başka bir yerde tarihin tam olarak veya en azından 1620 ve 1720'ler etrafında iki ayrım noktası bazında dönemselleştirilmesi zorunluluğunu hipotez haline getirmiştik. Bu dönemselleştirmeyi doğrulamak için bazı ek araştırmaların, özellikle uzun dönemli fiyat hareketlerini inceleyen araştırmaların yapılması gerekir. Böylesi bir dönemselleştirme çabasına öncelik verilmiştir ve ayrıca yukarıdaki problemler alt dönemlerin her biri ile ilişkilendirilerek analiz edilmelidir.

En önemli problem az sayıda istatistiksel serileri, kısa olsalar bile, örnekleme yoluyla çözümlemektir. Ancak, ortaya çıkan problemler sadece örnekleme (Çapraz Kesit) ile seçilen veriler bazında çözülemez. Daha önce gördüğümüz gibi, aynı yıllarda birden fazla olgu için seriler mevcut olsa da, belirli seriler 15 yıllık veya daha az bir süreyi içeren bir dönemi açıklamak için temel sayılırlar. Örneğin : Hasat, satışlar, gelir ve fiyatlar.

Bu çalışmada örneklenmiş ve ispatlanmamış (kısa ve tecrit

(1) Bu konuda M. Malowist ve öğrencilerinin çalışmalarının büyük yardımı olabilir.

edilmiş dönemlerin analizlerince desteklenen) değişkenlerce belirlenen pek çok bağımlı ilişki araştırılabilirdi. Örneğin :

(1) Danzig'den yapılan tahıl ihracatı ve Danzig'deki tahıl fiyatı (ihraç edilen tahılı, herbirinin fiyatını ve toplam miktar içindeki paylarını gözönünde tutarak);

(2) Danzig'deki ihraç tahılın fiyatı ile bunların dünya pazarlarındaki (Örneğin, Amsterdam) fiyatı arasındaki ilişki;

(3) Danzig'deki ihraç malların fiyatları ile Vistula Vadisinde (Poznan, Lwow) ve dışındaki kentlerde (Varşova, Krakow) aynı tür malların fiyatları arasındaki korelasyon;

(4) İhracatcılar açısından Danzig'deki ticaret hadleri (sözkonusu bütün dönem içerisinde ihraç edilen ve satın alınan mal çeşitlerini gözönüne alarak);

(5) Aynı işlemin ülkenin büyük iç pazarları açısından yinelenmesi (Varşova, Krakow, Poznan, Lwow);

(6) Sözkonusu dönem ve farklı pazarlar için köylüyü etkileyen ticaret hadlerinin sağlıklı tahminleri.

Bu örneklerin çoğaltılması mümkündür.

Polonya'da şimdiye kadar oldukça önemli bu ekonomik sorunlar üzerinde çalışılmaması şaşırtıcıdır. Oysa, ekonomi tarihi üzerine yapılan çalışmaların sayısı pek çoktur. Onbir cildi fiyat tarihine ayrılan bir çalışmanın tarihi bilimsellik üzerinde hiç bir etkisi yoktur ve bunları kullanarak yapılmış bir monograf ya da bir sentez bulmak kolay değildir. Bu belki çok çarpıcı bir örnekdir, ama tek örnek de değildir.

Örneğin; onaltıncı ve onsekizinci yüzyılda Polonya'da, belki de aynı dönem içerisinde Fransa'dakinden daha fazla olmak üzere, kent pazarlarında bir fiyat birlikteliği sözkonusu idi. Sorun, ülkenin ekonomik yaşamını oluşturan tüm ögelerle yakından ilgilidir. Bu olgu nasıl açıklanabilir?

Polonya, aynı dönem içerisinde Fransa ekonomik yaşamının bir parçası olan açlığı genel ve düzenli bir biçimde tanımamıştır (savaş yılları hariç). Acaba böylesi bir izlenime yetersiz bilgi birikimimiz nedeni ile mi ulaşıyoruz? Yoksa bu gerçek midir? Eğer gerçek ise, Polonya'daki tarımsal üretimin pazara açılma oranının ya da emek ve toprak getirisinin diğer batı ülkelerinden daha yüksek olmadığını gözden kaçırmayarak sorunu nasıl açıklayabilirsiniz? Problem burada da tekrar büyük bir önem kazanmaktadır.

Son olarak, bakir bir araştırma alanı daha : Zenaatkar üreti-

minin ekonomik tahmini ve loncaların ekonomik davranış biçimleri. Loncaların tarihi üzerine pek çok çalışmanın yapılmış olmasına karşın bu konuda hiç bir şey bilmemekteyiz. Araştırmanın bu nokta da kolay olduğu söylenemez (zenaatkârlar defter tutmamışlardır) ancak imkânsız olarak da değerlendirilmemelidir. Fiyat oranlarının sabitleştirilmesi konusundaki malzemenin analizi bu konuda bize yardımcı olabilir. Bu malzemenin kullanımı aynı zamanda loncaların kendi işlerinde ve diğerleri ile olan uyuşmazlıklarının bir analizini de ortaya çıkarabilir. Ancak, en yararlı yöntem loncaların kendilerince hazırlanan malzemelerin yorumlanması değil de ekonomik yaşama ilişkin olanlarının analiz edilmesidir. 1348'deki veba salgınından sonra Orvieto loncaları komşu kentlerdekiler de dahil olmak üzere bütün kiliselerin azizler (meslek gruplarını koruyan azizler) gününü kutlanmasına karar verdi. Bu karar bir yıl içesinde, ortalama haftada bir gün olmak üzere 50 günlük bir tatile neden oldu.[2] Bu girişimde arzdan daha düşük olan talebin etkilerinin eşit olarak dağıtılması olgusunu görebiliyoruz. *Post hoc ergo propter hoc* argümanı genellikle aldatıcıdır, ama her zaman değil.

Bizce anlaşılabilir olan onaltıncı ve onsekizinci yüzyıllarda Polonya'da egemen olan ekonomik yapıyı çözümlemeden önce yapılacak bir çok şey mevcuttur.

Son olarak, şu soruya cevap vermek zorundayız: Daha iyi tasarlasak, zaman ve mekân sınırlarını büyük bir incelikle çizsek bile, burada kurulan modelin anlamı nedir? Başka kaynaklara dayanılarak ortaya çıkarılan modellerle karşılaştırarak, aşağıdaki soruların yanıtlarını aramalıyız: Bu genel olarak feodal ekonominin modeli midir? Bazı ögeleri genelde feodalizm için geçerli olsa bile, kuşkusuz değildir. Yoksa Doğu Avrupa da olduğu gibi bölgesel bir feodalizm ya da bu sosyo-ekonomik oluşumun son aşaması mıdır? Veya her ikisi birlikte mi? Ve nihayet, bu model içerisinde feodal sisteme, tarımın ağırlıklı olarak egemen olduğu her ekonomik sisteme; ve özellikle, büyük toprak mülkiyetine ve hizmetin küçük toprak sahiplerince büyük toprak sahiplerine *in natura* hizmet biçiminde ödendiği (feodal faiz veya 'rant'), tarımsal üretim biçiminin egemen olduğu her ekonomik sisteme özgü elemanlar nelerdir?

---

(2) E. Carpentier, **Une Ville devant la peste. Orvieto et la Peste Noire de 1348** (Paris, 1962), s. 193

VI

FEODAL SİSTEMDE EKONOMİK FAALİYETİN RASYONALİTESİ

Bu bölümün başlığına dahi eklemlemiş sorun, tarihçilere yapay - sorun gibi görünebilir. Ancak bu, ekonomistler arasında uzun süreli bir tartışma konusu olmuştur.

Tartışmanın özü, rasyonel ekonominin, yatırım ve bunların sonuçlarını karşılaştırılmasının olanağını göstermesi olgusuyla ilgilidir. Yatırım, maddi açıdan değişik birimlerle ifade edildiğinden (yatırım için emek ve hammaddeler; sonuçlar için ürün), karşılaştırma, ancak biz bu heterojen madde kategorilerini tek bir ortak paydaya indirgediğimizde mümkün hale gelir. Amaç, bunları sadece ölçülebilir kılmak değil fakat aynı zamanda ortak bir ölçü birimi bulmaktır. Bu ortak payda bize, pazar tarafından para biçiminde, yani aynı birimlerle ifade edilip toplanabilen ve emek, hammadde ve nihai ürüne aynı şekilde uygulanan fiyat şeklinde sunulur. Fiyatların bu işlevi sürdürebilmesi için belirli koşulların varolması gerekir :

(1) genelde tek bir pazar fiyatı olmalıdır;

(2) fiyatlar, örneğin yetkili bir gücün emriyle değil, fakat tam rekabet aracılığıyla oluşmalıdır;

(3) üretimle ilgili tüm ögelerin ve bunların sonucu olan tüm malların bir pazar fiyatı olmalı; özellikle de insangücünün bir pazar fiyatı ve böylece de bir insangücü pazarı olmalıdır.

E. Taylor tarih okulu ve kurumcuların teorilerini eleştirirken 'ekonomik özgürlük hipotezi' ile ilgili olarak şunları yazar: 'Teorik ekonomi, bunu, yinelelen tüm ekonomik olguların araştırılma-

sında temel bir önerme, ilk ve vazgeçilmez bir hipotez olarak uygulanmalıdır, çünkü ancak bununla yola çıktığımızda, tüm diğer geçişsel, somut durumlara ilişkin ekonomik düzenlilikleri formüle edebilmemiz için gerekli olan ekonomik listenin tüm ögelerinin özel hareket ve eğilimlerini anlıyabiliriz. Ancak bu hipotezle yola çıkarak insan faaliyetini niteleyen eğilimleri (sic! W.K.) ve doğanın dış koşullardan bağımsız tepkilerini - kendi doğasını ifade eden eğilimleri anlıyabiliriz (sic! W.K.)... En azından kişinin yaptığı iş ve tüketeceği şeylerle ilgili seçiminde özgürlüğü olmadığında ekonomik yasalar işlemez; bu durumda ekonomik yasalar, en fazla, gerçeklerin ne dereceye kadar ekonomik amaçların gerçekleşmesinin (ulusal gelir maksimizasyonu ve toplum üyelerinin ihtiyaçlarının tatmini) gerisinde kaldığını önceden görmeye yararlar'.[1] Başka yerlerde yazar, «ekonomik faaliyetin dolaysız amaçları gözönüne alındığında (yazar şüphesiz ekonomik yatırım konusunda da aynı şeyi düşünüyorr, W.K.), ekonominin hesaba kattığı amaçlarının paraya ile ölçülebilir olmasının ekonominin kendi nesnesinin sonucu (sic. W.K.) olduğunu»[2] belirtir. Görüşü kesinlikle çok açık fakat hiçde orijinal olmayan terimlerle formüle edilmiştir. Aslında, bu ekonomi biliminin belirli bir akımı içindeki *communis opinio*'yu temsil eder. Bu soru, tamamen, sosyalizm için rasyonel ekonomik faaliyeti sürdürme imkanı ile ilgili tartışmanın temeli idi (Mises-Lange).[3]

Bu düşünce akımına göre serbest rekabetin olmadığı durumlarda rasyonel ekonomik faaliyetin mümkün olup olmadığı sorusuna verilen cevap, aynı zamanda başka bir sorunun cevabını da belirler: Serbest rekabete dayanmayan bir sistemin ekonomik teorisini yapmak mümkün müdür? Bu iki sorunun bağlantısı, tartışmaya katılan iki tarafca, konu hiçte açık olmamasına rağmen kurulmuştur. Normlar tarafından yönlendirilen fakat irrasyonel olan (örneğin büyüsel normlar) toplumsal kitle faaliyetlerinin

(1) E. Taylor, **Historia rozwoju ekonomiki** (Ekonominin Gelişim Tarihi), (Varşova, -958), s. 37.

(2) **Ibid.**, s. 33.

(3) O. Lange, 'Zagadnienia rachunku gospodarczego w ustroju socjalistycznym' (Sosyalist Sistemde Ekonomik Hesap Sorunları), **Ekonomista**, 4 (1936), s. 53-75; sonradan O. Lange ve F.M. Taylor'un kitabında yayınlanmıştır, **The Economic Theory of Socialism** (Monneapolis, 1938).

teorisini yapmanın imkânsız olduğunu ispatlamak kolay olmayacaktır. Misses ve İ. Taylor'ın kullandığı argümanlar sadece feodal sisteme yöneltilmemiştir, hepsi bu sisteme de uygulanabilir. Feodal sistemde, serbest rekabet yoktur; üreticinin üretim özgürlüğü ve tüketicinin seçim özgürlüğü üzerinde önemli kısıtlamalar vardır, işgücünün çok büyük bir bölümü emek pazarının dışında bırakılmıştır, var olan emek pazarı, fiyat oranları üzerinde anlık düzenleme vardır vb. Kendimize, o zaman feodalizmde rasyonel ekonomik faaliyetin mümkün olup olmadığını sormamız gerekiyor. Bu sorunun cevabı diğer sorunun, feodal sistemin ekonomik teorisini yapmanın mümkün olup olmadığı sorusunun cevabını belirlemektedir. Ancak, şüphesiz ki bu tür her teorinin niteliğini belirlemektedir.

Başlangıç olarak, tarihi gerçekliğin somut karmaşıklığı veri alındığında sorunun bir ikilem şeklinde belirtilmesine hiç bir neden olmadığı ortaya koymak isteriz. Rasyonel ekonomik faaliyetin mümkün olup olmadığı sorgusu, mutlak alternatifler değil bir derece sorunudur. Her ekonomik faaliyet belli bir ölçüye kadar geleneksel, ve belli bir ölçüye kadar da rasyoneldir. Ekonomik gelişim sürecinde rasyonalitede bir artış gözleyebiliriz. O halde, Lange birbirini izleyen sosya-ekonomik oluşumların ekonomik faaliyetin giderek rasyonel olmasını mümkün kıldığını ve böylece de kapitalizmde rasyonel ekonomik faaliyeti sürdürme imkânlarının feodalizmdekinden daha fazla olduğunu söylediğinde onunla aynı fikirde olabiliriz. Geleneksel faaliyet ve rasyonel faaliyet arasındaki kesin ve Weberci ayrım «ideal tip», yani gerçeklikten alınan fakat daha ileri kavramsal analizler için uç noktalara götürülen ve tek yönlü hale getirilen kavramlar katagorisine konmalıdır. Aslında, her somut toplumsal faaliyet içinde, hem geleneksel hem de rasyonel ögeler buluruz.

Şimdi kendimize birbirini izleyen sosyo-ekonomik oluşumların neden giderek daha rasyonel faaliyeti mümkün kılacağını sormamız gerekir. Feodalizm ve kapitalizmin karşılaştırılmasıyla ilgili olarak, genellikle iki argüman kullanılır: 1 — toplumsal bilinç («kapitailst ruh», gelenek ve durağanlık toplumsal inancına karşıt olarak verimlilik ve kazancın toplumsal kabulü, vb) üzerine olan argüman; 2 — ekonomik mekanizmadan piyasa ve ekonomik hesapları oluşturan unsurların «ortak paydası» olarak piyasa tarafın-

dan belirlenen fiyat; çift yanlı muhasebe vs.'den, çıkarılan argümanlar. Bu argümanın birbirini dışlalamadığını ve bu nedenle de, her ikisini de aynı zamanda desteklemenin mümkün olduğunun belirtilmesi gerekir. Bilim adamları arasındaki anlaşmazlıklar, bazılarının bir argümana, diğerlerinin ise diğer argümana ağırlık vermesinden ileri gelmiştir.

Rasyonel ekonomik faaliyetle, araçların minimizasyonu ve sonuçların maksimisazyonunu kastedersek, o zaman aşağıdaki durumlarda rasyonel ekonomik faaliyetle ilgileniriz: 1 — verili teknik bilgi koşullarında birden fazla çözüm olduğunda, 2 — farklı çözümleri karşılaştırmak ve en ekonomik olanını seçmek mümkün olduğunda. Bizce bilim adamları şimdiye kadar bu koşullardan, birincisini eksik değerlendirmişlerdir. Rasyonel ekonomik faaliyeti sürdürme imkânı, ulaşılabilir alternatif sayısı ve bunların karşılaştırmalarının doğruluk derecesi ile doğru orantılı olarak artar. Ulaşılabilir alternatif sayısı teknik bilgi düzeyine ve toplumsal koşullara bağlıdır, çünkü belirli toplumsal koşullar altında, kuramsal olarak bilinen bazı alternatifler ekonomik hesaplamaların bir bölümünü oluşturamazlar (örnek, yazılı ve örfi hukukun yasakladıkları). Bu bağlamda, kapitalist sistem rasyonel ekonomik faaliyetin sürdürülmesine daha geniş imkânlar sağlar. Bunu da, teorik olarak bilinen alternatif sayısının artmasını sağlayan bilimsel ilerlemeyi destekleyerek, ve pratik alternatif sayısını artıran toplumsal esnekliği genişleterek yapar. Bilinen ve pratik alternatif sayısı büyüdükçe, rasyonel ekonomik faaliyet imkânı da artar.

Yine de, içinde yaşadıkları dünyayı tek «doğal», «özgür» dünya, «dünyaların en iyisi» olarak gören bazı burjuva ekonomistlerinin inançlarının tersine, teorik olarak bilinen alternatifler arasında tercih yapma özgürlüğü tüm sistemlerde vardır. Kapitalist sistemde teknolojik gelişmelere izin vardır ama, çok kârlı da olsa, köle ticareti ile uğraşmak ya da köle kullanmak mümkün değildir. Onaltıncı yüzyıl boyunca, ayrıcaklı imalat işletmesi sahibinin tümüyle çocuk emeği kullanmaya genellikle hakkı vardı ama ürettiği malların çeşidini değiştirmeye hakkı yoktu. Kapitalist sistemde durum bunun tam tersidir. Kapitalizm öncesinde geleneksel bir sorun olan işgünü süresi, kapitalist sistemden daha az rasyonel ol-

(4) O. Lange, **Political Economy**, cilt I, s 157-61.

mayan faktörlerle düzenlenir. İkinciscinde, «pembe büyü kendi kendine yıkar» gibi açıkça aldatıcı reklâmlar yapmak kanunlara uygundur ama, *panacea* gibi belirli ilaçların reklâmını yapmak yasalara uygun değildir. Feodal sistemde, bir ilaç çeşidi için bu türden bir reklâm yapmak kesinlikle kabul edilir ama, bir zenaatkârın kendi mesleğinden tüm alanları kapsayan düzenlemelere uymayan bir yazıyı dükkânının girişine asması yasaktır. Hükümet esrar satışını yasakladığında bunun el altından satılmasını çok kârlı hale geleceğini bilir. Ama aynı zamanda, bu mal söz konusu olduğunda kâr oranlarında denge-bozucu bir eğilimin işlemeyeceğini, bu sektöre sermaye akışının olmayacağını ve kamuoyunun ve polisin gücünün esrar ticaretinin ekonomik yasanın kenarında kalmasına yeteceğini de bilir. Feodal lord ya da sadece prestij sağlamak için traktör alan bir köylüyü hiç tereddütsüz irrasyonel bulan ya da bunların ekonomik olmayan faktörler tarafından belirlendiğini söyleyen aynı ekonomist ünlü bir Amerikan işletme temsilcisinin her yıl kendisine yeni bir araba almasını tümüyle rasyonel bulmaktadır.

Eğer, kapitalist bir ülkede, kartel satış fiyatını belirlediği gibi tüm kuruluşlarının üretim sınırlarını da belirlerse, bazı ekonomistlere göre rasyonel ekonomik faaliyet ilkelerine uyum göstermiş olur; ve ekonomi bilimi tekelci fiyatın teorik analizini büyük ölçüde geliştirmiştir. Ancak, aynı iki işlev ufak bir kent pazarında belli bir meslek zenaatkârlarını kapsayan lonca tarafından yürütülürse,[9] o zaman aynı ekonomistler ekonominin geleneksel olduğunu, ekonomi içinde özgürlük olmadığını, rasyonel ekonomik faaliyet olmadığını ve sonuç olarak da böyle bir sistemin ekonomik teorisinin kurulmasının mümkün olmadığını söyleyeceklerdir. Şunu da eklemeniz gerekir ki, eğer böyle bir durumda, en rasyonel karar, fiyatları ve üretilecek malların miktarını mümkün olan ve en yüksek kârı garantileyecek düzeyde tutmak olarak kabul ediliyorsa kartel ve loncalar genellikle bu optimuma erişemezler. Bu, seçim özgürlüklerinin toplumsal koşullar, diğer toplumsal tabakaların direnişi tarafından kısıtlanması vb. nedeniyledir.

Kısaca, ekonomik seçenekler arasından yapılacak tercih her

(5) Mickwitz, **Kartellfunktionen der Zünfte und ihre Bedeutung bei der Entstehung der Zünfte;** yukarıda gösterilen 1348 deki vebadan sonra Orvieto şehri örneğine de bakınız.

sosyo-ekonomik oluşumda yapılmaktadır. Ancak, hiçbir sistemde bu seçimler mutlak bir özgürlükle yapılmazlar. Diğer bir deyişle, seçimler yalnızca ekonomik koşullara ilişkin olgular tarafından belirlenmezler. Aslında seçimler herzaman toplumsal olarak belirlenirler. Bunlar belirli düzenlilikler gösteren ve üzerlerinde bağımlı ilişkilerin kurulabildiği yinelenen seçimlerdir, böylece de teori yapmak mümkün hale gelmektedir. Ekonomik gelişim sürecinde ekonomik faaliyetlerdeki rasyonalite derecesi artar, çünkü her durum için kişinin aralarından seçim yapabileceği alternatif sayısı artar. Kişinin aralarından seçim yapabileceği alternatif sayısı işlevsel olarak birbiriyle bağlantısı olan iki süreç sonucunda artar : bilimsel - teknik ilerleme ve toplumsal yapının artan 'esnekliği'.

Bizim, ekonomik hesapları oluşturan öğelerin, rasyonel ekonomik faaliyet için gerekli koşul olan, ölçülebilirlik ve ortak bir ölçü birimi sorusunu halâ araştırmamız gerekiyor. Bu ölçülebilirlik ve ortak ölçü biriminin yalnızca değişik işgücü ve ürün kategorileri arasındaki serbest rekabet koşulları altında oluşan fiyatların varlığıyla garantilendiği, ve bu nedenle yalnızca kapitalizmde varolduğu varsayılır. Burada da, tarihçi bu eski tartışmaya kendi katkısını yapabilir.

Herşeyden önce, kişi asli olguyu aklında tutmalıdır: Fiyatlar, ekonomik hesapların temeli olarak, açıktır ki büyük sayıda avantaj sağlarlar, fakat aynı zamanda —hem toplumsal çıkarlar açısından hem de ekonomik birimlerin aldığı kararlar açısından— hiç de önemsiz sayılamıyacak belirli engeller getirirler. En laissez-faire kapitalizmde bile hesaplara giren ögeleri değiştiren gümrük vergileri ve artan oranlı vergiler vardır.[6] Nesnelerin fizik dünyasında, bir tarafta istihdam edilen toplam hammadde, enerji ve emek, ve diğer taraftan ürün arasındaki oranda hiçbirşey değişmediği halde, yeni bir gümrük vergisi zarar eden bir işletmeyi kârlı hale getirebilir, ya da tersi. Bu, serbest rekabetle nitelenen kapitalizmden günümüz kapitalizmine gelince daha açık hale gelir. Ekonomik hesaplara giren ögelerdeki bir değişiklikle Birleşik Devletlerde tarımsal üretime engel koymak, ya da Fransız bakkallarını ayakta tut-

(6) H. Tennenbaum, **Central and Eastern Europe in World Economy** (Londra, 1942), kitabında 'Profitability as an Institutional Phenomenon' bölümünde bu soruyu ilginç şekilde incelemiştir.

mak çeşitli toplumsal tabaklar arası mücadele sonunda olmaktadır. Bunun bir şekilde ekonomi üzerine, eğer rasyonaliteden araçları minimize ve sonuçları maksimize etmeyi anlıyorsak, rasyonel seçimleri zorlama etkisi vardır. Politik kararların getirdiği koşullar her Amerikan çiftçisini ve her Fransız bakkalını, fizik olarak araçları minimize ve sonuçları maksimize etmek açısından, tek bir işletme ölçeğinde bile, irrrasyonel olan, fakat parasal ölçüte göre rasyonel olarak bir faaliyeti yürütmeye zorlar.

Son olarak, konjoktürel dalgalanmalar sürecinde genel fiyat düzeyinin, özellikle de fiyat oranlarının, değiştiği unutulmamalıdır.Bu değişiklikler, araç ve sonuçlar arası ilişkide hiçbir değişiklik olmadığı halde, zarar eden bir firmayı kârlı duruma getirir, ya da tersi olabilir. Sonuç olarak, üretim ögeleri ve sonuçlarının ortak paydası olarak alınan piyasa fiyatları çok aksak bir mekanizma gösterirler ve genellikle tek tek ekonomik birim gruplarını irrasyonel karar olmaya zorlarlar. Bu olguya rağmen, bu 'rasyonalite' ya/ya da sorunu şeklinde değil, fakat görece, tarihi bir rasyonalite olarak —feodal çağda mümkün olana göre fazla, sosyalist sistem tarafından yaratılan imkânlara göre az— anlaşılırsa, hiç kimse kapitalizmde rasyonel ekonomik faaliyet yürütme imkânını inkâr etmeyecektir.

İkinci olarak, kapitalizmde ekonomik kararların ölçülebilir ve diğer ögelerle ortak ölçü birimine sahip olan ögeler temelinde, yani para ile ölçülebilir ögeler temelinde alındığı hiç de doğru değildir. Burada, başlıca gelirin ne kadar yüzdesinin tüketileceği ya da yeniden yatırıma dönüştürüleceğine ilişkin kararlara işaret ediyoruz. Sosyolojik araştırma, sermaye sahiplerinin hangi koşullarda yatırıma ya da elde nakit para tutmaya daha fazla yöneldiğini, kapitalizmde mülk sahibi sınıfın hangi tabakalarının tüketime ya da hangilerinin yatırıma daha fazla yöneldiğini (ceteris paribus, eşit gelirler veri olduğunda, entellektüel gelirini tüketmeye, küçük burjuva parasını işe yatırmaya eğilimlidir; Polonya'da iki savaş arası sürede orta sınıf yatırıma Fransa'daki orta sınıftan daha az yönelmiştir, vb.) saptayabilir. Bu kararlar, büyük ölçüde toplumsal olarak belirlendikleri ve belirli düzenliliklere indirgenebildikleri (ve böylece bir teori içinde birleştirilebildikleri) halde, para şeklindeki ortak bir paydanın yadımı olmadan oluşurlar. Hiçbir ortak payda, elde olunan paranın bir geziye mi, karınızla alacağınız bir kürke mi, hisselere mi harcanacağına, ya da nakit olarak

mı, örneğin tasarruf hesabı, tutulacağına ilişkin kararın 'nesnel' bir temelde alınabilmesi için temel sağlamaz. Aynı şekilde, feodal çağda bir köylü, eğer iyi bir yıl yaşadıysa artık tahılı pazarda satıp kazandığı parayla içki içebilir ve evlenmek üzere olan kızına çeyiz düzebilir; fakat bu tahılı, örneğin tavukların yetiştirilmesinde de kullanabilir. Şunu yine tekrar ediyoruz ki, bu kararlar, toplumsal olarak belirlendiklerinden, kesin düzenlilikler gösterirler, belirli bir dizi koşulun yinelenmesiyle yeniden meydana gelirler ve bu nedenle de, tüm ögelerin para ile temsil edilen ortak bir paydaya indirgenmesi temelinde araştırılmadıkları halde, bir teori içinde birleştirilebilir ve araştırılabilirler. Ve bu, sonuç olarak, uzun dönem etkileri açısından çok önemli olan ekonomik kararlar arasında, en önemli kategoridir.

Parayla temsil edilen ortak payda da, ulusal gelirin genel boyutunu belirlediği için bir öncekinden hiç de önemsiz bir kategori olmayan, başka bir ekonomik kararlar kategorisinin eksikliği vardır. İnsan yaşamındaki toplam zamanın 'işi' ve 'boş zaman' şeklinde bölünmesine ilişkin kararları işaret ediyoruz. Sombart kapitalizm öncesi, kapitalistin karşıtı olan, mentaliteyi ünlü bir vecize ile nitelemiştir: 'man wirtschafte, arbeite, um zu leben, nicht lebe um zu wirtschaften, zu arbeiten' (insan yaşamak için çalışmalı, çalışmak için yaşamalıdır). Loncaya dahil olan bir zenaatkâr üretimde harcayacağı kadar zaman harcamaz —genellikle tatildedir, ya da işyerine gitmez, ya da çalıştığı günlerde işine sık sık ara verir, vb.— Birçok ekonomist bize, bugünün geri kalmış ülkelerinde mesleki işe karşı toplumsal tutumla ilgili olarak aynı şeyi söylerler. Zenaatkârın tavrının, kapitalist kategorilere göre de, sonuç olarak rasyonel olup olmadığı, yani üretebileceği ek ayakkabılara müşteri bulup bulamayacağı, bunun 'zorunlu kısmi işsizlik' olup olmadığı, ve bu zenaatkârın daha fazla sipariş aldığında daha fazla çalışıp çalışmadığı, sorusunu şimdilik geçeceğiz. Bizi şimdilik ilgilendiren şey varolan kapitalist sistemde bile, eğer haftalık çalışma saati arttırılırsa, ya da ücretli işçi olarak çalışma yaşı düşürülürse, ya da emeklilik yaşı yükseltilirse, vb., ek emek arzının, yatırılan kaynaklardan daha iyi yararlanmak için, rasyonel olarak kullanılabileceğidir. Bunun yapılmaması ise az ya da çok demokratik şekilde alınan kararlar nedeniyledir Bu kararlar ulusal gelir hacmini önemli ölçüde sınırlarlar, ve bu nedenle de birincil önemde ekonomik kararlardır. Bu kararlar rastlantı sonucu alınmazlar, birçok görüle-

bilir düzenlilikler tarafından belirlenirler. Bunların, belirli bir rasyonalitesi olduğunu inkâr etmek zor bile olabilir. Araştırılabilir ve bir teoriye yerleştirilebilirler. Buna rağmen, bunlar, orta payda olarak paranın yardımı olmadan yapılmaktadır. Bu nedenle, ne verili bir dizi koşuldan elde edilebilecek ulusal gelirin maksimum sınırını koyan başlıca faktör, ne de bu gelirin tüketilecek ve yeniden yatırıma dönüştürülecek kısımlara bölünmesini belirleyen başlıca fatör, kapitalist sistemde bile, parayla ölçülemez.

Son olarak, görece ticarileşmiş toplumlarda bile, piyasa fiyatı çoğu ekonomik kararlar için tek ölçütü temsil etmez. Bir alan içinde tüketim için ayrılmış köylü üretiminin belli sektörlerini, emek, hammadde ve diğer malların fiyatları temelinde inceleyerek, bilim adamları genellikle bu üretim sektörlerinin irrasyonel olduğu sonucuna varmışlardır. Bu üretimin değişik hesaplandığı, ya da piyasa fiyatları temelinde yapılan hesaplamadan daha az rasyonel olduğu anlamına gelmez.[7] Batı ülkelerinde bile insanların kendi işle-

(7) J. Klatzman, 'Les limites du calcul économique en agrioulture', **Etudes rurales**, I (1961), s 50-6. Burada ekonomik faktörlerden sözediyoruz; fakat geleneksel ekonomistlerin ekonomi-dışı olarak kabul edecekleri faktörlerin de gözönüne alınması gereklidir. Kapitlizmle sürekli olarak 'yoğrulan' bir ülkeye ait olan Fransız ekonomistleri, köylülerin ekonomik faaliyetlerini belirleyen birçok ekonomi-dışı faktör örnekleri sunarlar. Bir hayvancılık uzmanı, bir köylüye altı öküzünü satıp üç tane safkan alınasını tavsiye edip, bunun kârlı bir iş olacağını elindeki verilerle açıkladığında şu cevabı almıştır (olay Massif Central'da olur) : 'Eğer sadece üç tane öküzüm olursa oğlum zengin bir köylünün kızı olan nişanlısı ile evlenemez' (**Ibid.** s. 55). Bu köylünün, terimin tam ekonomik anlamıyla bile, 'rasyonel' hareket ettiğinde ısrar edeceğiz. Gelecekteki gelinin çeyizi, olasılıkla, üç safkan öküzden elde edeceği gelirden daha değerli olacaktır. Aynı düşünce biçimi modern üretim araçlarına da uygulanır : köylü, prestij için, ufak arazisinde kârlı biçimde kullanamıyacağı bir traktör alabilir; fakat bu prestijin arazinin ekonomik faaliyeti için önemli olduğu akılda tutulmalıdır. Bir Fransız ekonomisti Fransız köylülerinin kendilerini diğer toplumsal tabakalara göre avantajsız durumda bulma nedeninin (yani emeğin üretkenliğindeki artışta paylarının düşük olma nedeninin), 'işlerini sevmeleri' olduğunu yazmıştır. Bu formülasyon, köylünün toplumsal mobilite alanında karşılaştığı zorluklar gözönüne alındığında tümüyle rasyonel hale gelir. Ama eğer kişinin gelirini harcama eğilimi yada nakit sermaye olarak tutma tercihi gibi unsurları teori içine sokabiliyorsak, burada örnekleriyle gösterilen köylülerin ekonomik davranışını teori içine yerleştirmenin neden imkânsız ya da 'irrasyonel' olduğunu göstermiş oluruz.

rini yapmaları yaygındır; aile üyeleri evin bakımı, ev eşyalarının onarımı, ya da bahçe bakımı için gerekli değişik işleri kendileri yapmaktadırlar. Bu, bir yandan yedek parçaların ekonomik *mass* üretimi tarafından ve diğer yandan yüksek hizmet harcamaları tarafından, ekonomik olarak belirlenmiştir. Fakat kişinin, işçi çağırmak yerine, dairesinin duvarlarını kendisinin badana yapma kararı, para ile temsil edilen ortak payda temelinde alınamaz. Vasıfsız kişiler tarafından yapılan iş genellikle daha fazla emek ve daha fazla hammadde gerektirir. Piyasa fiyatlarına göre hesaplandığında bu şüphesiz ki irrasyonel görünür. Ama aslında rasyoneldir.

Aralarında seçim yapılabilecek, teorik olarak bilinen ve genellikle uygulanabilir alternatifler alanı ne kadar geniş olursa ekonomik faaliyet o kadar rasyonel olur. Alternatiflerin görece alanı, toplumsal olgulara, bilimsel bilginin gelişimi ve toplumun esnekliği (yenilikleri kabul etme kapasitesi) gibi birbirine bağımlı faktörlere bağlıdır. Bu faktörler hiçbir zaman ne sıfıra eşittir ne de sınırsızdır. Ekonomik analizin görevi, bunların, belki bir ülkede belli bir dönemde ne dereceye kadar rasyonel olduğunu ve toplumu niteleyen koşulların rasyonalitede bir artış lehinde olup olmadığını göstermektedir. Tabii ki, nesnel bir rasyonaliteye değil, metodolojik rasyonaliteye,[8] yani faal olan kişinin elindeki bilgi açısından rasyonaliteye (pratikte kullanılabilecek bilinen teknolojik gelişmelerin bilgisi, vb.), gönderme yapıyoruz. Nesnel rasyonalite kriterini, yani nesneyle ilgili *bizim* bilgimize tekabül eden kriteri kullansaydık, bu bizi tarihsel olmayan sonuçlara götürürdü. Bu tarih yazıcılığının genel tutumudur : İkincinin, imalat işlerini kurmada nasıl gelişeceğini Korzon, Tyzenhaus'dan daha iyi biliyordu ve başarısızlıklarının nedeninin doğru bilgiden yoksunluk olduğunu ispatladı; Rostow, Sanayi Devrimi İngiliz girişimcilerinin sermayelerini ekonominin hangi sektörlerine yatırmaları gerektiğini onlardan iyi biliyordu.[9] Fakat bu yönde ilerlersek fazla yol alamayacağız.

---

(8) T. Kotarbinski'nin terminolojisini kullanıyoruz, **Traktat o dobrej robocie** (İyi İş Hakkında Bir Çalışma) (Wroclaw-Lódz, 1955), s. 137-9; bu terminoloji Lange tarafından uygulanmıştır, **Political Economy**, cilt I, s. 158. Bu ayrımın tersine, 'nesnel rasyonalite'nin kaldığımız rasyonaliteden başka birşey olmadığı, yani 'kendi ölçütlerimizi' kullanarak ölçme yolu olduğu söylenebilir.

(9) W. W. Rostow, **The Stages of Economic Growth** (Cambridge, Mass., 1960).

Feodal sistemde, karar alma faaliyetleri —toplumsal olarak belirlenen ve bu nedenle tek tek her toplumsal tabaka içinde tümüyle, tek bir yönde odaklanan, ve belirli bir koşullar kümesinin her yinelenişinde yinelenen kitle genelindeki karar alma faaliyetleri— sürekli olarak yer alır. Dahası, kararlar ölçülebilir para temelinde alınmadığı zamanlarda bile, bunların yön ve amacı pratikte genellikle kavranabilir ve niceliksel kategorilerle ifade edilebilir. Bu, tam anlamıyla, bizim bu çalışma boyunca birçok kereler yaptığımız şeydir. Bunu söylerken bile, 'ortak payda' olan paranın yokluğunun önemini hiçbir şekilde azaltmak gibi bir niyetimiz yoktur. Varolan model tümüyle şu öneriye dayanır: Ekonomik faaliyet içindekilerin ekonomik davranışlarının birincil belirleyicisi ekonomik faaliyetinin iki sektörlü doğasıdır, ve bunlar ekonomik kararlarında parasal ya da ayni sektörle ilgilenmelerine bağlı olarak değişik kriterlerden yararlanırlar. Rezerv sahibinin, rezervinin üretken kapasitesinin harap olmasına yol açan ekonomik faaliyetler içinde olduğunun farkına varıp varmıyacağı sorusuna nasıl cevap verileceğini görmek hiç de açık bir konu değildir *(dezolocja)*. Tahribat büyük ölçüde olduğunda, elbette ki, bunun farkına varacaktır. Fakat rezervin tahribatı azsa ya da yeni başladıysa ne olacak? Şimdiye kadar en azından bir bilim adamı bu temel soruya olumsuz cevap verme girişiminde bulunmuştur.[10] Kendi açımdan, ben olumlu bir cevap verilmesi taraflısıyım; fakat bu zor bir sorun ve ayrıntılı bir araştırma gerektirir. Birçok önemli veriler, büyük toprak sahipleri ve kiracılar arasında rezervin tahrip olmasıyla ilgili olarak sıksık açılan yasal dava malzemeleri incelenerek elde edilebilir; aynı soruyla ilgili veriler, bu tür tahribatı engellemek amacıyla hazırlanan kira kontratları ve yöneticilere gönderilen talimatnamelerin incelenmesiyle elde edilebilir. Bu tip birçok malzemenin incelenmesinden kişinin elde ettiği izlenim, ancak, böyle bir tahribatın olduğunu ispatlamak için kullanılan kriterin, 'köylü sayısında azalma', 'köylülerin toprağı terketmesi', vb., olduğudur. Bu,

(10) Confina, **art.cit.**, s. 5-34. Soyluların defter tutmada 'ortak payda'dan yoksun oldukları özellikle J. Rutkowski tarafından **Badania nad podzialem dochodow w Polsce w czasach nowozytnych**'da vurgulanmıştır. **Przeglad Socjologiczyny**, VI (1938), s. 287'de yayınlanan bir tartışmamız oldu, ve 8 Mart 1939 tarihinde de, Rostow bana anlaşmazlığımızı yeniden vurgulayan bir mektup yazdı. Bugün onun haklı olduğu düşüncesindeyim.

rezervin kârlılığının serf sayısına bağlı olduğu birincil olgusunun doğru anlaşılması temeline dayanan makul ve 'rasyonel' bir kriterdir. Fakat, aynı zamanda, sınırlı bir duyarlılığa sahip kaba bir kriterdir, çünkü rezervdeki tahribat zaten büyük ölçüde ilerleyince süreci başlatır.

Köylü ekonomisine ilişkin aynı soruyu cevaplamak daha kolay değildir. Görev daha az karmaşık değildir ve hattâ kaynak malzeme daha bile sınırlıdır. Daha da zor koşullarda sürdürülen ve araştırmamıza 'sınırlayıcı durum' olarak hizmet eden, ilkel insanlarda köylü ekonomisi hakkındaki son araştırma, iyimser olmamız için neden olmaktadır.[11]

Toplumsal olguların teorisini yapmak için vazgeçilmez ön koşul insan davranışlarının toplumsal belirlenmesidir ki, bu insan davranışının kitle fenomeni şeklinde açığa çıkacağını, toplumsal koşullar tarafından kurulan sınırlar içinde (tek tek toplumsal tabaka sınırları içinde) tek bir yönde odaklandığını, ve özel koşulların yinelenmesi halinde özel zaman ve yer sınırları içinde yineleneceğini garantiler. Bu her toplumda olur. Öyleyse her toplum için, (gerekli malzeme kaynaklarına sahip olduğumuzu varsayarsak) az ya da çok geniş alana yayılmış, az yada çok eklemlenmiş teori yapabiliriz.

(11) R. Firth, **Problems of Economic Antropology : Formation and Maintenance of Capital in Feasent Societies**, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research, 1960, Avusturya, Burg-Wartenstein'deki Yaz Sempozyum Programı ('yayınlanmak amacıyla' yazılmamıştır).

VII

'EKONOMİK SİSTEM' ve 'EKONOMİK SİSTEMİN TEORİSİ'

Bundan önceki bölümlerde onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla kadar Polonya ekonomisinin işleyiş mekanizmasını incelemiştik. Bu nedenle biz bu çalışmayı feodal sistemin ekonomik teorisine bir katkı olarak değerlendiriyoruz. Olgular yinelenmediği sürece teori inşa etmek mümkün değildir ve geleneksel tarih bilimi ilke olarak böyle olguların varolduğunu kabul etmez.

Biz başka bir yerde,[1] toplumsal bilimlerin çerçevesi içinde, tarihsel bilginin özgüllüğünü en aza indirmeyi savunmuştuk. Geleneksel tarihçiler bunu ekonomi ve sosyoloji gibi disiplinlere pek aşina olmamak gibi basit bir sebep yüzünden oransız bir biçimde abarttılar. Yüzeysel ve betimleyici olarak alındığında, toplumsal olgular gerçekten yinelenmezler. Kapitalist sistemde her bunalım aslında 'farklı' ve 'tektir'. Ancak bu bizi kapitalizmin egemen olduğu koşullarda, bunlardan her birinde yinelenen ögeleri genelleştirmek suretiyle konjonktürel bir bunalım teorisi yapmaktan alıkoymaz.

Tezimizi irdelemek için bir yarım yüzyıl ileriye, ondokuzuncu yüzyıl ortasına, Rusya'nın Çarlık[2] yönetimi altındaki Polonya krallığına gitmeğe çalışacağız. Burası hala feodal bir dünyadır, ancak ne kadar da farklıdır!

---

(1) Kula, **Rozwazania o historii,** s. 42-60.

(2) W. Kula, **Ksztaltowanie sie kapitalizmu w Polsce** (Polonya'da kapitalizmin Oluşumu), (Varşova, 1955).

(1) Onsekizinci yüzyıl sonuna kadar soyluluğun ekonomik faaliyetini yönlendiren demir ilkesi ne pahasına olursa olsun parasal harcamalardan kaçınmaktı. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca soyluluk, borçlanmak zorunda kalsa bile, parasını üretime yatırmak için uygun olanaklar araştırmaya başlamıştı.

(2) Onsekizinci yüzyılın sonuna kadar tarımsal mülkün değeri genellikle araziyle orantılıydı. Aynı şey üretimin değeri içinde geçerlidir. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca mülkün değeri arazinin değerinden çok, buraya yapılmış yatırımlara bağlıdır. Eğer malikânenin bir kısmı satılmış ve geri kalan kısmına para yatırılmış ise değeri artar - bunlar, onsekizinci yüzyıl öncesinde inanılmaz şeylerdi.

(3) Onsekizinci yüzyılın sonuna kadar köylüler sık sık kaçmaya yelteniyorlar ve lordlar da mümkün olduğunca onlara izleyerek bulmaya çalışıyorlardı. Diğer taraftan ondokuzuncu yüzyıl boyunca bunun tersi bir süreç başladı. Lord köylüyü topraktan uzaklaştırmaya çalışırken köylü adeta toprağa yapıştı.

(4) Onsekizinci yüzyıl sonuna kadar, feodal lordlar köylüler arasındaki ekonomik farklılıkları belli sınırlar içinde sürdürmeğe çalıştılar. Bazı işletmelerin diğerlerinden büyük olması gerekir, ancak bunlar birbirlerinden ne çok büyük ne de çok küçük olabilirlerdi (burada bilerek 'zengin' ve 'yoksul' gibi aldatıcı terimleri kullanmaktan kaçındık). Ondokuzuncu yüzyılda köylüler arasındaki ekonomik farklılıklar artmaya başladığında, lord bu farklılığı daha fazla vurgulamak için müdahale ediyordu. Lord, yoksul köylüleri topraktan ayrılmaya ya da kendi evi yakınında yerleştirerek ihtiyacı olduğunda çalışmağa zorlarken, hali vakti yerinde köylüler için emek ranttan para - rant sistemine geçişi sağlıyacak uygun koşullar yaratmaktadır.

(5) Onsekizinci yüzyıl sonuna kadar ücretli emek göreli olarak pahalıydı. Bizi bu sonuca ulaştıran çok farklı yollar vardır. Egemen sınıf hiçbir zaman ve hiçbir yerde yüksek ücretlerden yakınmadığından Polonya'lı çağdaşların söyledikleri bir kanıt olarak ileri sürülemez. Buna karşılık Polonya'da etkin olan yabancıların yani imalatçı işletme yöneticilerinin düşünceleri daha büyük bir değer taşır.[3] Daha kesin bir değere varmak istenirse Polonya'daki ücretler ve kitle tüketim mallarının fiyatları ile ekonomik olarak ileri

(3) Kula, **Szkice o manufakturach.** s. 385,465-7,664.

ülkelerdeki fiyat ve ücretler arasında bir karşılaştırma yapılmalıdır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca Polonya, ekonomik olarak geri kalmış tüm ülkeler gibi, gelişmiş ülkelerin bir çoğunda daha ucuz ücretli emeğe sahip olmaya başladı.

(6) Onsekizinci yüzyıl sonuna kadar soyluluğun üst katmanı yüzlerce hattâ binlerce soylu ailesini doyurmuş ve istihdam etmişti. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca artık onlara ihtiyacı yoktu ama daha çok tarımcılara ve mühendislere ihtiyacı vardı. Şimdi artık gereksiz bir kitle haline gelen bu soyluların pekçoğu dolaylı bir yoldan örneğin devlet bürokrasisinde memur gibi, aynı sınıfa hizmet etmeye devam ettiler. Soyluluğun alt katmanının küçük bir bölümü ulusal bağımsızlığın ve toplumsal devrimlerin destekleyicilerinin saflarına geçtiler.

(7) Onsekizinci yüzyıl sonuna kadar soylunun ve köylünün geliri kısa dönem dalgalanmaları sırasında hasat tarafından belirlenirdi, *ceteris paribus*. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca piyasa olgularının etkisi belirli konjonktürlerde özellikle fiyat dalgalanmalarında hasadın etkisinden çok daha kuvvetli hale geldi.

(8) Onsekizinci yüzyıl sonuna kadar ne soylu ne de köylü ekonomisinin terimin tam anlamıyla bir iflasa gitme olasılığı yoktu (başka bir deyişle, iflas durumu ya yanlış hesaplama ya da hesaplamalara giren ögelerdeki bir değişmeden kaynaklanır). Rezerv toprağı ya da köylü işletmesi bu dönem içinde iflasa doğru gidiyorsa, bunun başlıca nedeni ekonomi dışı olgularda aranmalıdır. Ondokuzuncu yüzyıl boyunca ise iflaslar artık olağan bir hale gelmişti.

(9) Onsekizinci yüzyıl sonuna kadar fiyatların genel hareketi ulusal gelirdeki dalgalanmalarla ters yöndedir. Bu anlamda piyasa olguları ekonomik yaşamda belirli bir derecede yumuşatıcı bir faktördür. Tarımsal işletme geliri (ister lorda ister köylüye ait olsun) para ile ifade edildiğinde fiziik terimlerle ifade edildiği duruma göre dalgalanma daha dar bir alanda olur. Ondokuzuncu yüzyılda durum bunun tam tersidir.

(10) Onsekizinci yüzyıl sonuna kadar fiyatların düşük olduğu yıllar ulusal gelirin yüksek olduğu yıllardır. Dolayısıyla bu yıllar 'iyi' yıllardır. Ondokuzuncu yüzyılda bunun tersi doğrudur.

Farklılıklarla ilgili bu liste kolaylıkla genişletilebilir. Ancak, biz burada tek tek sayılmış bu noktaların ötesine geçmeyeceğiz.

Bu köklü dönüşümler ne zaman ortaya çıkmıştı? Hangi içsel ve dışsal faktörlerin bir sonucuydular? Bunlardan hangisi önce, hangisi sonra gelir? Bunlar nasıl sıralanmalıdırlar? Şu ana kadar tüm bu soruları cevaplayacak konumda değiliz. Ancak tüm bu sorular gelecekte yapılacak bir araştırma için zengin bir alanı gösterir. Burada biz ekonomik sistem kavramı ve bu ekonomik sistemin işleyiş teorisi kavramı ile ilgileniyoruz.

Bu bölümde tasvir edilmiş ilişkiler kendilerini göreli uzun bir dönem içinde sistematik (yani yineliyerek) gösterirler. Bu ilişkiler bir ekonomik sistemi oluşturarak birbirlerine bağlanmışlardır. Diğer ilişkilere yol açan, bunların ilk ortaya çıkışları ve gözden kayboluşlarını tesbit etmek gelecekte yapılacak olan bir araştırmanın görevidir. Herşeye rağmen bunların karşılıklı bağımlılığı, tamamen ortaya çıkmaları ya da kayboluşları aynı günde olmasa bile bizim onların çok kısa bir zaman döneminde ortaya çıktığını ve çözüldüğünü varsaymamıza olanak sağlar. Bunların etkin olduğu uzun dönem ile karşılaştırılırsa bu yine de çok kısa kalmaktadır. Bu anlamda Polonya ekonomisinin *modus operandi*'si 1780 ile 1850 dönemi bir dönüm noktası, amprik olarak ispatlanacak bir kopuş noktası olduğu için, 1880 yılına hiç değinmeksizin, 1870 yılındaki ekonomik olguların, 1850'deki ekonomik olgulardan daha çok 1580'e yakın olduğu söylenebilir. Bir ekonomik sistemin ve ekonomik tarihin dönemselleştirilmesi ile ilintili kavramlar bu nedenle tarihsel araştırmaya dışarıdan keyfi uygulanan değil ancak amprik bir temele dayanan öğelerdir. Bunlar daha önce kazanılmış bilimsel bilginin bir sentezi ile gelecekteki araştırma için bir aleti temsil ederler.[4]

Bir ekonomik sistem diğer ilişkilerin ortaya çıkmasını sağlayan bir dizi bağımlı ve birbirine bağlı ekonomik ilişkiler kümesidir. Bunların birbirine bağlı olmasının nedeni ortaya çıkmalarının ve kaybolmalarının az ya da çok aynı zamanda olmalarıdır. Ortaya çıkış ve çözülme tarihinin amprik olarak saptanması, zaman içinde özgül bir ekonomik sistemin sınırlarını tesbit

(4) Kula, **Problemy i metody historii gospodarczej**, 'Periodyzacja historii gospodarczej' (Ekonomi Tarihinin Dönemselleştirilmesi) bölümü.

etmemize imkân tanır. Belirli bir ekonomik sistemin teorisini inşa etmek, ekonomik sistemde varolan bağımlı ilişkilerin olası bütünlüğünü azami derecede oluşturmak (her zaman amprik olarak) ve bu ilişkiler arasındaki bağlantıları açıklamak anlamına gelmektedir.

Aynı önermeler bir başka biçimde formüle edilebilir. Belirli bir sistemin ekonomik teorisinin inşası birbirine bağlı bir denklem sisteminin hazırlanmasını gerektirir. Bu denklemlerin parametreler, bağımsız değişkenler ve bağımlı değişkenlerle oluşturulması gerekir. Parametreleri bir kez bildik mi ve denklemleri inşa ettik mi, her bağımsız değişkene göre bağımlı değişkenin ne olduğunu bilecek duruma geliriz. Her bir sistem işleyiş tarzının kümülatif etkilerin bir sonucu olarak, parametrelerde tedrici bir değişikliğe neden olacağı açıktır. Daha önceden açıkladığımız denklem sistemleri (teori), parametreler değişmediği ya da denklemlerin geçerliğini etkilemeyecek kadar az değiştiği takdirde uygulanabilir. Şurası açıktır ki bunun karşılığında parametrelerin değişebilirliği denklem sistemlerine dahil edilebilir ama bu, araştırmanın daha ilerdeki bir görevi olacaktır. Eğer bu değişikler belirli bir yönde değilse, oyun teorisinin uygulanabileceği bir durumla uğraşmakta olacağız. Eğer bunlar belirli bir yöndelerse (bir başka deyişle kmülatiflerse) denklemler sestemini kolayca genişletmiş olacağız.

Ancak parametreler sürekli değiştiğinden, kendisini tamamen yeniden oluşturan özgül bir toplumsal durumu niteleyen ögelerin bütünlüğü olmadığından sorun, değişmelere karşı koyabilecek derecede esnek bir model inşası haline gelir.

Böylece onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıla Polonya ekonomisinin şu andaki mevcut işleyiş modelinde, tarımsal üretimdeki borçlanılmış sermayenin yatırılma olasılığı, parasal borçlardaki faiz oranı malikânenin kâr oranından daha fazla olduğundan hesaba katılmamıştır. Her ne kadar bu büyüklükler zamanla değişirlerse de, bunlar arasındaki ilişki 7:4,8:5,8.5:4.5 vb., bizim açımızdan küçük bir değişiklik yaratır - bileşim değişebilir. Bu anlamda model esnektir ve büyük ölçekteki değişmelere karşı koyabilir. Ancak aynı modelin uzun dönemde malikânelerin kâr oranları göreli bir istikrar gösterirken parasal borç faiz oranının düşmesi yönünde bir eğilimi vardır. Sonuç olarak bu iki eğilim er ya da geç kesiş-

mek zorundadır (gerçekten bunların 1825'de Tarımsal kredi Birliği kurulmadan önce kesişmedikleri açıktır (Towarzstwo Kredytowe Ziemskie). Ve bu modelin uygulanabilme sınırını gösterir; parametrelerdeki değişme modelin esnekliğinin sınırlarının dışına çıktığı için modelin çöktüğü andır. Bunu izleyen dönemi incelemek için bir başka model inşası gerekir.

Şimdiki modelde (bir başka örnek vermek için), rezerv ekonomisini ücretli emeğe dayandırmanın, hemen hemen tüm rezervlerde ücretli emek sınırlı bir ölçekte istihdam edilse bile, kârlı olmadığını kabul ettik. Ancak aynı model, soyluluğun tüm çabalarına karşın, köylünün belirli koşullar altında 'kaçma eğiliminin' olacağı önermesinide içerir. Göçmen nüfus az olduğu sürece, ücretli emek pahalıdır ve istendiği an ve yerde kâfi derecede bulunmıyacaktır. Bu nedenle emek piyasası derhal ortaya çıktığında (soylunun bilinçli çabalarına karşın, faaliyetlerinin beklenilmeyen sonuçları olarak), modelin verileri özsel bir değişikliğe uğrayacaktır: İşgücü ucuz ve her zaman elde edilebilir bir hale gelecektir, bu da rezerv ekonomisinin ücretli emeğe dayalı olmasını mümkün kılar. Toprak sahiplerine incelenen dönemde varolmayan bir alternatifi seçme olanağı verilmiştir. Model çöker ve bir başkasını inşa etmek zorunlu hale gelir. Şiddetli bir çöküntüye uğradığında, parametrelerin pekçoğunun hemen hemen derhal sahip olduğu geçerlik sona erer.

Bu yolla farklı bir açıdan çok tartışılmış bir soruna, ekonomi tarihinin dönemselleştirilmesi sorununa ulaşırız. Bazıları ('gerçekçiler') iyi bir dönemselleştirmenin tarihte gerçekten ortaya çıkmış bir sistemden diğerine geçişleri yansıtması gerektiğine inanırlar. Diğerleri ('gelenekçiler') tüm dönemselleştirmelerin bizim sınırlı zekâ gücümüz ile bir yorumu gerektirdiğinden, özü sürekli değişmelerin kesintisiz bir akışı olan gerçeği tahrif ederler.[5] Her iki konumun hakkını vererek bu sorunu dikkate almaya çalışacağız.

(5) Örneğin, L. Beuthin (**Einführung in die Wirtschaftgeschichte**, Clogne-Fraz, 1958, s. 137)'de şöyle yazar 'der chatische Strom der Geschicte ist anders nicht zu überlicken' (aksi takdirde tarihin kaotik akışkanlığının yarattığı karmaşaya kuşbakışı bakabilmek imkansızdır) Benzer bir tavır N.S.B. Gras tarafından alınmıştı, 'Stages in Economic Kistory', **Journal of Economic and Business History**, (Mayıs, 1930); dönemselliştirme onun için keyifsiz bir gerekliliktir.

Ekonomik olguların sürekli bir değişikliğe uğradığı şüphesizdir. Belirli ögeler kümülatif ve belli bir yöne doğru hareket ediyorlarsa da, herkes bu değişkenliğin belli ögeler ve belirli sınırlar içinde yönsüz ve düzensiz olduğunu kabul eder. Kısa dönemde, hemen hemen her zaman yönsüz değişkenlikler izlenimine kapılmamıza rağmen, bu kümülatif ve yönlendirilmiş olma özelliği sadece uzun dönemde gözlenebilir. Son olarak, bir genelleme yapma riskini göze alabiliriz: Kapitalizm öncesi toplumlarda bir çok ekonomik endeks kısa dönemdeki büyük dalgalanmalara tabidir ve bu eğilimden çok küçük sapmalara maruz kalır. Sanayileşmiş toplumlarda, kısa dönem dalgalanmalarının alanı daralır, ancak yöndeki değişiklerin eğilimi hızlanır ve çok belirgin bir hal alır (örneğin, demografik katsayılar, toprağın getirisi vb.).[6] Belirli bazı ögelerin çok hızlı, bazılarının yavaş ya da çok yavaş değişeceğine, ve belirli ögelerin sabit olarak kabul edileceği kuşkusuzdur (kısa dönemde önemli ölçüde değişseler bile).

Bu koşullarda, geçmiş çağların ekonomik yaşamını bize aktaran kaynak malzemeyle ilk karşılaşmamızda, doğal olarak sonsuz heterojen ve muazzam bir değişkenliğin tablosu ile karşı karşıya kalırız. Ekonomi tarihinin başlangıcından itibaren pek çok araştırma bu heterojenliğin ve değişkenliğin fotoğrafını çekmeyi görev edinmiştir. Tarihsel bilimlerin diğer alanlarına göre ekonomi tarihi daha az olay - merkezli değildir - ve hattâ zaman zaman böyle olma özelliği öbürlerinkinden fazla olmaktadır. Ekonomik olguların kitlesel doğası ve ekonomi tarihi için kaynakların belirli bir bölgeye yayılması nedeniyle, bu amprik-betimleyici incelemelerin,

---

(6) Burada istatistiki tarihsel araştırma için ciddi bir güçlük vardır. Bizden çok uzakta olan dönemler sözkonusu olduğunda tarihçi genellikle belli bir yıla ait, içinde kaynak malzemenin bulunduğu bir kısmı, tecrit edilmiş bir veriyi kullanmak zorunda kalır - bu bizden kesinlikle çok uzak olan dönemler için yapıldığında çok tehlikelidir. Bunun tam tersinin savunan Marczewski bu güçlüğü atlamış görünüyor: 'Hiç de derinlere kök salmamış... kısa dönem dalgalanmaları... tüketimin yapısı, dış ticaret, çeşitli tarımsal ürünler, toplam nüfus ve faal nüfus ve diğer bir çok öge belli bir derecede istikrara sahiptirler'. J. Marczewski, 'Histoire quantitative, buts et méthode', Cahiers d'ISEA, n. 115, s. xi ve xxiii. Örneğin kıtlık yıllarında ve periyodik olarak fiyatlarda büyük artışların olduğu bir çağda tüketimin yapısı kalıcı olabilir mi?

tarihin diğer alanlarına göre belki de biraz daha yararlı olduğu doğrudur. Ancak tüm zaman ve mekânlarda mevcut olan kurumlarla ilgili monografilerle dünyanın tarihsel-coğrafi bir haritasını çıkarma girişiminin yalnızca anlamsız olmakla kalmıyacağı, aynı zamanda bunu gerçekleştirmenin imkânsız olduğu da kuşkusuzdur.

Ekonomi tarihinin görevi, insanların çeşitli toplumsal durumlarda ekonomik faaliyetlerini nasıl erine getirdiklerini anlamaktır. Biz insanın, yinelenen bağımlı ilişkileri ortaya çıkaran ve gayri iradi ve bilinçsizce bir davranışın bir sonucu olan, ekonomik davranışını bilmek istiyoruz,[7] belirli bir sistem sırasıyla onların ekonomik davranışını belirler. 'Ekonomik sistem' açıkça kalıcı ve yinelenen bağımlı ilişkilerin sistemidir. Eğer model sistemin nasıl işlediğini hakkıyla açıklıyorsa, parametrelerdeki değişiklerin esnekliği aştığı an, gerçek dünyadaki tarihi gelişimde ani bir kopuşun yer aldığı andır.

Layıkiyle inşa edilmiş bir model ekonominin işleyişini ve bağımsız değişkenlere, özellikle yinelenen bağımsız değişkenlere uyarlanmasını açıklamak durumundadır. Bu anlamda, sanayi öncesi ekonominin bir modeli ekonominin 'hasat döngüsüne' uyarlanmasını açıklamak zorundadır. Bu, terimin en geniş anlamında konjoktürel ögenin klasik bir örneğidir (açıkça kapitalist ekonominin konjoktürel dalgalanmalarında ortak olan hiçbir şey yoktur, yinelenen niteliğinden ayrı olarak). Ancak bu 'konjonktürel' anlamıyla olgular genellikle hem tersine çevrilebilir hem de kümülatif ögeleri içerirler.

Bir ya da birkaç kurak hasattan sonra, tarımdaki varolan üretici güçlerin üretken kapasitesi (özellikle tarımda) genellikle daha önceki düzeyine iner. Diğer taraftan, her kurak yılda hızlanan gelir birikim süreci (Labrousse tarafından onsekizinci yüzyıl Fransa'sı için mükemmel bir biçimde incelendiği gibi) kümülatif olguya bir örnektir. Aynı şey köylü nüfus yapısındaki değişikler için de doğrudur: Bazı kategoriler yoksullaşarken diğerleri ekonomik konumlarını pekiştirirler.

Belirli bir ekonomik sistemin nasıl işlediği analiz edilirken,

(7) Bu ilişkiler O. Lange tarafından 'insan eyleminin içten . yönlendirilen yasaları' olarak adlandırılmıştı. O. Lange, op.cit., s. 59 ve sonrası ve özellikle 70 ve sonrası.

bizim tersine tersine çevrilebilir ve çevrilemeyen ögeleri birbirinden ayırmamız gerekir. Kısa dönemler ile ilgili çözümlemede her ikisiyle de ilgileniyoruz, uzun dönemler analizinde özellikle kümülatif ögelerle ilgiliyiz. Konjoktürel özelliğe sahip olan olguların sonuçlarının birikimi, gerçekte yapıda bir değişikliğe olaçar. İşte bu noktada model çöker ve bir diğerinin inşa edilmesi gerekir. Böylece gerçek bir tarihsel kopuşu gözleyebiliriz. 'Nicel değişiklerin niteliksel değişikliklere dönüştüğünü' söyliyebiliriz.

Bu şekilde anlaşılacaksa, modelin kendi içinde kendi göçüşünün ögelerini birleştirmesi gerekir. Başka bir deyişle, özgül bir sistemin işlevselliğinin analizinde bizim meydana gelecek bir çöküşün nedenlerinin ne olduğunu ve en azından yaklaşık olarak onun yerini alacak olan sistemin temel ögelerinin ne olacağını söyleyebilmemiz gerekir - tıpkı Marx'ın, kapitalizmin nasıl işlediğini çözümlerken, kapitalizmin çözülmesine yolaçan faktörleri açığa çıkarmaya ve onun yıkıntıları içinden, çözülmeden sonra ortaya çıkan sistemin başlıca özelliklerini tanımlamaya çalıştığı gibi. Entellektüel olarak en tatmin edici model kendi yıkımının ögelerini içeren model olacağı açıktır. Ancak bu talep her zaman karşılanabilir mi?

Bir anın düşündürdükleri, bize her şeyden önce her modelin çağdaş sistemlerin ekonomileri ile bağlantılı belirli 'girdiler' ile 'çıktılar' içermesi gerektiğini söyler. Onaltıncı yüzyıldan onsekizinci yüzyıl dönemi boyunca Polonya ekonomisinin modeline dönecek olursak, bunun hayli önemli bir 'çıktıyı' içerdiği bellidir: Yani, Batı Avrupa'dan Polonya'ya sınırsız tahıl ihraç olanağı hipotezi. Bu bağlantı 1806'da Napolyon abluka ilân ettiğinde koptu ve çeşitli nedenlerle bir daha onarılamadı. İngiltere'nin tahıla koyduğu gümrük vergisi, tarımsal üretimde sermaye yatırımlarının öneminin artması, Rusya'nın ve daha sonra Amerika'nın rekabeti onsekizinci yüzyılda, onaltıncı yüzyılın durumuna dönülmesini olanaksız kıldı. Bu olguların modelin çerçevesi içinde daha önceden görülemediği açıktır. Modele dışsal olan belirli olgular değişir ve bunun sonucu olarak piyasa için üretim yapan her bir tarımsal üretici için ekonomik hesaplamaların verileride değişir. Bu nedenle yeni bir model inşa etmek gerekir. O halde bu, modelin geçerliliğini ortadan kaldıran dışsal değişkenliklere bir örnektir, muhtemelen tek örnek değildir.

Ancak modelin kendi içinde de güçlükler ortaya çıkar. Bir sistemin işleyişi kendi yapısı ile açıklanırsa, her bir ekonomik sistem gerçekten bir yapı olduğundan, tüm ögelerin karşılıklı olarak birbirlerini belirlediği bir bütünlüğü olmasından ileri gelir. Ancak Marczewski'nin haklı olarak belirttiği gibi, 'sistemin bu şekilde anlaşılan değişkenlerinin tümünün sistem tarafından belirlendiğini ileri sürmek kanıtlardan kaçmak anlamına gelir'.[8] Bu C. Levi - strauss'un söylediği ve işin içyüzünün anlatan bir sözünü hatırlattı, aklımızda kaldığı gibi aktarırsak «Toplumun bir işlev gördüğünü söylemek apaçıklıktır; ancak toplumun içinde herşeyin işlevi olduğunu söylemek saçmalıktır».

Eğer model inşasında sistemin işleyişinde temel bazı ekonomik ve ekonomi-dışı ögeleri dikkate alma konusunda başarısız olmuşsak, bu olgunun farkına modeli gerçeklikle karşılaştırırken varacağız. Durum böyleyse, model gerçekliği açıklayamıyacaktır. Çoğu kez, sistemin normal işleyişi sırasında önemli olmayan ögeler, sistemin dönüştüğü kritik dönemlerde hayli önem kazanırlar. Schumpeter'in sözünü ettiği yaratıcı tepki işte burada işe karışır.* Kendi kendiliğinden faaliyetleri ile bir sistemi oluşturan insanlardır ve

---

(8) Marczewski, **art.cit.**, s. xxxvii. Ekonomi tarihinde özel bir yeri de bu, aralarında hiç bir bağlantı kurulmaksızın olguların biriktirilmesi suretiyle (hatta bir zamanlar için yararlı olmuşlarsa da) tek tek ülkeleri ve kendi başlarına dönemleri ele alarak yapılan ekonomi tarihinin sayısız 'sentezleri' tutmuştur. Böyle çalışmalarda eserin bütünlüğüne zarar vermeksizin bir çok olgu eklenirken, bir çoğu dışarıda bırakılarak bölümlerin düzeni değiştirilebilir. Ben bu tür 'sentezlere' değer vermemek için pek çok neden olduğuna inanıyorum; bununla beraber bir kimse haklı olarak bu olguların gerçekten bu kitapta incelenen toplumsal ve ekonomik gerçeklikle bir bağlantı içine girip girmediğini ya da hangilerinin bağlantılı hangilerinin bağlantısız olduğunu sorabilir. Bu eseri eleştirenlerden bir tanesi, A. Maczak, zihinde inşa edilmek amacıyla tasarımlanmış bir araştırmanın faziletlerinden birisinin sadece olguların yığılması üzerine kurulmuş çalışmaların erişemiyeceği karşılaştırmalı çözümlemeleri imkân tanıdığına işaret etmiştir.

(*) Bu kavram Schumpeter'in **Business Cycles** (Londra, 1939), cilt I, s. 72, adlı formüle edilmiştir. 'Tepki ile biz, sadece pasif adaptasyona ne denebilirse onu kastediyoruz, yani, sistemin temel verilerindeki adaptasyonu. Bununla beraber, adaptasyon bu verinin değişimi esnasında da bulunabilir, ve bu tür bir yaratıcı tepki, içsel değişme sınıfına aittir' (İngilizce çevirmenin notu).

davranışlarıyla sistemin çökmesine yol açan yine insanlardır. Onu nasıl ve ne zaman yıkacaklardır? Bu kısmen çözümlediğimiz sistemden çıkartılabilir.

1829 - 1860 dönemi için krallık tarafından şekillendirilen model ile bu kitapta ortaya konan model arasındaki temel farklılıkları ortaya koyan 10 noktayı sıralamıştık. Aradaki zamanda neler olup bitti?

Aradaki zamanda modelin belirli ögeleri kümalitif bir etki ile işleyerek esnekliğinin dış sınırlarına erişti. Örnek: Parasal borçlara uygulanan faiz oranı tarımsal malikânelerin kâr oranları düzeyine indi; nüfusun az ya da çok yasa dışı hareketliliği nerede ise tarımda ücretli emek pazarının ortaya çıkmasına yol açtı; köylülerin pazara girmek için az ya da çok yasal mücadelesi tedrici olarak bir piyasa yarattı.

Aynı dönemde, bölünmeler, ülke bağımsızlığına yönelik tehdid, ülkenin savunulması için mücadele, Napolyon savaşları, temel kurumsal reformlar (ipotek kredisinin başlaması, sıkı vergiler, Varşova dükalığında serfliğin kaldırılması vb.).

Belkide en önemli olay, sanayi devrimi, bu aradaki zamanda sistemin dışında meydana geldi. Sistemin dışında, güçlü, genişleyen ve sistemin rekabet edemeyeceği bir sistem gelişti. Bu olgunun ikinci etkisi Polonya'nın tarımsal ürün ihracatındaki şiddetli ve sürekli bir sınırlama idi. Ekonomistler zaman zaman iki geçici halkayı birleştirmenin, eğer bunlar arasında büyük bir 'yapısal kopukluk' varsa imkânsız olduğunu söylerler. Belki de durum gerçekten böyledir.

Bu kitapta ortaya konulmuş model, bazı kimseler tarafından, modelle hiçbir yere varılamayacağı, sistemde yer alan ögelerin gelişmesinin ortaya çıkartılamayacağı[9] gerekçesiyle eleştirilirken, başkaları ise tamamen bu nedenlerden ötürü modeli övmüşlerdir.[10]

---

(9) A. Maczak, 'Oprzydatnosci modeli ekonomicznychna przykladzie wiejskiej gospodarki feudalnej' (Kırsal Feodal Ekonominin Ekonomik Modellerinin Yararları Üzerine), **Kwartalnik Historyczny,** LXX (1963), s. 675-90.

(10) Z. Bauman, W. Kula'nın, **Teoria ekonomiczna feudalizmu**'nun eleştirisi, **Studia Socjolo iczna,** 3 (10) (1963), s. 219-28.

Aynı soru bir başka biçimde formüle edilebilir: Burada ortaya konulmuş model çok uzun bir zaman döneminde işledi mi, kapitalizmin gelişmesine ve sanayi devrimine yol açtı mı? 1820-1860 yılları için modelin ögeleri, bu bölümde ana hatları çizildiği gibi, birikimin yer aldığı ve kapitalizme yol açan bir modeli kuşkusuz algılamamızı mümkün kılar. Modelimizden, birikim tarafından karakterize edilen bir modele geçmek zorunlu ve mantıksal bir geçiştir. Kendi içinden bir yere gitmediği ve bizi bir yere götürmediği doğru mudur?

Sorun yine bir başka biçimde formüle edilebilir: İngiltere'de ortaya çıkmış kapitalizm ve sanayi uygarlığı başka bir yerde kendiliğinden, yani daha önceden varolmuş kapitalizmin artan bir baskısı olmaksızın gelişebilir miydi? Bu asla gerçekleşmediği için bu sorunun cevabı asla ampirik bir kanıt üstüne oturtulamaz. Burada incelenmiş sistem insanlar tarafından, belirli davranış tarzlarının ve tepkilerinin yinelenmesi tarafından yaratılmıştır. Sistem bir kez yaratıldı mı, uzun bir süre insanlar üzerinde egemen olur. İçsel çelişkiler ile dolu olduğundan, gayri iradi ya da kendi varlığına ters bile düşen bir çok etkiler üretir. Bunların içinde en önemlisi sınıf çelişkileridir. Bir yandan insanlara egemen olurken, sistem aynı zamanda kendisine karşı insanların isyanını gündeme getirdi. Eğer sistemin kümülatif sonuçları olarak kendini çökertmeye yol açacak faktörleri de gerçekten içinde barındırıyorsa, bunların içinden başlıca bir tanesi yüzbinlerce kilometrekareye dağılmış köylü kitlelerinin eylemlerinden müteşekkildir: Zorunlu emeğin sabote edilmesi, pazarla ilişkiye geçmek için mücadele ve yerlerini terk edip kaçma. Bunlar düzenli ve örgütlü yürütülmese de, kendiliğinden olsa da, esasen özdeş bir sınıf mücadelesi belirlendiğinden, onlar aynı doğrultuya yönelmiş eylemlerdir. Bu modele dışarıdan dahil edilmiş onun içine mantıken sokulmuş bir unsurdur. Fakat aynı zamanda onun temellerini sarsan bir unsurdur.

Eğer bizim modelimizin içinde özsel parametreler yoksa, bu başlıca ölçülmesi mümkün olmayan iki katsayıdan, 'insanın tahammülü' ve 'başkaldırma eğilimi' den ileri gelmektedir.

Levi Strauss'un sözlerini yineleliyebiliriz: Bir takım sabit değerlere varmak için denklemleriyle uğraşan bir matematikçi gibi yaptığımız soyut işlemlerimizin üzerine modellerimizdeki deneylerimizden elde ettiğimiz verileri koyduğumuz anda insan doğasına da dönmüş olmaz mıyız? Bir zamanlar biz bunun için eleştirilmiştik. Ancak, teori ustaları... somut gerçekliğe sıkı sıkıya sarılmanın, kısa bir an için dahi olsa, ona yüksek bir noktadan bakamama özgürlüğünün bedelini ödediğinin farkındadırlar."

(11) C. Levi - Strauss, **Leçon inaugurale au Collège de France** (Paris, 1960), s. 35-6.